

YAKUT (SAHA) TÜRKÇESİNDE DUYU FİİLLERİ

Yağmur KARAHASANOĞLU

Haziran 2022

DENİZLİ

YAKUT (SAHA) TÜRKCESİNDE DUYU FİİLLERİ

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yağmur KARAHASANOĞLU

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehtap SOLAK SAĞLAM

Haziran 2022

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Yağmur KARAHASANOĞLU

ÖN SÖZ

Dil, bir milletin duygu, düşünce ve hareketlerini, karakterini, geleneklerini, hayata bakış açısını, tecrübelerini, kısacası insana dair her türlü şeyi ifade eden bir iletişim aracıdır. Dil insanla birlikte yaşar ve insan da kullandığı dil ile yaşar. Öyleyse; bir dili anlamak ve o dilde konuşabilmek yalnızca kelimeleri anlamak değil, bir toplumun tarihini, kültürünü ve karakterini de anlamak demektir.

Fiiller, dilin en önemli parçalarındandır. İnsanoğlu, yaşadığı ya da çevresinde yaşanan hareketleri fiiller vasıtasıyla aktarır. Fiillerin oluşumu ve aktarılması durumu zihinsel bir süreçtir. Bu zihinsel sürecin ilk basamağı algılamadır. Algılama olayı ise duyu organları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Beş duyu organıyla algılanan fiillerin dildeki karşılığına “duyu fiilleri” ismi verilmektedir. Duyu fiilleri temelde görme, işitme, dokunma, tat alma ve koku alma olarak beş alt başlıkta incelenmektedir. İnsan, yaşamının her alanında istemli ya da istemsiz duyu fiillerini kullanmaktadır. Bu bağlamda, duyu fiillerinin Yakut (Saha) Türkçesindeki kullanılışlarını tespit etmek, uzak bir coğrafyada yaşayan Yakutların algılayış biçimlerine, yaşamlarına ve hatta zihinlerine yapılmış bir yolculuk olacaktır.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca Yakut (Saha) Türkçesiyle ilgili engin bilgisiyle bana ilham olan, her türlü desteğini her zaman hissettiğim, akademik anlamda doğru ve disiplinli çalışmanın nasıl yapılacağına dair çok şey öğrendiğim, her zaman örnek aldığım ve öğrencisi olmaktan gurur duyduğum kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehtap SOLAK SAĞLAM’a; hem lisans ve yüksek lisans eğitimimde hem de çalışmamı yaparken her türlü desteğini esirgemeyen, her zaman yol gösterici olan değerli hocam Doç. Dr. Soner SAĞLAM’a ve her türlü desteğini ve yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Nergis BİRAY’a teşekkürü borç bilirim.

Bu zamana kadar yaptığım her işte yanımda olan, kardeşlerime, anneme ve bu süreçte kaybettiğim, çalışmamı bitirdiğimi göremeyen babama; desteğini gönülden hissettiğim sevgili arkadaşım İlke SÜCÜLLÜ’ ye ve bu süreçte bana benden çok inanan, bu yolda başarabileceğime dair inancımı diri tutan, her zaman yanımda olup beni yüreklendiren, en büyük destekçim, kıymetli nişanlım Adem ÖZÇETİN’e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Yağmur KARAHASANOĞLU

ÖZET

YAKUT (SAHA) TÜRKÇESİNDE DUYU FİİLLERİ

Karahasanoğlu, Yağmur

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Mehtap SOLAK SAĞLAM

Haziran 2022, IX + 275 sayfa

Yakut (Saha) Türkçesinde duyu fiillerini incelediğimiz tezimiz temel olarak Yakut (Saha) Türkçesine ait sözlüklerden duyu fiillerinin taranıp cümle örnekleri ve kavramların anlam alanı açısından değerlendirilmesini esas almaktadır.

Bu kapsamda, giriş bölümünde Yakut (Saha) adı, Yakut Türkleri ve Yakut Türkçesi hakkında bilgiler verilmiştir.

Tezimizin birinci bölümü, üç alt bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde algılama ve duyu türleri; fiil ve duyu fiilleriyle ilgili bilgiler verilmiştir.

Tezimizin en önemli bölümü olan ikinci bölümünde, taranması planlanan sözlükler taranarak Yakut (Saha) Türkçesindeki duyu fiilleri tespit edilmiştir. Bu bölümde tespit edilen fiiller dokuz alt başlık halinde incelenmiştir. Bu başlıklar görme, işitme, koku alma, tat alma, dokunma, ısı, ağrı (acı), vücut durum ve sezgi duyu fiillerini içermektedir. Tespit edilen fiiller anlamsal olarak sınıflandırılarak listelenmiştir. Listelenen fiillerin anlamsal özellikleri tablolar halinde verilmiştir.

Tezimizin üçüncü ve son bölümünde, tespit edilen duyu fiilleriyle ilgili genel değerlendirmeler yapılarak, çıkarılan sonuçlar özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yakut (Saha) Türkçesi, Fiil, Duyu Fiilleri.

ABSTRACT**PERCEPTION VERBS IN THE YAKUT (SAKHA) TURKISH**

Karahasanoğlu, Yağmur

Master Thesis

Contemporary Turkish Dialects And Literatures Department

Adviser of Thesis: Dr. Öğr. Üyesi Mehtap SOLAK SAĞLAM

June 2022, IX + 275 pages

Our thesis, in which we examine the perception verbs in Yakut (Sakha) Turkish, is basically based on the evaluation of perception verbs from the dictionaries of Yakut (Sakha) Turkish in terms of sentence examples and concepts.

In this context, information about the name Yakut (Sakha), Yakut Turks and Yakut Turkish is given in the introduction.

The first part of our thesis consists of three sub-sections. In this section, perception and sense types; information about verbs and perception verbs are given.

In the second part, which is the most important part of our thesis, the perception verbs in Yakut (Sakha) Turkish were determined by scanning the dictionaries that were planned to be scanned. The verbs identified in this section are analyzed in nine sub-headings. These titles include sight, hearing, smell, taste, touch, heat, pain, body state and intuition sense verbs. The detected verbs are listed by semantic classification. The semantic characteristics of the listed verbs are given in tables.

In the third and last part of our thesis, general evaluations about the detected perception verbs are made and the results are summarized.

Keywords: Yakut (Sakha) Turkish, Verbs, Perception Verbs.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	vii
ŞEKİLLER VE İŞARETLER	vii
TABLOLAR DİZİNİ	viii
GRAFİKLER DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1
1.Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknik	1
2.Yakut (Saha) Adı	2
3.Yakut (Saha) Türkleri	3
4.Yakut (Saha) Türkçesi	5

BİRİNCİ BÖLÜM

ALGILAMA VE DUYU FİİLLERİ

1.1.Algilama Olayı ve Algı Kavramı	8
1.2.Duyu ve Duyum Kavramı	9
1.2.1.Duyu Türleri	10
1.2.1.1.Görme Duyusu	11
1.2.1.2.İşitme Duyusu	12
1.2.1.3.Koku Alma Duyusu	12
1.2.1.4.Tat Alma Duyusu	13
1.2.1.5.Dokunma Duyusu	13
1.2.1.6.Isı Duyusu	14
1.2.1.7.Ağrı (Acı) Duyusu	14
1.2.1.8.Vücut Durum Duyusu	14
1.2.1.9.Sezgi Duyusu	15
1.3.Fiil ve Duyu Fiilleri	15
1.3.1.Fiil	15
1.3.2.Mental Fiiller	20
1.3.3.Duyu Fiilleri	22
1.3.3.1.Duyu Fiillerinin Türleri	26

1.3.3.1.1.Görme Duyu Fiilleri.....	26
1.3.3.1.2.İşitme Duyu Fiilleri.....	27
1.3.3.1.3.Koku Alma Duyu Fiilleri.....	28
1.3.3.1.4.Tat Alma Duyu Fiilleri	29
1.3.3.1.5.Dokunma Duyu Fiilleri.....	30
1.3.3.1.6.İsı Duyu Fiilleri.....	31
1.3.3.1.7.Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri.....	31
1.3.3.1.8.Vücut Durum Duyu Fiilleri.....	32
1.3.3.1.9.Sezgi Duyu Fiilleri.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

YAKUT (SAHA) TÜRKÇESİNDE DUYU FİİLLERİ

2.1.Yakut (Saha) Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri	35
2.1.1.Temel Görme Duyu Fiilleri	35
2.1.2.Uzun Süreli Bakmayı İfade Eden Görme Duyu Fiilleri	42
2.1.3.Kısa Süreli Bakmayı İfade Eden Görme Duyu Fiilleri.....	48
2.1.4.Sevgi ve İyi Niyet İfade Eden Görme Duyu Fiilleri.....	49
2.1.5.Korku ve Kötü Niyet İfade Eden Görme Duyu Fiilleri	51
2.1.6.Takip ve Gözetleme İfade Eden Görme Duyu Fiilleri.....	54
2.1.7.İkincil Görme Duyu Fiilleri	56
2.1.7.1.Görünme İfade Eden Görme Duyu Fiilleri.....	56
2.1.7.2.Gösterme İfade Eden Görme Duyu Fiilleri.....	60
2.1.8.Mecaz Anlam İfade Eden Görme Duyu Fiilleri.....	63
2.2.Yakut (Saha) Türkçesinde İşitme Duyu Fiilleri	64
2.2.1.Temel İşitme Duyu Fiilleri	64
2.2.2.İkincil İşitme Duyu Fiilleri	69
2.2.2.1.İnsanlar ile İlgili Sesleri İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri.....	69
2.2.2.2.Hayvanlar ile İlgili Sesleri İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri.....	97
2.2.2.4.Nesneler ile İlgili Sesleri İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri	106
2.2.2.3.Doğa Taklidi Sesleri İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri	111
2.2.3.Mecaz Anlam İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri.....	132
2.3.Yakut (Saha) Türkçesinde Koku Alma Duyu Fiilleri	135
2.3.1.Temel Koku Alma Duyu Fiilleri.....	135
2.3.2.Kötü Koku İfade Eden Koku Alma Duyu Fiilleri.....	139

2.3.4.Kokma İfade Eden Koku Alma Duyu Fiilleri.....	140
2.3.5.Mecaz Anlam İfade Eden Koku Alma Duyu Fiilleri.....	141
2.4.Yakut (Saha) Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri.....	142
2.4.1.Temel Tat Alma Duyu Fiilleri	142
2.4.2.Yeme İfade Eden Tat Alma Duyu Fiilleri	143
2.4.3.İçme İfade Eden Tat Alma Duyu Fiilleri.....	150
2.4.4.Diğer Tat Alma Duyu Fiilleri	154
2.4.5.Mecaz Anlam İfade Eden Tat Alma Duyu Fiilleri	165
2.5.Yakut (Saha) Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri	166
2.5.1.Temel Dokunma Duyu Fiilleri.....	166
2.5.2.Şefkat İfade Eden Dokunma Duyu Fiilleri	185
2.5.3.Şiddet İfade Eden Dokunma Duyu Fiilleri	190
2.5.4.Mecaz Anlam İfade Eden Dokunma Duyu Fiilleri.....	220
2.6.Yakut (Saha) Türkçesinde Isı Duyu Fiilleri	221
2.6.1.Temel Isı Duyu Fiilleri	221
2.6.1.1.Sıcak ile İlgili Isı Duyu Fiilleri.....	221
2.6.1.2.Soğuk ile İlgili Isı Duyu Fiilleri.....	226
2.6.2.Mecaz Anlam İfade Eden Isı Duyu Fiilleri.....	232
2.7.Yakut (Saha) Türkçesinde Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri	233
2.7.1.Temel Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri.....	233
2.7.2.Mecaz Anlam İfade Eden Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri.....	239
2.8.Yakut (Saha) Türkçesinde Vücut Durum Duyu Fiilleri.....	239
2.8.1.Temel Vücut Durum Duyu Fiilleri	240
2.8.2.Mecaz Anlam İfade Eden Vücut Durum Duyu Fiilleri.....	248
2.9.Yakut (Saha) Türkçesinde Sezgi Duyu Fiilleri	248
2.9.1.Temel Sezgi Duyu Fiilleri.....	248
2.9.2.Mecaz Anlam İfade Eden Sezgi Duyu Fiilleri.....	252

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

KAYNAKLAR	266
ÖZ GEÇMİŞ	275

KISALTMALAR DİZİNİ

YDS	:	Yakut Dili Sözlüğü
YDL	:	Yakut Dili Lûgati
YRS	:	Yakutsko-Russkiy Slovar
STBUT:		Saxa Tılın Bıhaarılaax Ulaxan Tılcıta
hak.	:	hakkında
vb.	:	ve benzeri
C	:	Cilt

ŞEKİLLER VE İŞARETLER

+	:	Belirtilen özelliği sahip olma durumu
>	:	Kullanım sıklığı daha fazladır

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Yakut (Saha) Türkçesi alfabesi.....	7
Tablo 2. Viberg'in duyu fiilleri sınıflandırması.....	23
Tablo 3. Ibarretxe-Antunano'un duyu fiilleri sınıflandırması.....	24
Tablo 4. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde görme duyu fiilleri	27
Tablo 5. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde işitme duyu fiilleri.....	28
Tablo 6. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde koku alma duyu fiilleri.....	29
Tablo 7. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde tat alma duyu fiilleri.....	29
Tablo 8. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde dokunma duyu fiilleri.....	30
Tablo 9. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde ısı duyu fiilleri.....	31
Tablo 10. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde ağrı (acı) duyu fiilleri	32
Tablo 11. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde vücut durum duyu fiilleri	33
Tablo 12. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde sezgi duyu fiilleri	34
Tablo 13. Temel görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	41
Tablo 14. Uzun süreli bakmayı ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri..	47
Tablo 15. Kısa süreli bakmayı ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri ...	49
Tablo 16. Şefkat, sevgi ve iyi niyet ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	50
Tablo 17. Korku, şiddet ve kötü niyet ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	53
Tablo 18. Takip ve gözetleme ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri...	56
Tablo 19. Görünme ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	59
Tablo 20. Gösterme ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	62
Tablo 21. Mecaz anlam ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	64
Tablo 22. Temel işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	68
Tablo 23. İnsanlar ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	92
Tablo 24. Hayvanlar ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	104
Tablo 25. Nesnelere ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	110
Tablo 26. Doğa taklidi sesleri ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri .	128
Tablo 27. Mecaz anlam ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	134
Tablo 28. Temel koku alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	138
Tablo 29. Kötü koku ifade eden koku alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	139
Tablo 30. Kokma ifade eden koku alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	141
Tablo 31. Mecaz anlam ifade eden koku alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	142
Tablo 32. Temel tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	143
Tablo 33. Yeme ifade eden tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	149
Tablo 34. İçme ifade eden tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	153
Tablo 35. İkincil tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	163
Tablo 36. Mecaz anlam ifade eden tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	166
Tablo 37. Temel dokunma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	181
Tablo 38. Şefkat ifade eden dokunma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	189
Tablo 39. Şiddet ifade eden dokunma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	214

Tablo 40. Mecaz anlam ifade eden dokunma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	221
Tablo 41. Sıcak ile ilgili duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	225
Tablo 42. Soğuk ile ilgili duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	231
Tablo 43. Mecaz anlam ifade eden ısı duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	233
Tablo 44. Temel ağrı (acı) duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	238
Tablo 45. Mecaz anlam ifade eden ağrı (acı) duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	239
Tablo 46. Temel vücut durum duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	246
Tablo 47. Mecaz anlam ifade eden vücut durum duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.	248
Tablo 48. Temel sezgi duyu fiillerinin anlamsal özellikleri	251
Tablo 49. Mecaz anlam ifade eden sezgi duyu fiillerinin anlamsal özellikleri.....	253

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1 Yakut (Saha) Türkçesinde duyu fiilleri	263
Grafik 2 Yakut (Saha) Türkçesinde temel duyu fiilleri	264

GİRİŞ

1.Araştırmada Kullanılan Yöntem ve Teknik

Tez, temel olarak Yakut (Saha) Türkçesine ait sözlüklerden duyu fiillerinin taranıp cümle örnekleri ve kavramların anlam alanı açısından değerlendirilmesini esas almaktadır. Tezin başlangıç aşamasında taranması planlanan sözlükler taranarak duyu anlamlı fiiller fişlenmiştir. Taranan sözlüklerden Pekarskiy tarafından hazırlanan *Slovar' Yakutskogo Yazıka* eseri Türkiye Türkçesine aktarılmıştır ve *Yakut Dili Sözlüğü* bu eserin A-M madde başlarını temsil etmektedir. *Yakut Dili Lûgatı* aktarmasında bütün madde başları bulunmaktadır. A-M madde başları YDS'den ve M'den sonraki madde başları YDL'den taranarak teze dahil edilmiştir. YDS'den alınmış bazı fiillerin cümle örnekleri YDL'de bulunmuş ve eklenmiştir. YDS'de bulunamayan /ç/ ve /ı/ madde başlı bazı fiiller YDL'den taranarak teze dahil edilmiştir. Ayrıca, Sleptsova tarafından hazırlanan *Yakutsko-Russkiy Slovar* eseri taranarak duyu fiilleri tespit edilmiştir. Her duyu fiili grubunda, temel anlamlı fiillerden seçilen örnekler, *Saxa Tılın Bihaarulaax Ulaşan Tılçita* isimli sözlükten taranarak teze dahil edilmiştir.

Fişlenen duyu fiilleri alfabetik olarak sıralanmıştır. Fiillerin sıralanmasında *Türkçe-Sahaca Sözlük* içinde bulunan fiiller, her bölümde ilgili başlıkların altına ilk sırada verilmiş, daha sonra diğer sözlüklerdeki fiiller listelenmiştir. Türkçe fiiller normal, Yakutça fiiller ise italik yazılmıştır. Fiiller önce anlamlarıyla daha sonra cümle örnekleriyle listelenmiştir. Bu sıralamaların hepsinde, kök fiilden türeyen fiiller ait olduğu fiilin altında verilmiştir.

YDS, YDL ve YRS sözlüklerinde /x/ madde başlı fiillerin, kimi sözlükte /h/ kimi sözlükte /x/ sesiyle kaydedildiği görülmüştür. Bu sebeple; bahsi geçen fiillerin hepsi /x/ madde başlı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca kelime içi /g/ ve /ğ/ seslerinin yazımıyla ilgili farklıklar da bulunmaktadır. Bu noktada belirtilen harflerin yazımıyla ilgili, tespit edildiği sözlükteki şekliyle yazılmıştır. Taranan sözlüklerdeki tüm fiillerin açıklamaları ve cümle örnekleri sözlüklerdeki şekilleriyle verilmiştir.

Fiiller anlamsal olarak değerlendirilerek alt başlıklara ayrılmıştır. Fiillerin anlamsal özelliklerinin detaylı incelemesi, her başlığın sonunda tablolar halinde verilmiştir. Bu tablolarda fiillerin temel, yan ve mecaz anlam, istemli/istemli olarak gerçekleşmesi, olumlu/olumsuz anlam belirtmesi ve fiziksel/zihinsel temasla oluşma durumları incelenmiştir. Belirtilen özelliklerden hangisi/hangilerine sahip olduğu incelenerek “+” işaretiyle belirtilmiştir. Fiillerin temel, yan veya mecaz anlamı örnek

cümleler ya da kavram anlamı dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Yalnızca mecaz anlam ifade eden fiiller ayrı bir başlık altında incelenmiştir. İstemli/istemsiz, olumlu/olumsuzluk, fiziksel/zihinsel temas belirtme durumları eylemin gerçekleştirilmesi ya da ikincil duyularda eylemin algılanması ile ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Tat alma duyu fiilleri bölümünde “diğer tat alma duyu fiilleri” isimli ayrı bir başlık yer almaktadır. Bu başlık altında değerlendirilen fiiller, fiilin istemli/istemsiz gerçekleşme durumunun farklılaşması sebebiyle, ikincil olarak değil diğer duyu fiilleri olarak ele alınmıştır. Ayrıca tablolarda, tüm sözlüklerde bulunan aynı fiiller (örneğin; *kör-* fiili) bir defa gösterilmiştir.

Duyu fiil türlerini açıkladığımız bölümde duyu başlıkları altında tablolarda: Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Kırgız, Kazak, Başkurt, Türkmen, Azerbaycan, Gagauz ve Özbek Türkçelerinden örnekler yer almaktadır.

2.Yakut (Saha) Adı

Yakut (Saha) Türkleri günümüzde Sibiry toprakları içinde bulunan Yakutistan/Saha Cumhuriyeti’nde yaşamakta olan ve kendilerini “Saxa” olarak adlandıran, Rusların ise daha çok “Yakut” olarak adlandırdığı Türk topluluklarından biridir.

Yakut (Saha) Türkleri, eski efsanelerde “Uraanxay Saha” şeklinde geçmektedir. Sahaların komşuları olan Tunguzlarda “Yako” ve Buryatlarda -t çokluk eki ilavesiyle “Yakut” şeklinde kullanılmaktadır. Ruslar, Yakut adını Sahaların komşularından duyarak yaygınlaştırmışlardır. Türkçe yaka “kenar, kıyı” kelimesinin y- ~ s- ve k- ~ x- ses değişiklikleri sonucunda “saxa” şeklini aldığı düşünülmektedir (Kirişçioğlu, 1999:9).

Tunguzlar, Lena’ya gelen Yakutların kendilerini “saxa” ya da “haxa” (barı haxa)” olarak tanıttıklarını söylemektedir. Tunguz dili, zorlukla anlayabildiklerini, kelime baş “h” ünsüzünü sevmezler. Bu sebeple; Tunguzlar yeni gelen bu kavmi “axa” diye adlandırmışlardır. Ayrıca Tunguz lehçesinde gırtlaksı “h” sesinden ziyade yumuşak gırtlaksı “k” sesi hâkim olduğu için “axa” kelimesinin yeri “aka” almıştır. Zamanla sert bir sesli harf olan “a” sesinin yerine yumuşak bir ses olan “e” sesine kullanılmıştır. Böylece ilk başlarda kullanılan “axa” kelimesinin yerine “eko” kelimesi kullanıldı. Kazaklar ise “e” sesini “ya” sesiyle değiştirdiler ve ut- ekini eklediler, ortaya “Yakut” kelimesi çıktı (Kulakovskiy, 1979:414).

Yakut kavim adını Ruslar ilk defa Tunguzlardan işitmiş etrafa yaymışlardır. Halbuki Tunguz’lar kendi düşman komşuları olan bu Türk halkı için “Yaku”, Buryatlar

ise Moğolca çokluk eki olan (-t) ekinin ilâvesiyle Yakut adını kullanmışlardır. Kelime başı (y-) sesinin Yakutçada (s-) ile karşılanması üzerine Saha kelimesi kolayca Yakut olmuştur (Caferoğlu, 1988:2).

Yakut Şamanlığı isimli eserin bir bölümünde kaynak kişinin “eskiden biz “Saha” iken (yani biz “Yakutken” daha Rus inançlarını kabul etmemişken)” şeklinde ekleme yaptığı not edilmiştir (Ksenofontov, 2011:261). Kısacası hem Saha hem de Yakut adı kullanılmaktadır.

3.Yakut (Saha) Türkleri

Yakut (Saha) Türklerinin kökenleri hakkındaki görüşler Sibirya’da yapılan arkeolojik kazılar doğrultusunda ileri sürülmüştür. Yakutların yaşadığı bölgede yapılan arkeolojik kazılar sonucunda; bu bölgede Taş devrinin ilk zamanlarından itibaren pek çok farklı medeniyetin yaşadığı ve Yakutların etnik kökeninin oluşumunda bu medeniyetlerin etkili olduğu düşünülmektedir (Gömeç, 2016:10).

Gömeç (2016:10-11), Yakut (Saha) Türklerinin etnik oluşumunu beş dönemde ele almıştır, bu dönemler:

1.Dönem: Eski Türk çağı diye adlandırılan Hun hâkimiyeti.

2.Dönem: Bu dönem 6-10. yüzyıllar arasındaki Kurıkan Çağıdır. Saha ilim adamlarının büyük bir bölümü, Saha Türklerinin kökenini Baykal yakınındaki Kurıkanlara bağlarlar. 7-8. yüzyıldaki Kurıkanların üç boy halinde yaşadıklarını ve Üç Kurıkan adıyla anıldıklarını biz Orkun kitabelerinden öğreniyoruz. Kök Türklerin ünlü kağanı İlteriş, birçok Türk boyunu olduğu gibi Kurıkanları da hâkimiyeti altına almıştı. Türk tarihinin akışına tesir edecek fazla önemli bir faaliyetlerini görmüyoruz. Saha Türklerinin etnik oluşumunda ayrıca Kırgızları da unutmamak gerekir. Sahalar arasında anlatılan birtakım rivayetlere göre, bazı Saha boylarının teşekkülünde Kırgızlar mühim rol oynar. Bununla beraber Kurıkanların Buryatların meydana gelişine katkıda buldukları ileri sürülüyor.

3.Dönem: Moğol Devridir ki, bu 10. yüzyıldan 12. asra kadar gider. Moğol aşiretlerinin bir bölümü Baykal kıyılarına gelip, eski Sahalarla çeşitli temaslarda bulunmuşlardı. Bunun neticesi olarak Saha Türklerinin biçimlenmesinde onların bazı izlerini görmek mümkündür.

4.Dönem: Bu devre 12. asırdan 15. yüzyıla kadar devam eder. Bu dönem göç zamanıdır. Bildiğimiz gibi Türk-Moğol başbuğu Çingiz Han Altay-Sayan ve Baykal çevresindeki birçok kavmi hâkimiyetine almıştı. Kubilay’ın hanlığı sırasında Kırgız

topraklarının ele geçirilmesiyle, Sahalar kuzeye, Orta Lena (Ölö-ene) havzasına çekildiler. Saha bilim adamı Gogolev'e göre bu dönemin adı "Kırgız-Ötöh" veya "Kulun-atah" arkeolojik devresidir.

5.Dönem: Bu çağ 15. yüzyıldan başlar 16. asıra değin sürer. Bu devir tamamen Saha Yerindeki Orta Lena bölgesinde geçmiştir. Baykal Gölü kıyılarındaki eski Sahaların büyük çoğunluğu bu yeni vatana gelip, 17. yüzyıldan önce Saha Türklerini oluşturdular, şeklinde sıralamaktadır.

Ksenofontov (1992:15-18) ise Yakut (Saha) Türklerinin Rus işgalinden önceki dönemini üç kısımda ele almıştır.

Sahaların Rus istilasından önceki tarihleri hakkında, az sayıdaki yazılı kaynaktan sağlıklı bilgi edinmek mümkün olmamaktadır. Türkologların tetkiklerine göre Sahalar bugünkü vatanlarına 13-14. asırlarda gelmişlerdir. Ruslar, 16. yy. da doğuya doğru yayılarak 1630 yılına kadar bu bölgeleri ele geçirmişlerdir. Rusların Yakutistan'ı tamamen işgali 18. asrın sonuna kadar sürmüştür. 27 Nisan 1922'de Yakut Avtonom Sovyet Sosyalist Respublikası (YASSR) kuruldu. 21 Ocak 1923'te ise hükümet teşkil ettirildi. Devlet başkanlığı vazifesine Saha kökenli Platon Alekseyeviç Oyunskiy, başbakan olarak da yine Saha kökenli I. N. Barahov seçildi. Sovyetler Birliği'ndeki son yapılanmalar neticesinde 27 Eylül 1990 tarihinde 'Yakut-Saha Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Egemenlik Deklarasyonu' ilan edilmiş, 20 Aralık 1991'de de doğrudan başkanlık seçimi yapılmıştır. Cumhuriyetin adı önce 'Yakut-Saha Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti', sonra 27 Aralık 1991'de 'Saha Cumhuriyeti' oldu ve 'Yakutya' kelimesi de parantez içinde verilmeye başlandı (Kirişcioğlu, 2021:21).

Saha Yeri (Yakutistan)'nin yüz ölçümü 3,062,100 km² olup, batıdan doğuya 2,300 km, kuzeyden güneye 2,000 km'dir. Bu topraklar eski Sovyetler Birliği'nin %14'ünü, Rusya Cumhuriyeti'nin %18'ini teşkil eder. Bu coğrafya yeryüzündeki en geniş Türk cumhuriyetidir. 2010 yılına göre genel nüfusu 958.300 kişi olan Saha Cumhuriyeti, Sibiry Bölgesi'nde bulunan Türk Cumhuriyetlerinin içinde nüfus bakımından en kalabalık Türk topluluğunu içinde barındırmaktadır. 2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre 466.492 kişi olan Sahalar, genel nüfusun %49,9'unu oluşturmaktadır. Sahalar, yaygın adıyla Şamanizm (Tengricilik, Kamizm, vb.) denilen inanç sistemine inanırlar. Bu inanç sisteminin Sahalardaki adı *Kut-Sür İtegele* (Kut-Sür İnancı)'dir. Sahaların günlük hayatlarında "Kut-Sür İnancı"nın derin izlerini her zaman görmek mümkündür. Ancak Rus imparatorluğunun egemenliğindeyken, yerel halkın Rus Ortodoks kilisesine yönlendirilmesi ve Ortodoks Hristiyan isimleri almaları istendiyse de pratikte genel

olarak halk geleneksel inançlarını sürdürmüştür. Sovyet döneminde ise birçok *oyuun* (şaman) arkasında halef bırakmadan ölmüştür. Saha halkı, geleneklere göre her yıl baharın gelişini kutlarlar. Sahaların *Isiah* festivali (kelimenin tam anlamıyla “serpme” anlamına gelir. Törende ateşe/ ruhlara kıymız serpildiği için bu ismi almıştır), doğurganlık kültürüne sahip bir güneş kültürüyle ilgilidir. Festival, yılın en uzun günü olan 22 Haziran’da yapılır (Kirişçioğlu, 2021:21).

4.Yakut (Saha) Türkçesi

Yakut (Saha) Türkçesi, Sibiry grubu Türk lehçelerinden biridir ve günümüzde “uzak lehçeler” olarak adlandırılmaktadır.

Saha Türkçesi, bünyesinde bulundurduğu Moğolca ve Tunguzca unsurlardan dolayı Türk dili ailesi içinde özel bir yer teşkil etmektedir. R. R. Arat, Yakut (Saha) Türkçesinin Türk dilinin Ana Türkçe döneminde Çuvaşça ile birlikte ayrıldığını kabul etmektedir. Poppe, Yakutçanın Türk dili ailesinin Kuzey grubuna girdiğini belirtir ve muhtemelen 14. yüzyılda Türk dillerinin bir grubundan şimdiki Tuvaca’ya dayanan bir koldan- ayrıldığını belirtir. Benzing, Yakutçayı Dolganca ile birlikte Kuzey Sibiry grubuna dâhil etmiştir. Ramstedt ve Ligeti, Yakutçayı Çuvaşça gibi ayrı bir Türk lehçesi olarak ele almışlardır. Saha Türkçesinin Türk lehçe ve şiveleri içindeki yerini en sağlam olarak Poppe ve Arat tespit etmişlerdir. Poppe’ye göre diğer bütün Türk lehçeleri gibi Yakutça da bir (z) ve (ş) dilidir ve Yakutça, Çuvaşçanın ve Moğolca ile öbür Altay dillerinin (r) ve (l)’ye sahip olduğu kelimelerde, (z) ve (s) seslerinden gelişmiş seslere sahiptir. Mesela: Sahaca: toğus ‘dokuz’, Eski Türkçe: tokuz, Sahaca: k11s ‘kız’, Eski Türkçe: kız. Arat ise; t ~ d ve s ~ y ses denkliklerine dayanarak, Yakutçayı lehçe grupları içinde t- grubu olarak ele almıştır. Tasnif şemasında da bir Ana Türkçe veya Eski Türkçe devresinden bir s- grubu çıkararak buna Eski Yakutça adını vermiş ve buradan da bir alt bölüm olarak t- grubunu çıkarmış ve bunun içinde Yakutçayı vermiştir. Sahacanın önemli ses özelliklerine değinmek gerekirse Türkiye Türkçesindeki kelime başı sedalı g- ve d- ile başlayan kelimeler Eski Türkçedeki gibi k- ve t- ile başlar: *tüs-* “düşmek”, *kül-* “gülmek”. Türk lehçelerinin çoğunda “y” olarak görülen Eski Türkçenin palatal “d” sesi “t” olmuştur: *atah* “ayak”, *tot-* “doymak”. Eski Türkçenin y- sesi s- sesine döner: yıl > *sıl*, yol > *suol*; sondaki -ç, -ş, -z sesleri -s sesine döner: aç > *aas*, *k1s* “kış”, *togus* “dokuz”. İkinci heceden sonra geniş yuvarlak ünlü bulunabilir: *kömör* “kömür”, *ohoh* “ocak”. Bünyesinde kalın ve ince k sesi bulunan kalın ünlülü kelimelerde bu sesler h (art damak) sesine döner: *küöh* “gök”, *haas* “kaz”. Sahacada asli uzun ünlüler ve ses hadiseleri sonucu

uzun ünlü ve ikiz sesler bulunabilir: *aat* “ad”, *kus* “kız”, *uol* “oğul”, *sia* “yağ”, *üören-“öğrenmek”* (Kirişçioğlu, 2021:22-23).

Saha Türkçesinin bugünkü durumuna bakıldığında, bu lehçenin bilinmeyen bir dönemde ortak Türkçeden ayrıldığını, Türk dilinden ilk ayrılan lehçelerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Ortak Türkçe kelime başı /y/ sesine karşılık, Saha Türkçesinde /s/ sesi bulunurken, Saha Türkçesinin bir başka özelliği olan kelime başı s sesinin erimesi olayından bu seslerin etkilenmemesi gibi ses değişiklikleri, Köktürkçede bir ağız özelliği olarak bulunan dudak çekerliği özelliğinin bulunması, uzun ünlülerin asli olarak yazı dilinde korunması gibi özellikleri dikkate değerdir (Solak Sağlam, 2012:16).

Günümüze kadar yapılan lehçe tasniflerinde Yakut (Saha) Türkçesinin ele alınışı şu şekilde görmektediriz:

Berezin ve Radloff yaptıkları lehçe tasniflerinde Yakut Türkçesine yer verilmemiştir. Korş, “karışık grup” olarak adlandırdığı 4. grubun “b” kolunda Yakutça ve Çuvaşçaya yer vermiştir. Ramstedt, Yakutçayı ve Çuvaşçayı ayrı birer grup olarak; Nemeth, tasnifinde “s grubu” olarak adlandırdığı 1. grupta Yakutça ve Çuvaşçayı aynı grupta ele almıştır. Samoyloviç, Yakutçayı “d-” grubunun olarak adlandırdığı grubun “t-” alt grubunda; Bogoroditskiy, Yakutçayı Tuvaca ve Kargas diyalekti ile aynı grupta ve Ligeti, Ramstedt gibi Yakutça ve Çuvaşçayı ayrı bir grupta ele almıştır. Räsänen, Ramstedt’in tasnifini dayanak alarak, Yakut Türkçesini ayrı bir grupta; Baskakov, “Türk Dillerinin Doğu Hun Dalı” başlığı altında Yakutçayı Uygur grubunun alt grubu olarak Dolgan diyalektiyle birlikte ele almıştır. Arat, Yakutçayı “Türk Lehçe Grupları” başlığı altında “t-” grubunda; Benzing, “Kuzey Türkçesi” başlığı altında iki gruba ayırarak, Yakutçayı “Kuzey Sibirya Grubu” başlığı altında Dolganca ile birlikte; Menges, “Kuzey Doğu, Doğu Sibirya veya Yakut Grubu” olarak ayırdığı grupta Yakut (Saha) dili, Dolgan lehçesi ve Nanasan (Tavgı) Samoyedlerinin Yakutçalaşmış lehçeleri ile birlikte ele almıştır. Poppe, Yakutçayı z, ş dilleri olarak adlandırdığı grupta; Doerfer, tasnifinde Yakutçayı ayrı bir grup olarak ele almıştır. Tekin, Yakutçayı “atah grubu” içerisinde ele almıştır (Tekin, 1989:141-162).

Günümüzde Yakut (Saha) Türkçesi alfabesi ve Latin alfabesi karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 1. Yakut (Saha) Türkçesi alfabesi

KİRİL		LATİN	
А	а	A	a
Б	б	B	b
В	в	V	v
Г	г	G	g
Б	б	Ğ	ğ
Д	д	D	d
Дь	дь	C	c
Е	е	E	e
Ё	ё	Yo	yo
Ж	ж	J	j
З	з	Z	z
И	и	İ	i
Й	й	Y	y
К	к	K	k
Л	л	L	l
М	м	M	m
Н	н	N	n
Н	н	Ñ	ñ
Нь	нь	Ń	ń
О	о	O	o
Ө	ө	Ö	ö
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	S	s
Һ	һ	H	h
Т	т	T	t
У	у	U	u
Ү	ү	Ü	ü
Ф	ф	F	f
Х	х	X	x
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	Şç	Şç
Ы	ы	I	I
Э	э	E	E
Ю	ю	Yu	Yu
Я	я	Ya	Ya

BİRİNCİ BÖLÜM

ALGILAMA VE DUYU FİİLLERİ

1.1. Algılama Olayı ve Algı Kavramı

Algılama olayı duyular vasıtasıyla gerçekleşmektedir. İlk olarak duyular tarafından algılanan eylemler, zihinsel bir işlem sürecinden geçer. Zihin algıladığı eylemi toplar, işler ve anlamlandırır. Zihinsel işlem süreci sona erdikten sonra bu eylem dil vasıtasıyla aktarılır.

Algılama olayının başlaması için kişinin çevreden gelen bir uyarıcıya maruz kalması gerekmektedir. Bu uyarıcı fiziksel olarak kişiye temasla gerçekleşebildiği gibi zihinsel temasla da gerçekleşebilir. Maruz kalınan uyarıcı duyular vasıtasıyla fark edildikten sonra uyarıcıyla ilgilenme ve anlamlandırılmaya çalışma sürecine geçilir. Anlamlandırma sürecinde zihin önceki deneyimleriyle ve birikimleriyle bağlantı kurar ve algılanan uyarıcı anlamlı bir şekilde tepkiler ya da kavramlar yoluyla aktarılır.

Algılama temelde biyolojik bir süreçtir. Biyolojik ve fiziksel etkenlerin yanında psikolojik, kişisel ve kültürel birikimlerimiz de algılamayı çeşitlendirebilir. Algılama anında beyin, bireyin içinde bulunduğu durumdan beklentilerini, geçmiş yaşantılarını, diğer duyu organlarından gelen başka duyuları, toplumsal ve kültürel etkenleri hesaba katar (Cüceloğlu, 2012:118).

Algılama olayı insan yaşamı boyunca sürekli işleyen bir süreçtir. Çevremizde yaşanan ya da yaşadığımız her türlü olayı zihinsel olarak algılamaya çalışırız. Algıladığımız şeyler belleğimizde depolanır ve daha sonra karşılaşacağımız yeni durumlarda algılamayı kolaylaştırmak için bize kaynaklık eder. Ne olursa olsun ilk olarak bir konuyla ilgili bilgiler ediniriz. Çeşitli yollarla elde ettiklerimiz aslında algılama ve idrak dediğimiz süreçle de ilgilidir. Bu süreç zarfında elde ettiğimiz edinimleri tanımaya ve sezgilerimizle kaydetmeye, idrak etmeye çalışırız. İdrak aşamasından sonra duygularımızın olumlu veya olumsuz katkısıyla hafızamızda önceden var olan olguları karşılaştırmaya, muhakeme etmeye gayret sarf ederiz. Dışarıdan gözlemlenemeyen iç dünyaya ait düşünme ve yorumlama süreci diyebileceğimiz bu aşamadan sonra davranış ve inançlarımızı, elde ettiğimiz sonuçları açıklarız. Böylece varsayımlarımız belirgin hale gelir ve şahsa göre gerçek durum açıklanmış olur (Ayan ve Türkdil, 2015:27).

Algı kavramı, *Güncel Türkçe Sözlükte* “bir şeye dikkat yönelterek o şeyin bilincine varmak, idrak” şeklinde tanımlanmaktadır. Algı, insanın yaşamı, doğayı, nesnelere ve olayları anlamlandırması için sürekli işlemekte olan bir süreçtir.

Psikoloji bilimiyle de doğrudan ilişkili olan algı, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğünde* “bir olay ya da bir nesnenin varlığı üzerine duyular yoluyla edinilen yalın bilinç durumu” şeklinde tanımlanmıştır. Algılama olayının gerçekleşmesi için duyuların doğru olarak çalışması gerekmektedir.

Algı kavramının, *Aydınlatma Terimleri Sözlüğünde* “belleğin katkıları ve bir duyuşal izlenimle ortaya çıkan, karmaşık, nesnel bilinç içeriği, özellikle görsel algılar, dışımızdaki varlığın, şeylerin, nesnelere biçim ve durumları konusundaki betimlemelerimizin yapısına girer” şeklinde tanımlandığını görüyoruz. Algı, sadece ilk bakışta anlamlandırılmaya çalışılan durumları anlatmaz. Önceden öğrenilmiş durumlar, bellekte depolandığı için ilk defa karşılaşılan bir durumda zihin önceki deneyimleri ve bilgilerine başvurur.

Yöntembilim Terimleri Sözlüğünde “olay, nesne ve durumlar karşısında duyular aracılığıyla kazanılan ilk bilinçlilik”, *Felsefe Terimleri Sözlüğünde* “bir şeye dikkati yönelterek, duyular yoluyla o şeyin bilincine varma”, *Hemşirelik Terimleri Sözlüğünde* “uyaranların duyu organları aracılığı ile beyne iletilmesi, bilgilerin bilişsel değerlendirilmesi, tanınması ve tutarları bir bütünlük içinde anlaşılması süreci, anlama yeteneği, algılama, idrak” şeklinde tanımlanmaktadır. Algı, duyular vasıtasıyla gerçekleşir.

Algı terimi, Türkçede de Batı dillerinde olduğu gibi almak fiil kökünden türetilmiştir. Hint Avrupa dil gurubunda almak anlamına gelen “*cap*” fiili, Batı dillerinde türetilerek “*perception*” terimi elde edilmiştir. İlk olarak Latinceye “*capere*” olarak yerleşmiştir (Türkdil, 2013:9).

1.2.Duyu ve Duyum Kavramı

Duyu kavramı, temelde bir uyarının beş duyu organıyla algılanması olarak tanımlanabilir. Duyular genellikle görme, işitme, dokunma, tat alma ve koku alma duyuları olarak beş gruba ayrılır. Duyu ve duyum kavramları yalnızca dilbilimsel alanlarda değil, psikoloji, felsefe, sosyoloji ve fen bilimleri alanlarında da ele alınmıştır.

Duyum, duyu organları vasıtasıyla gerçekleşmektedir. İnsan yaşamı boyunca duyuları sürekli olarak kullanmaktadır. Duyu kavramı *Güncel Türkçe Sözlükte* “insanların ve hayvanların, dış dünyanın uyarılarını görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma organlarıyla algılama yeteneği, duyum” şeklinde tanımlanmaktadır.

Eğitim Terimleri Sözlüğünde “insan ve hayvanlarda dış dünyanın etkisini duyma yeteneği” şeklinde tanımlanırken; *Felsefe Terimleri Sözlüğünde* “uyarımları alma yetisi, başlıca duyular olan görme, işitme, tatma, koklama ve dokunma duyuları, duyu organları aracılığıyla alınır, ayrıca basınç ve ısı duyuları, denge duyusu, uzay duyusu, zaman duyusu, yön duyusu gibi duyular da vardır” şeklinde tanımlanmaktadır.

Duyum kavramı ise dışarıdan gelen bir uyarıcı vasıtasıyla duyu organlarının bu uyarıcıya verdiği tepki olarak açıklanabilir. Duyum kavramı, *Güncel Türkçe Sözlükte* “kişinin duyular yoluyla elde ettiği izlenim, ihsas”, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğünde* “duyu örgenlerimiz yoluyla beden alanı ya da dış çevreden toplanan uyarıcı”, *Eğitim Bilimleri Sözlüğünde* “bir duysal sinirle beyne ulaşan uyarıcı”, *Felsefe Terimleri Sözlüğünde* “bir duyu organının uyarılmasıyla oluşan psiko-fizyolojik olay (ışık duyumu, gürültü duyumu vb.)” ve *Hemşirelik Terimleri Sözlüğünde* “iç ve dış uyarılara tepki gösterme yeteneği, duyu organlarının uyarılmasıyla ortaya çıkan ve duysal bilgiyi taşıyan süreç” şeklinde tanımlanmıştır.

1.2.1.Duyu Türleri

Duyu türleri genelde beş başlık altında incelenmiştir. Bunlar; görme, işitme, dokunma, tat alma ve koku alma duyularıdır. Diğer bilim dallarında yapılan çalışmalara bakıldığında duyuların bu beş kol ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Birçok araştırmacı bu beş duyu dışında farklı duyuların varlığından söz etmektedir.

Tanalp (1975:24), nörologlar tarafından yapılan sınıflandırmaları dikkate alarak özel duyular, yüzeysel duyular, derin duyular ve iç organ duyular şeklinde bir sınıflandırma yaparak, görme, işitme, tat alma ve koku alma duyularını özel duyular sınıfına; basınç, sıcaklık, soğukluk, ağrı duyularını yüzeysel duyular sınıfına; durum, denge, derin ağrı, derin basınç duyularını derin duyular sınıfına ve iç organ ağrı duyusu ve organik duyuları ise iç organ duyuları sınıfına koymaktadır.

Morgan (2010:222), insanların gerçekte on duyusu olduğunu ve bu on duyu içinde dokunma duyusunun bir deri duyusu olduğunu ve deri duyusunun yalnızca dokunma

duyusuyla sınırlı kalmadığını soğuk, sıcak ve ağrı duyularının da deri duyusu içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bunun yanında kinestetik yani kaslar ilgili ve vestibüler yani denge ile ilgili duyuların da olduğunu söylemektedir.

Yıldız (2017:149), duyu kavramı denildiğinde söz konusu beş duyunun akla geldiğini fakat duyunun basınç, denge, ısı, uzay, zaman ve yön gibi çeşitleri olduğunu ve bu kavramın nörofizyoloji, biyoloji, eğitim bilimleri, davranış bilimleri, psikanaliz, psikoloji, felsefe, reklamcılık gibi alanlarda da kullanıldığını söylemektedir.

Duyu türleriyle ilgili yapılan çalışmalarda insanın dışarıdan gelen uyarıcıyı algılaması ve bu algılama esnasında kullanılan duyular dikkate alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin; görme, işitme ve koku alma duyularını harekete geçirmek için ışık, ses ve koku gibi uyarıcıları, fiziksel bir temas gerekmeden zihinsel olarak algılar, yorumlar ve değerlendiririz. Dokunma ve tat alma duyularını hareket geçirmek için ise genellikle fiziksel bir temasın da olması gerekir.

Duyu türleriyle ilgili bir diğer husus ise insanın yaşamı boyunca hangi duyuları daha sık kullandığı üzerinedir. Bu konu üzerine pek çok kez düşünülmüş ve duyular “birincil” ya da “ikincil” duyular olarak değerlendirilmiştir.

Cüceloğlu (2012:102-118), insanın günlük yaşantıda görme ve işitme duyularını daha sık kullandığını, bu yüzden bu duyuların birincil duyular olduğunu ve diğer duyuların ikincil duyular olduğunu söylemektedir. Koptagel-İlal (1991:23), temel duyuların yanı sıra birleşik duyuların da varlığından söz eder.

1.2.1.1.Görme Duyusu

Görme duyusu insanın yaşamı boyunca sıklıkla kullandığı duyulardan biridir. İnsan çevresinde olup bitenleri ilk olarak görme duyusuyla algılar. Gözün gördüğüne akıl inanır (Cüceloğlu, 2012:112-113).

Görme duyusunu harekete geçiren uyarıcıların başında ışık gelir. Işık göz tarafından algılanır ve gözün ön kısmında saydam bir tabaka olarak bulunan korneadan içeri girer. Göz bebeği ve göz merceğinden geçtikten sonra görme duyu hücreleri ve sinirleriyle beyne ulaşır. Beyin görüntüyü algılar ve anlamlandırır.

Görme, *Aydınlatma Terimleri Sözlüğünde* “göze giren ışığın doğurduğu duymusal izlerle dış çevredeki ayrıntıların algılanması” ve *Hemşirelik Terimleri Sözlüğünde* “belirli

bir dalga boyundaki elektromanyetik ışınların verdiği uyarıların algılanmasını sağlayan duyu işlevi” şeklinde tanımlanmıştır.

Görme duyusu, pek çok araştırmacı tarafından birincil ve en temel duyu olarak görülmüştür. Sarı (2019:143), görme duyusunun diğer duyulara göre birinci derecede işlevsel olduğunu, Gerrig (2013:85), görme duyusunun en gelişmiş duyu olduğunu ve hem insanlar hem de hayvanlar için görme duyusunun iyi çalışmasının ne kadar önemli olduğunu ve Ibarretxe-Antuñano (1999:135), görme duyusunun doğru bilgiye ulaşmada en güvenilir duyu olduğunu söylemektedir.

Görme duyusunda doğrudan ve fiziksel bir temasa gerek yoktur. Göz ile algılanan eylemler zihinde anlamlandırılmaya çalışılır. Bu sebeple görme duyusunun temel duyuların başında geldiğini söyleyebiliriz.

1.2.1.2.İşitme Duyusu

İşitme duyusu, işitme organı olan kulak tarafından algılanan eylemleri kapsamaktadır. İşitme duyusunu harekete geçiren uyarılar ses ve ses dalgalarıdır. Ses dalgaları kulak zarına ulaştıktan sonra işitme duyu hücreleri ve sinirleri vasıtasıyla beyne ulaşır. Beyin gelen ses dalgalarını algılar ve anlamlandırır.

Görme duyusundan sonra işitme duyusu da birincil duyular içinde değerlendirilmektedir. Cüceloğlu (2012:103), günlük yaşantıda görme ve işitme duyu organlarını diğer duyu organlarına oranla daha sık kullandığımızı ve Tanalp (1975:63), çevredeki tehlikelere karşı bir uyarıcı olarak işitme duyusunun görme duyusu kadar önemli olduğunu söylemektedir.

Konuşma eylemi, ses ve ses dalgaları vasıtasıyla oluşur. İnsanoğlu tüm yaşamı boyunca konuşma eylemini kullanarak iletişim kurar. İşitme duyusunun doğru çalışması bu iletişimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için önemlidir.

Görme duyusunda olduğu gibi işitme duyusunda da fiziksel bir temasa gerek yoktur. İşitilen ses ve ses dalgaları direkt olarak zihinde anlamlandırılır.

1.2.1.3.Koku Alma Duyusu

Koku alma duyusu, koku alma organı olan burun tarafından algılanan eylemleri kapsamaktadır. Koku alma duyusunun uyarıcısı salgılanan kokulardır. İnsan yaşamı için görme ve işitme duyusu kadar önemli bir duyu olarak görülmesine de hayvanlar için

oldukça önemli bir duydur. Bilhassa hayvanların besin arama, avlarını yakalama veya yaklaşan tehlikeden uzaklaşma bakımından koku alma duyusunun önemi inkâr edilemez (Tanalp, 1975:89).

Sağlığı etkileyecek ya da bir tehlike oluşturacak gazların ve kokuların algılanması insanlar için koku duyusuyla algılanan durumlardandır. Bu tür kokular beyin tarafından algılandığında insanı harekete geçirerek oluşabilecek tehlikelere karşı önlem almasını sağlar.

Havaya karışan kokular burun delikleri tarafından algılandıktan sonra koku alma duyu hücrelerine ve sinirleri vasıtasıyla beyne ulaştırılır. Beyin gelen kokuyu algılar ve anlamlandırır.

Koku alma duyusunda fiziksel bir temas söz konusu değildir. Koku zihinsel temas yoluyla algılanır ve zihinde anlamlandırılır.

1.2.1.4.Tat Alma Duyusu

Tat alma duyusu, tat alma organı olan ağız, dil ve dildeki tat alıcılar vasıtasıyla algılanan eylemleri kapsamaktadır. Tat alma duyusunda fiziksel bir temastan söz etmek mümkündür.

Tat alma duyusunun harekete geçmesi için besinin ağzın içine atılması gerekmektedir. Ağza atılan besin tükürük ile erir ve ağızda salgılanan diğer sıvılar ile çözülür. Çözülen besin tat alma duyu hücrelerini ve sinirlerini uyarır ve beyin tarafından değerlendirilerek anlamlandırılır. Beyin, besinlerin acı, tatlı ya da tuzlu olduğunu ağızdaki tat alma duyu hücreleri vasıtasıyla anlayabilir. Bir besinin acı, tatlı ya da tuzlu olup olmadığı ise kişinin tat alma eşiğiyle ilgilidir. Tat alma ve koku alma duyuları birbiriyle bağlantılı duyulardır (Tanalp, 1975:89). Tadına baktığımız besinin kokusunu da alır ve hem tadıyla hem de kokusuyla ilgili çıkarımlar yapabiliriz.

1.2.1.5.Dokunma Duyusu

Dokunma duyusu, deriye dokunulduğunda ortaya çıkan, deri ve deriye yapılan basınç duyularının birleşimiyle meydana gelen bir duyu türüdür. Dokunma duyusunu harekete geçirmek için fiziksel bir temasa ihtiyaç vardır.

Morgan (2010), dokunma duyusunun bir deri duyusu olduğunu ve deri duyusunun yalnızca dokunma duyusuyla sınırlı kalmadığını soğuk, sıcak ve ağrı duyularının da deri duyusu içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir.

Dokunma duyusu sıcak, soğuk, yumuşak ya da sert bir uyarının deriye temas etmesiyle meydana gelir. Bu temas sonrasında deride bulunan duyu hücreleri ve sinirleri beyne birtakım sinyaller gönderir. Beyin bu sinyalleri değerlendirir ve anlamlandırır.

1.2.1.6. Isı Duyusu

Isı duyusu sıcak ve soğuk gibi ısı değişkenlerinin deri tarafından algılanmasını esas alır. Isı duyusu derideki sinir hücreleriyle algılanmaktadır. Morgan (2010:222), soğuk ve sıcak duyularının da deri duyusu içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Isı duyusu, sıcak duyusu ve soğuk duyusu olarak ikiye ayrılır. Tanalp (1975:24), basınç, sıcaklık ve soğukluk duyularını yüzeysel duyular sınıfına koymaktadır.

1.2.1.7. Ağrı (Acı) Duyusu

Ağrı (acı) duyusu vücuda gereğinden fazla temas edilmesiyle algılanan duyuları ifade eder. Ağrı duyusunun alıcısı sinir uçlarıdır. Tanalp (1975:24), ağrı duyusunu yüzeysel duyular sınıfına koymaktadır. Ağrı duyusu eşiği kişiden kişiye değişiklik göstermektedir. Bu eşik kişinin dışarıdan gelen uyarıcıya ne denli dayanabildiğine göre değişiklik gösterebilir. Ağrı duyusu dışarıdan gelen bir uyarıcıdan ziyade vücudun iç kısmında gerçekleşen durumlar nedeniyle de oluşabilir.

1.2.1.8. Vücut Durum Duyusu

Vücut durum duyusu farklı sebeplerle vücutta oluşan durumların algılanmasını ifade eden duyulardır. Bu duyu grubuna ayrıca kinestetik ve vestibüler duyuları da kapsamaktadır. Kinestetik durumlar vücudun hareketini ifade etmektedir. Örneğin; baş dönmesi, sendelemek gibi fiziksel durumları beyin algılar ve tepki verir.

Bu duyu türü diğer tüm duylardan farklı olarak, algılayıcı olan insanın bedeniyle sınırlıdır ve çevremizdeki dünya hakkında bilgiden daha çok, vücudumuzdaki hareketlilik hakkında bilgi vermektedir. Yani vücudumuzdaki değişik enerji türlerine bağlı olarak bünyedeki hareketliliğe duyarlılık göstermektedir (Kamchybekova, 2010:8-9).

1.2.1.9. Sezgi Duyusu

Sezgi duyusu pek çok içsel ya da dışarıdan gelen uyarıcıyla algılanan duyuları ifade eder. İç organlar ya da deri vasıtasıyla önceden hissedilen durumlar sinirler vasıtasıyla algılanmaktadır. Bu durumda algılama vücutta meydana gelen belirtiler ile hissedilir.

1.3. Fiil ve Duyu Fiilleri

1.3.1. Fiil

Fiiller, bir dilin en önemli parçalarındandır. İnsanoğlu, yaşadığı ya da çevresinde yaşanan hareketleri fiiller vasıtasıyla aktarır. Fiiller olmadan yapılan eylemleri anlatmak mümkün olmadığı için dilde önemli bir yer tutmaktadır. Fiil kavramı *Güncel Türkçe Sözlükte* “olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramı ile birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem” şeklinde tanımlanırken; *Dilbilim Terimleri Sözlüğünde* “eylem, oluş veya durum bir kelime ile, süreç anlatan kelime”, *Gramer Terimleri Sözlüğünde* “bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime” şeklinde tanımlanmaktadır.

Banguoğlu (2007:408-410), fiil kavramını “bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni (*proces*) anlatan kelimeye fiil adını veririz” şeklinde tanımlamaktadır. Fiillerin ifade ettiği şeyin niteliğine göre ise kılış (al-, taşı-), durum (yat-, sus-) ve oluş fiilleri (doy-, uza-) olarak ayrılabilceğini söylemektedir. Fiilleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Anlamlarına Göre
  - a. Geçişli fiiller
  - b. Geçişsiz fiiller
2. Kullanışlarına Göre
  - a. Bitmiş fiil/çekimli fiil
  - b. Bitmemiş fiil/çekimsiz fiil

Korkmaz (2019:487-494), fiili “şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözcüklerdir” şeklinde tanımlamaktadır. Fiillerin karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumlarını bildirdiklerini söylemektedir. Gramer konularındaki sınıflandırmaların hepsinde fiilin yer aldığını belirterek, fiilin dilin vazgeçilmez temel birimi olduğunu söylemektedir. Fiilleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. Yapıları Bakımından Fiiller
  - a. Basit fiiller
  - b. Türemiş fiiller
  - c. Birleşik fiiller
2. İçerikleri Bakımından Fiiller
  - a. Oluş bildiren fiiller
  - b. Bir kılış ve kılınış bildiren fiiller
  - c. Durum ve tasvir bildiren fiiller
3. Anlamları Bakımından Fiiller
  - a. Esas fiiller
  - b. Yardımcı fiiller
4. Kılınış Biçimleri Bildiren Fiiller
5. Çatıları Bakımından Fiiller

Aksan (1983:203), fiil tanımını “devinme, oluş, kılınış, durum gösteren öğelerdir” şeklinde vermektedir. Fiillerin çeşitli yönleri ve nitelikleri olduğunu belirterek, fiillerin değişik açılardan incelenmesi gerektiğini söylemektedir.

Ergin (2005:281), fiilleri “hareketi karşılayan kelimeler” olarak tanımlamaktadır. Kullandığı “hareket” kavramının geniş anlamda ele aldığını ve nesnenin zaman ve mekâna bağlı olarak her türlü yapma, olma ve durumları için kullandığını belirtmektedir. Fiillerin dilde daima çekimli halde bulunduğu için fiilleri yapı bakımından incelerken çekimli halleriyle ele almak gerektiğini söylemektedir.

Fiil köküne getirilen ekler doğrultusunda eylem farklı yönlerde anlamlandırılabilir. Eylemi yapan kişi, eylemin ne zaman yapıldığı ve eylemin olumlu ya da olumsuz olma durumları fiil köküne getirilen ekler ile oluşturulur. Fiil, addan sonra, değişebilen kelime şekillerinden ikincisidir. Fiilin şekil bilgisel özgünlüğü; köke, şahıs, tekil-çokluk, kip, zaman, olumsuzluk ve çatı eki getirilerek oluşturulmasıdır (Şçerbak, 2019:30). Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinde yapılan gramer çalışmalarında fiil kategorisinin incelenmesinde bu hususlar ele alınarak, fiiller tür, zaman, şahıs, çatı, kiplik kategorisi gibi yönlerden incelenmiştir.

Fiillerin incelenme ve tasnifi konusunda semantik sınıflandırmalar da karşımıza çıkmaktadır. Barutçu Özönder (1999:57), fiilleri tasnif ederken “fiilin fiil anlamlı olup

olmadığına bakarak da tasnif” yapmak gerektiğini belirterek, leksik-gramatik özelliklerini göz önünde bulundurmak gerektiğini de söylemektedir. Buna göre fiillerin:

1. Asıl/müstakil fiiller
2. Yardımcı fiiller olarak iki ana bölümde toplandığını belirtmektedir.

Ayrıca fiilleri semantik olarak hangi prensiplere göre sınıflandıracağımız konusu üzerinde durarak, Tatar gramerinde yapılan tematik bir fiil sınıflandırmasını örnek olarak vermiştir. Sınıflandırma şu şekildedir:

1. Hareket Fiilleri
  - a. Hareketin yönünü bildiren fiiller
  - b. Hareketin şeklini bildiren fiiller
2. İş Fiilleri
  - a. Konkret, duyulan işleri bildiren fiiller
  - b. Mücerret işleri bildiren fiiller
3. Proses Fiilleri
  - a. Konkret prosesleri bildiren fiiller
  - b. Abstrak prosesleri bildiren fiiller
  - c. Tabiat olaylarını bildiren fiiller
4. Durum Fiilleri
  - a. Fizikî durum bildiren fiiller
  - b. Psişik durum bildiren fiiller
5. Davranış, tavır fiilleri
6. Hareket tarzını bildiren fiiller
7. Ses Fiilleri
  - a. Cansız varlıkların seslerini bildiren fiiller
  - b. (İnsan dışında) canlı varlıkların seslerini bildiren fiiller
  - c. İnsan seslerini bildiren fiiller

8. Konuşma fiilleri

9. Düşünme fiilleri

10. Hissî kavrayış/ıdrak fiilleri

11. Taklidî fiiller

Hacıeminoğlu (2016:15-17), fiili “hareket, oluş ve tavır bildiren sözler” şeklinde tanımlamıştır ve fiilleri yapı bakımından inceleyerek, şu şekilde sınıflandırmıştır:

A. Yapılarına göre fiiller

1. Kök fiiller

2. Türemiş Fiiller

a. Fiilden türeyen fiiller

b. İsimden türeyen fiiller

3. Birleşik fiiller

a. Fiil + fiil şeklinde olanlar

b. İsim+ fiil şeklinde olanlar

B. Muhtevaların göre fiiller

1. Hareket bildiren fiiller

2. İş bildiren fiiller

3. Oluş bildiren fiiller

4. Tavır bildiren fiiller

C. Durumlarına göre fiiller

1. Asıl fiiller

2. Yardımcı fiiller

Ç. Kullanışların göre fiiller

1. Nihai fiil olarak

2. Masdar fiil olarak

3. Fiil ismi olarak

4. Sıfat olarak

5. Zarf olarak

D. Fail ile ilgilerine göre fiiller

1. Etken (faili belirli)

2. Ettirgen (faili dolaylı)

3. Edilgen (faili meçhul)
  4. İşteş (faili fazla)
- E. Nesne ile ilgilerine göre fiiller
1. Geçişli
  2. Geçişsiz
  3. Dönüştü
- F. Mahiyetlerine göre fiiller
1. Olumlu (müsbet)
  2. Olumsuz (menfi)
  3. İktidâri

Türk dilleri bağlamında yapılan fiil tasnifi çalışmalarında yapısal ve semantik sınıflandırmalar karşımıza çıkmaktadır. Türk lehçeleri ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışmalardan biri olan *Türk Lehçeleri Grameri* (2012) isimli eserde Türkiye Türkçesi, Gagavuz, Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Nogay, Tatar, Başkurt, Kırım-Tatar, Karaçay-Malkar, Kumuk, Altay, Hakas, Tuva, Saha ve Çuvaş Türkçelerinde fiiller çekimleriyle ele alınmıştır. Fiil kavramının tanımı yalnızca “Saha Türkçesi” bölümünde “her türlü hareketleri karşılayan kelimeler” şeklinde verilmiştir (Kirişcioğlu, 2012:1265). Fiil tasnifi ile ilgili bir sınıflandırmaya ise yalnızca “Azerbaycan Türkçesi” bölümünde rastlanmaktadır. Kartallıoğlu ve Yıldırım (2012:203-204) tarafından hazırlanan bu bölümde Azerbaycan Türkçesinde fiiller; basit, türemiş ve birleşik olarak gruplandırılmıştır. Fiiller:

1. Hareket fiilleri
2. İş fiilleri
3. Nutuk-konuşma fiilleri
4. Düşünme, görme veya işitme süreci ile ilgili olan fiiller
  - a. Düşünmekle ilgili fiiller
  - b. İşitme süreci ile ilgili fiiller
  - c. Görme süreci ile ilgili fiiller
5. Hâl-durum fiilleri şeklinde sınıflandırılmıştır.

Kartallıoğlu ve Yıldırım’ın bu fiil tasnifi Kazımov’un tasnifine dayanmaktadır. Kazımov (2010:159-161), Azerbaycan Türkçesinde fiilleri şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. İş fiilleri

2. Hareket fiilleri
3. Nutuk fiilleri
4. Düşünme fiilleri
5. Görme fiilleri
6. İşitme fiilleri
7. Hâl-durum fiilleri

Tezimizin konusu olan duyu fiilleri zihinsel bir süreç sonucunda oluşan fiillerdir. Bu sebeple, duyu fiillerini sınıflandırırken semantik açıdan ele almak daha uygun olacaktır.

1.3.2.Mental Fiiller

Duyu fiilleri, mental fiil türünün alt basamağı olarak değerlendirilebilir. Bu sebeple; duyu fiillerini açıklamadan önce mental fiil kavramını açıklamak daha uygun olacaktır.

Dil, insanın her türlü zihinsel faaliyetin aktarılması için bir araçtır. Duygu ve düşünceler, bunları algılama, idrak etme anlamlandırma insanın zihinsel olarak gerçekleştirdiği bir durumdur. Mental fiiller zihinsel faaliyet sonucu ortaya çıkan duygu, düşünce, algı ve idrak gibi farklı kollara ayrılarak çeşitlenen fiil grubudur. Mental fiiller fiziksel bir hareketi bildirmeksizin zihinsel faaliyetler sonucu ortaya çıkar. Bu sebeple yalnızca dilbilimsel olarak değil psikoloji, fizyoloji ve felsefe gibi birçok alanda ele alınmıştır. Mental fiillerle ilgili yapılan ilk çalışmalar genellikle psikolojik temelli olup insanı anlamak üzerine kurulmuştur.

Mental fiiller ile ilgili dil çalışmalarına ilk olarak yabancı kaynaklarda rastlamak mümkündür. Croft (1993:55), psikolojik durum fiilleri “*psych verbs*” olarak adlandırdığı mental fiilleri, algı “*perception*”, biliş “*cognition*” ve duygu “*emotion*” olarak üçe ayırmaktadır.

Booth ve Hall (1995:532), mental sürecin altı aşamada gerçekleştiğini söylemektedir. Bu aşamalar sırasıyla:

1. Algı (*perception*)
2. Tanıma (*recognition*)
3. Hatırlama (*recall*)
4. Anlama (*understanding*)

5. Üstbilgiş (*metacognition*)
6. Değerlendirme (*evaluation*) şeklindedir.

Halliday (2004:197-208), gündelik sohbetlerde kullanılan kelimelerin insanın zihinsel dünyasına göre farklı şekillerde algılanabildiğinden bahsetmektedir. Bu durumun kişinin bilinç dünyasıyla ilgili olduğunu ve algılamamın da bilinç dünyasıyla paralel olarak gerçekteştiğini söylemektedir. Zihinsel bir süreç ile gerçekteşen mental etkinliğin hissetme “*feeling*”, isteme “*wanting*”, düşünme “*thinking*” ve görme “*seeing*” aşamalarından geçtiğini belirtmektedir. Mental fiilleri, algısal “*perceptive*”, bilişsel “*cognitive*”, arzu belirten “*desiderative*” ve duygu belirten “*emotive*” olarak dört grupta incelemiştir.

Mental fiillerin Türk dillerinde incelenmesi daha sonraki tarihlerde olmuştur.

Yaylagül (2005:24), mental fiilleri “duyu fiilleri”, “duygu fiilleri”, “anı ve uslamlama fiilleri” ve “açıklama fiilleri” olarak dört grupta incelemiştir. Bu fiillerin birbiriyle sıkı bir ilişki içinde oldukları için kesin ve net bir ayırımın yapılamayacağını belirtmiştir.

Biray (2006:310), “duyu”, “duygu”, “hafıza”, “algılama”, “idrak” ve “açıklama” ifade eden fiillerin ilk yazılı kaynaklarımızdan beri kullanıldığını ve bu fiillere kimi kaynaklarda “mental fiil” dendiğini belirtmiştir.

Şahin (2012:49), mental fiillerin zihinle ilgili fiiller olduğunu belirterek algılarımızı, duygularımızı ve idraklerimizi bu fiillerle ifade ettiğimizi söylemektedir. Çalışmasında mental fiilleri, “idrak fiilleri”, “duygu fiilleri” ve “algılama fiilleri” olarak üç grupta ele almıştır.

Yıldız (2016:71), mental fiilleri “bilgiş fiilleri”, “psikolojik durum fiilleri” ve “algı fiilleri” olarak ele almıştır.

Seçkin (2020:37), zihinsel hareketin bir süreç içinde gerçekteştiğini ve bu süreçte mental süreç dendiğini belirterek, bu süreci ifade eden fiillere ise mental fiil dendiğini söylemektedir. Mental fiilleri ise kendi içerisinde “algı fiilleri”, “duygu fiilleri”, “idrak fiilleri” ve “irade fiilleri” olarak dört gruba ayırabileceğimizden söz etmektedir.

Bilgin Aksoy (2021:107) da mental fiilleri “algı fiilleri”, “bilgiş fiilleri” ve “duygu fiilleri” olarak üç ana başlık halinde incelemiştir.

Çelik (2021:29), girdi, işlem ve çıktı basamaklarından oluşan mental süreci ifade eden fiillere mental fiil dendiğini söylemektedir. Çalışmasında mental fiilleri “girdi basamağı (duyu fiilleri)”, “işlem basamağı (bilişsel fiiller/idrak fiilleri)” ve “çıkı basamağı (ifade fiilleri)” olarak üç ana başlık halinde incelemiştir.

Yapılan çalışmalarda görüldüğü gibi mental fiiller, zihinsel bir süreç ile meydana gelmektedir. Çalışmamızın konusu olan duyu fiilleri ise mental fiillerin bir alt türü olarak ele alınmıştır.

1.3.3.Duyu Fiilleri

Duyu fiilleri, mental fiil türünün alt basamaklarından biridir. Mental fiiller zihinsel süreçte oluşan bütün fiilleri kapsarken, duyu fiilleri, duyu organlarıyla algılanan fiilleri kapsamaktadır. Duyu fiilleri temelde görme, işitme, dokunma, tat alma ve koku alma duyu fiilleri olarak beş alt başlıkta incelenmektedir. Duyu fiilleriyle ilgili yapılan çalışmalarda diğer bilim dallarında yapılan çalışmaların dikkate alınarak incelemeler yapıldığını görmek mümkündür. Kamchybekova (2010:167-176), temel duyu fiillerine ek olarak sezgi duyu fiilleri ve vücut durum duyu fiillerini de incelemiştir. Türkdil (2013:168-225), temel duyu fiillerine ek olarak ısı duyu fiilleri, ağrı (acı) duyu fiilleri ve sezgi duyu fiillerini de incelemiştir.

Viberg (1983:125), “*perception verbs*” terimini kullanarak farklı dil ailelerine ait 53 dili incelediği çalışmasında duyu fiillerini görme “*sight*”, işitme “*hearing*”, dokunma “*touch*”, koku alma “*smell*”, tat alma “*taste*” olarak beş gruba ayırmıştır. Viberg (1983:147), ayrıca duyu fiillerinin kullanım sıklığı üzerinde durmuş ve görme “*sight*”> işitme “*hearing*”> dokunma “*touch*”> koku alma “*smell*”> tat alma “*taste*” şeklinde bir hiyerarşi tespit etmiştir. Çalışmasında “*The Basic Paradigm of The Verbs of Perception*” başlığı altında duyu fiillerini sınıflandırarak tablo halinde vermiştir (1983:125):

Tablo 2. Viberg'in duyu fiilleri sınıflandırması

Dinamik Sistem	Aktivite	Deneyim (Durum/Başlama)	Kaynak Temelli/ Birleşik Durum
Duyu Türleri			
Görme (Sight)	Peter kuşlara bakıyor. (Peter was looking/ looked at the birds.)	Peter kuşlar gördü. (Peter saw the birds.)	Peter mutlu görünüyor. (Peter looked happy.)
Duyuma (Hear)	Peter kuşları dinliyor. (Peter listened/ was listening felt to the birds.)	Peter kuşları duydu. (Peter heard the birds.)	Peter'in sesi mutlu geliyordu. (Peter sounded happy.)
Dokunma (Touch)	Peter kumaşı hissetti/ ne kadar yumuşak olduğunu görmek için. (Peter felt/ was feeling the cloth/to see how soft it was.)	Peter ayağının altında bir taş hissetti. (Peter felt a stone under his foot.)	Bezin yumuşaklığı hissedildi. (The cloth felt soft.)
Tat Alma (Taste)	Peter yemeğini tattı/ yiyebilir miyim diye. (Peter tasted/was tasting the food/ see if he could eat it.)	Peter yemeğin içindeki sarımsağı tattı. (Peter tasted garlic in the food.)	Çorbanın tadı iyi/kötü/ sarımsaklıydı. (The food tasted good/bad/ of garclie.)
Koku Alma (Smell)	Peter puroyu kokladı/ içebilir miyim diye. (Peter smelled/ was smelling the cigar/ to see if he could smoke it.)	Peter odadaki puro kokusunu aldı. (Peter smelled cigars in the room.)	Peter iyi/kötü/ puro kokuyordu. (Peter smelled good/bad/ the cigars.)

Sweester (1990:32-37), “sense-perception verbs” terimini kullanarak İngilizce ve Hint Avrupa dillerindeki duyu fiillerini görme “vision”, işitme “hearing”, koku alma, tat alma ve dokunma “smell, taste and feel” olarak üç gruba ayırmıştır.

Levin (1993:185-187), “verbs of perception” terimini kullanarak İngilizcedeki fiilleri incelediği çalışmasında duyu fiillerini görme “see verbs”, gözlem “sight verbs”, gözetleme “peer verbs”, uyarı “stimulus subject perception verbs” olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Bunlara ek olarak fiilleri dokunma “verbs of contact: touch verbs” başlığı altında ayrı bir grupta incelemiştir (1993:155-157).

Ibarretxe (1996:92-104), “*perception verbs*” terimini kullanarak İngilizce, Baskça ve İspanyolca dillerindeki duyu fiillerini görme “*vision*”, işitme “*hearing*”, dokunma “*touch*”, koku alma “*smell*”, tat alma “*taste*” olarak beş gruba ayırmıştır. Ibarretxe, çalışmasında Viberg’in sınıflandırmasını kaynak aldığını belirterek, Viberg’in çalışmasından farklı olarak sınıflandırmasını fiilleri “aktivite, deneyim ve algı” başlıkları altında toplamıştır. “*The Basic Paradigm of Verbs of Perception in English*” başlığı altında sınıflandırmasını tablo halinde vermiştir (1996:45):

Tablo 3. Ibarretxe-Antunano’un duyu fiilleri sınıflandırması

Duyu Türleri	Deneyim	Aktivite	Algı
Görme (<i>Vision</i>)	Görmek (<i>See</i>)	Bakmak (<i>Look</i>)	Bakmak (<i>Look</i>)
İşitme (<i>Hearing</i>)	Duymak (<i>Hear</i>)	Dinlemek (<i>Listen</i>)	Ses vermek (<i>Sound</i>)
Dokunma (<i>Touch</i>)	Hissetmek/Dokunmak (<i>Feel/Touch</i>)	Dokunmak/Hissetmek (<i>Touch/Feel</i>)	Hissetmek (<i>Feel</i>)
Koku Alma (<i>Smell</i>)	Koklamak (<i>Smell</i>)	Koklamak/Burun çekmek (<i>Smell/Sniff</i>)	Koklamak (<i>Smell</i>)
Tat Alma (<i>Taste</i>)	Tatmak (<i>Taste</i>)	Tatmak (<i>Taste</i>)	Tatmak (<i>Taste</i>)

Gunnarsdóttir (2013:18-34), “*perception verbs*” terimini kullanarak İngilizce ve İzlandaca dillerindeki duyu fiillerini görme “*vision*”, işitme “*hearing*”, dokunma “*touch*”, tat alma “*taste*”, koku alma “*smell*” olarak beş gruba ayırmıştır.

Yaylagül (2005:24-27), “duyu fiili” terimini kullanarak, duyu fiillerini mental fiillerin alt türü olarak değerlendirmiş ve bu fiilleri temel ve bileşik duyular olarak iki gruba ayırmıştır. Çalışmasında duyu fiillerini “kulak organıyla ilişkili duyu fiilleri” ve “göz organıyla ilişkili duyu fiilleri” olarak iki başlık halinde incelemiştir.

Kamchybekova (2010:35-176), “duyu fiili” terimini kullanarak, Kırgız Türkçesi temelli bir inceleme yapmıştır. Çalışmasında duyu fiillerini “temel duyu fiilleri” ve “birleşik duyu fiilleri” olarak iki grupta ele almıştır. Temel duyu fiillerini “görme”, “işitme”, “tat alma”, “koku alma” ve “dokunma” olarak beş gruba ayırmıştır. Birleşik duyu fiillerini “sezgi” ve “vücut durum” olarak iki grupta incelemiştir.

Şahin (2012:362-396), “algılama fiili” terimini kullanarak, Türkmen Türkçesi temelli bir inceleme yapmıştır. Mental fiilin alt türü olarak ele aldığı duyu fiillerini “görme”, “işitme”, “tatma”, “koklama” ve “dokunma” olarak beş gruba ayırmıştır.

Türkdil (2013:43-216), “duyu fiili” terimini kullanarak, Kazak Türkçesi temelli bir inceleme yapmıştır. Çalışmasında duyu fiillerini “görme”, “işitme”, “tat alma”, “koku alma”, “dokunma”, “ısı”, “ağrı(acı)” ve “sezgi” olarak sekiz gruba ayırmıştır.

Yıldız (2016:343-419), “algı fiili” terimini kullanarak, Eski Uygurca temelli bir inceleme yapmıştır. Duyu fiillerini, mental fiillerin alt türü olarak değerlendirmiştir. Çalışmasında duyu fiillerini “göz fiilleri”, “kulak fiilleri”, “tatma fiilleri”, “burun fiilleri”, “temas fiilleri” ve “denge fiilleri” olarak altı gruba ayırmıştır.

Kalkan (2016:183-185), “algılama fiili” terimini kullanarak, Başkurt Türkçesi temelli bir inceleme yapmıştır. Çalışmasında duyu fiillerini “görsel”, “işitsel”, “tatma ile ilgili”, “koklama ile ilgili” ve “dokunma ile ilgili” olarak beş gruba ayırmıştır.

Seçkin (2019:38), “algı fiili” terimini kullanarak, Eski Türkçe temelli bir inceleme yapmıştır. Duyu fiilini, mental fiilin alt türü olarak ele almış ve dokuz farklı fiil tespit etmiştir. Bunlar: “bak-”, “eşid-”, “eşidme-”, “könlün eşit-”, “kör-”, “körme-”, “kulak tut-”, “tıñla-” şeklindedir.

Özkan Kurt (2020:85-189), “algı fiili” terimini kullanarak, Batı Türkçesi temelli bir inceleme yapmıştır. Çalışmasında “görme”, “işitme”, “dokunma”, “koklama” ve “tatma” olarak dört gruba ayırdığı algı fiillerindeki anlam genişlemelerini ve çokanlamlılığı incelemiştir.

Bilgin Aksoy (2021:133-178), “algı fiili” terimini kullanarak, mental fiilin alt türü olarak verdiği duyu fiillerini “görme duyumu”, “işitme duyumu”, “tat duyumu”, “koku duyumu”, “deri duyumu” ve “iç duyumlar” olarak altı gruba ayırmıştır.

Yapılan çalışmalara baktığımızda “algı/algılama fiili” ve “duyu fiili” terimlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Çalışmamızda “duyu fiili” terimini kullanılmıştır. Yakut (Saha) Türkçesinde duyu fiilleri; “görme”, “işitme”, “koku alma”, “tat alma”, “dokunma”, “ısı”, “ağrı (acı)”, “vücut durum” ve “sezgi” olarak dokuz başlıkta incelenmiştir.

Duyu fiillerinin anlamsal özelliklerine bakıldığında fiilleri incelerken dikkat edilmesi gereken birkaç husus karşımıza çıkmaktadır. Bunlar: fiilin ifade ettiği anlam (temel, yan veya mecaz anlam), olumluluk/ olumsuzluk, isteklilik (istemli veya istemsiz) ve temaslılık (fiziksel temas veya zihinsel temas) şeklinde sıralanabilir. Kamchybekova (2011:25-30), fiilleri incelerken: hareketlilik, isteklilik, süreklilik, temaslılık, sonluluk,

duygusallık ve olumsuzluk olarak fiillerin farklı açılardan incelenebileceğini söylemektedir. Hirik (2018:807), duyu fiillerini bilinçli ve bilinçsiz temel duyu fiilleri olarak ayırmıştır ve Çelik (2019:244), duyu fiillerinin bilinçli ve bilinçsiz olarak sınıflandırılabilirliğini söylemiştir.

1.3.3.1.Duyu Fiillerinin Türleri

1.3.3.1.1.Görme Duyu Fiilleri

Görme duyu fiilleri, görme duyu organı olan göz tarafından algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. Bu fiiller kimi zaman istemli gerçekleşebildiği gibi kimi zaman ise istemsiz şekilde gerçekleşebilir. Görme duyu fiillerinde fiziksel temastan çok zihinsel temas ile algılama söz konusudur. Anlamsal olarak bakıldığında ise görme duyu fiillerinin temel anlamlı, temel anlamından türetilen ya da zaman içerisinde farklı yan ve mecaz anlamlar kazanan kullanımlarını da görmek mümkündür. Görme duyu fiilleri, göz ile algılanan eylemlerin zihinde işlenerek, dilde karşılığını bulması esasına dayanır ve kavram alanı görme eylemi çevresinde gelişmiştir.

Viberg (1983:147), 53 dili incelenmiş ve bu dillerde kullanılan duyu fiillerinin kullanım sıklığını şu şekilde göstermiştir: görme “*sight*”> işitme “*hearing*”> dokunma “*touch*”> koku alma “*smell*”> tat alma “*taste*” ve Hirik (2017:66) Türkiye Türkçesinde duyular arasında görme duyusuyla ifade edilen fiillerin anlamsal çeşitliliğinin diğer duyulardan fazla olduğunu söylemektedir.

Ibarrexe (1999:55), görme duyu fiillerinin diğer duyulara göre daha çok kullanıldığını söylemektedir. Görme duyu fiili için İngilizcede “*see*” ve “*look*”, Baskçada “*ikusi*” ve “*begiratu*” ve İspanyolcada “*ver*” ve “*mirar*” terimlerinin kullanıldığını söylemektedir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise görme duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel, uzun süreli bakmayı ifade eden, kısa süreli bakmayı ifade eden, sevgi ve iyi niyet ifade eden, korku ve kötü niyet ifade eden, takip ve gözetleme ifade eden, ikincil (görünme, gösterme) ve mecaz anlam ifade eden görme duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Görme duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 4. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde görme duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>kör-</i> (Seçkin, 2019:38)
Eski Uygur Türkçesi	<i>kör-, aša-</i> (Yıldız, 2016:361)
Kırgız Türkçesi	<i>kör- kara-, tikte-</i> (Kamchybekova, 2010:35-36)
Kazak Türkçesi	<i>kör-, bağıdarla-, baq-</i> (Türdkil, 2013:43-45)
Başkurt Türkçesi	<i>kür-, baq-, qara-</i> (Kalkan, 2016:184)
Türkmen Türkçesi	<i>gör-, seret-, bak-, gara-, sınıla-</i> (Şahin, 2012:366-370)
Azerbaycan Türkçesi	<i>gör-, bax-, düş-</i> (Bilgin, Aksoy, 2021:136-139)
Gagauz Türkçesi	<i>bakmaa, görmää</i> (Doğan, Erdin, 2021:198)
Özbek Türkçesi	<i>boq-, qara-</i> (Aydoğmuş, 2021:144)

1.3.3.1.2.İşitme Duyu Fiilleri

İşitme duyu fiilleri, işitme duyu organı olan kulak tarafından işitme duyusunu harekete geçirecek uyaranların algılanması sonucunda oluşan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. İşitme duyu fiillerinin algılanması çoğu zaman istemsiz olarak gerçekleşir. Bunun yanında işitme duyusunu harekete geçirecek uyaranın fark edilmesi sonucu, o uyarana özel bir çaba ile dikkatini vererek oluşan fiiller de mevcuttur. İşitme duyu fiillerinin algılanması zihinsel temas ile gerçekleşir. Anlamsal olarak bakıldığında ise genellikle temel anlamıyla kullanılan fiiller vardır. Temel anlamlı fiillerin yanında yan ve mecaz anlam kazanmış fiiller de mevcuttur.

Ibarrexe (1999:64), işitme duyu fiillerinin tüm dünyada hem somut hem de soyut anlamları olduğunu söylemektedir. İşitme duyu fiili için İngilizcede “*hear*” ve “*listen*”, Baskçada “*oír*” ve “*escuchar*” terimlerinin kullanıldığını söylemektedir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise işitme duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel, ikincil (insanlar, hayvanlar, nesnelere ve doğa taklidi sesleri ifade eden) ve mecaz anlam ifade eden işitme duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

İşitme duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 5. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde işitme duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>eşid-, eşit-, işid-, işit-, tıñla-</i> (Şeçkin, 2019:38)
Eski Uygur Türkçesi	<i>äşit-, tıñla-</i> (Yıldız, 2016:374-375)
Kırgız Türkçesi	<i>uk-, eşit-</i> (Kamchybekova, 2010:95)
Kazak Türkçesi	<i>esit-, esti-, qulaqtan-</i> (Türkdil, 2013:74-75)
Başkurt Türkçesi	<i>işit-, tuy-</i> (Kalkan, 2016:184)
Türkmen Türkçesi	<i>diñle-, eşit-, duy-</i> (Şahin:2012:384-386)
Azerbaycan Türkçesi	<i>dəy-, dinlə-, eşit-</i> (Bilgin Aksoy, 2021:149-151)
Gagauz Türkçesi	<i>işitmää, seslemää</i> (Doğan, Erdin, 2021:198)
Özbek Türkçesi	<i>tinglä-, tingşä-, eşit-</i> (Aydoğmuş, 2021:145)

1.3.3.1.3.Koku Alma Duyu Fiilleri

Koku alma duyu fiilleri, koku alma organı olan burun tarafından algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. Koku alma duyu fiillerinde zihinsel temas söz konusudur. Anlamsal olarak bakıldığında ise temel, yan ve mecaz anlamlı kullanılan koku alma duyu fiillerinden söz etmek mümkündür.

Viberg (1983:147), duyu fiillerinin kullanım sıklığına yer verdiği çalışmasında koku alma ve tat alma duyu fiillerinin hemen hemen aynı sıklıkla kullanıldığını söylemektedir.

Ibarrexta (1999:177), koku alma duyusunun diğer duyulara göre daha zayıf olduğu için koku alma duyu fiillerinin daha çok metaforik anlamlarda kullanıldığını söylemektedir. Koku alma duyu fiili için İngilizcede “*smell*” ve “*sniff*”, Baskçada “*usaindu*”, “*usnatu*” ve “*usmatu*” ve İspanyolcada “*oler*”, “*olfatear*” ve “*husmear*” terimlerinin kullanıldığını söylemektedir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise koku alma duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel, kötü koku ifade eden, kokma ifade eden ve mecaz anlam ifade eden koku alma duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Koku alma duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 6. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde koku alma duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>yıdı-, yıdıt-, yıdla- bur-</i> (Gabain, 2007:270,310)
Eski Uygur Türkçesi	<i>kok-, sası-, yıd-</i> (Yıldız, 2016:387-389)
Kırgız Türkçesi	<i>cıtta-, süysün-</i> (Kamchybekova, 2010:131-135)
Kazak Türkçesi	<i>aymala-, iyiske-</i> (Türkdil, 2013:111-112)
Başkurt Türkçesi	<i>yıştä-, hula-, yışkän-, yışnä-</i> (Kalkan, 2016:184)
Türkmen Türkçesi	<i>ıs al-, ısga-</i> (Şahin, 2012:393)
Azerbaycan Türkçesi	<i>ıylä-, qoxula-</i> (Bilgin Aksoy, 2021:157-158)
Gagauz Türkçesi	<i>kokalamaa, kokmaa</i> (Doğan, Erdin, 2021:199)
Özbek Türkçesi	<i>hidlä-, iskä-</i> (Aydoğmuş, 2021:145)

1.3.3.1.4. Tat Alma Duyu Fiilleri

Tat alma duyu fiilleri, tat alma organı olan ağız, dil ve dildeki tat alıcılar vasıtasıyla algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. Tat alma duyu fiillerinde hem fiziksel hem de zihinsel temastan söz etmek mümkündür. Anlamsal olarak bakıldığında ise temel anlamlı ve mecaz anlamlı kullanımlarını görmek mümkündür. Bu kullanımlara ek olarak doğrudan tat alma duyu fiilleri olarak kullanılmayan fakat eylemin gerçekleştirilmesi sonucunda tat alma eyleminin gerçekleştiği fiiller de çalışmamıza dahil edilmiştir. Bu fiiller “diğer tat alma duyu fiilleri” başlığı altında toplanmıştır.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise tat alma duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel, yeme ifade eden, içme ifade eden, diğer ve mecaz anlam ifade eden tat alma duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Tat alma duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 7. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde tat alma duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>tat-</i> (Gabain, 2007:297)
Eski Uygur Türkçesi	<i>tatga-, tatgan-, tatı-</i> (Yıldız, 2016:383-384)
Kırgız Türkçesi	<i>tat-</i> (Kamchybekova, 2010:113)
Kazak Türkçesi	<i>avız tiy-, dämin kör-, talma-</i> (II), <i>tat-</i> (Türkdil, 2013:85-88)
Başkurt Türkçesi	<i>tat-, awqatlan-, tämlä-</i> (Kalkan, 2016:184)
Türkmen Türkçesi	<i>dat-</i> (Şahin, 2012:391)
Azerbaycan Türkçesi	<i>dad-</i> (Bilgin Aksoy, 2021:153)
Gagauz Türkçesi	<i>datmaa, içmää, imää</i> (Doğan, Erdin, 2021:199)
Özbek Türkçesi	<i>tot-, tati-</i> (Aydoğmuş, 2021:145)

1.3.3.1.5.Dokunma Duyu Fiilleri

Dokunma duyumu, deriye dokunulduğunda ortaya çıkan, deri ve deriye yapılan basınç duyularının birleşimiyle meydana gelen fiillerdir. Basınç duyumu sonrasında deriye yapılan temas sonucunda ortaya çıkan eylemlerin dildeki karşılığına “dokunma duyu fiilleri” ismi verilmektedir.

Levin (1993:155), dokunma duyu fiillerini; okşamak, kucaklamak “*caress*”, sıyırmak, sıyırıp geçmek “*graze*”, öpmek, hafifçe dokunmak “*kiss*”, yalamak “*lick*”, dirsek ile dürtmek “*nudge*”, el veya yassı bir şeyle hafifçe vurmak “*pat*”, çimdiklemek “*pinch*”, dürtmek, üvendire ile dürtmek “*prod*”, batmak, arı gibi sokmak “*sting*”, vurmak, okşamak “*stroke*”, gıdıklamak “*tickle*”, dokunmak “*touch*” şeklinde sınıflandırmıştır.

Ibarretxe (1999:96-97), İngilizcede dokunma duyusu için iki temel fiil olduğundan bahseder. Bu fiillerin; dokunmak “*touch*” ve hissetmek “*feel*” olduğunu söylemektedir. Dokunma duyu fiili için Baskçada “*ukitu*” ve İspanyolcada “*tocar*” terimlerinin kullanıldığını söylemektedir.

Viberg (2001:143), hissetmek “*feel*” fiilinin dokunmak “*felt*” anlamında kullanıldığı bunun yanında tat alma ve koku alma duyu fiillerinden bahsederken de kullanıldığını söylemektedir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise dokunma duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel, şefkat ifade eden, şiddet ifade eden ve mecaz anlam ifade eden dokunma duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Dokunma duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 8.Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde dokunma duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>bas-</i> , <i>bört-</i> , <i>kıs-</i> , <i>teg-</i> , <i>tep-</i> (Gabain, 2007:266, 269, 298, 299)
Eski Uygur Türkçesi	<i>bör(i)t-</i> , <i>bürt-</i> , <i>karva-</i> , <i>eligle-</i> , <i>täg-</i> , <i>tägläl-</i> , <i>tägin-</i> (Yıldız, 2016:391-394)
Kırgız Türkçesi	<i>tiy-</i> , <i>karma-</i> (Kamchybekova, 2010:33)
Kazak Türkçesi	<i>tiy-</i> , <i>tut-</i> (Türkdil, 2013:39)
Başkurt Türkçesi	<i>qatıl-</i> , <i>tiy-</i> , <i>qapşa-</i> (Kalkan, 2016:184)
Türkmen Türkçesi	<i>degir-</i> , <i>elle-</i> , <i>deg-</i> (Şahin, 2012:395-396)
Azerbaycan Türkçesi	<i>dəy-</i> , <i>toxun-</i> (Bilgin Aksoy, 2021:159-160)
Gagauz Türkçesi	<i>diimää</i> , <i>dokunmaa</i> , <i>ellemää</i> (Doğan, Erdin, 2021:199)
Özbek Türkçesi	<i>teg-</i> , <i>tokin-</i> (Aydoğmuş, 2021:145)

1.3.3.1.6. Isı Duyu Fiilleri

Isı duyu fiilleri, deri tarafından sıcak ve soğuk ısı değişkenlerinin algılanması sonucunda oluşan eylemlerin dildeki karşılıklarına denir. Isı duyu fiillerinde zihinsel ve fiziksel temas söz konusudur. Deride bulunan hücreler tarafından algılanan ısı değeri sonucunda bu algılamanın dil vasıtasıyla aktarılması için çeşitli fiiller oluşturulmuştur.

Türkdil (2013:168), ısı duyu fiillerinin derideki sinir uçlarıyla ısı değişimin algılanmasıyla meydana gelen eylemleri ifade etmek için kullanıldığını söylemektedir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise ısı duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel (sıcak, soğuk ile ilgili) ve mecaz anlam ifade eden ısı duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Isı duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 9. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde ısı duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>isi-, isid-, isin-, toŋ-</i> (Bayat, Aliyeva 2008:105,212)
Eski Uygur Türkçesi	<i>isi-, isin-, tumul-</i> (Caferoğlu, 2015:98-99,252)
Kırgız Türkçesi	<i>isuu-, jiluu-, toŋuu-</i> (Cumankunova, 2005:207,377)
Kazak Türkçesi	<i>ısı-, ısıqta-, ayazda-, dirilde-</i> (Türkdil, 2013:168176)
Başkurt Türkçesi	<i>yılı-, yilit-, tuñ-</i> (Özşahin, 2017:643,728)
Türkmen Türkçesi	<i>çoy-, gız-, doň-</i> (Tekin, Ölmez, Ceylan, Ölmez, Eker, 1995:125,176,269)
Azerbaycan Türkçesi	<i>buzla-, don-, quru-, üşü-, istilən-, qızın-, yan-</i> (Bilgin Aksoy, 2021:161-164)
Gagauz Türkçesi	<i>sıcaklanmaa, donmaa, serinnemee</i> (Baskakov, 1991:80,214-216)
Özbek Türkçesi	<i>ısın-, üşü-</i> (Yusuf, 1993: 73,168)

1.3.3.1.7. Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

Ağrı (acı) duyu fiilleri, normalden fazla bir temas sonucunda insan vücudunda meydana gelen ve yoğun bir şekilde hissedilen eylemlerin dildeki karşılıklarıdır. Ağrı (acı) duyu fiillerinde fiziksel temas söz konusudur. Fiziksel temas sonucu oluşan bu eylemleri aktarmak için dilde uygun fiiller kullanılmıştır. Duyular vasıtasıyla algılanması ve dilde kullanımlarının bulunması nedeniyle ağrı (acı) duyu fiilleri ayrı bir başlık halinde listelenmiştir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise ağrı (acı) duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel ve mecaz anlam ifade eden ağrı (acı) duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Ağrı (Acı) duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 10.Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde ağrı (acı) duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>açı- ağrı-, sızla-</i> (Bayat, Aliyeva 2008: 2, 7,190)
Eski Uygur Türkçesi	<i>açı-, ağrı-, sızla</i> (Caferoğlu, 2015:2, 8, 205)
Kırgız Türkçesi	<i>açış-, ooruu-, sızda-, tızilda-</i> (Kamchybekova, 2010:177-178)
Kazak Türkçesi	<i>aşı- (I), avır-, dızilda-, qaqsa-, sızda-</i> (Türkdil, 2013:191-194)
Başkurt Türkçesi	<i>avırıkhn-, hızla-</i> (Özşahin, 2017: 47, 206)
Türkmen Türkçesi	<i>ağır-, ava-, sızla-</i> (Tekin, Ölmez, Ceylan, Ölmez, Eker, 1995: 24, 37, 579)
Azerbaycan Türkçesi	<i>acış-, ağrı-, düş-, gizildə-, inci-</i> (Bilgin Aksoy, 2021: 167-170)
Gagauz Türkçesi	<i>aarmaa, acımaa, sancılamaa, sızlamaa</i> (Baskakov, 1991:2, 3, 208, 217)
Özbek Türkçesi	<i>oğrı-, sızlo-</i> (Yusuf, 1993:10, 144)

1.3.3.1.8.Vücut Durum Duyu Fiilleri

Vücut durum duyu fiilleri, içsel ya da dışsal uyaranlar sonucunda algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir.

Kamchybekova (2010:177), vücut durum duyu fiillerinin şuurla kontrol edilemeyen, özel bir çaba içermeyen algıyı temel aldığını ve pasif bir hareketlilik içerdiğini söylemektedir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise vücut durum duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel ve mecaz anlam ifade eden vücut durum duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Vücut durum duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 11.Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde vücut durum duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>belingle-, bez-</i> (Bayat, Aliyeva, 2008: 36, 38)
Eski Uygur Türkçesi	<i>bulgan-, çahşaş-, ilgün-</i> (Yıldız, 2016:417-418)
Kırgız Türkçesi	<i>açış-, uyu-, tızilda-</i> (Kamchybekova, 2010:181)
Kazak Türkçesi	<i>qurista-, uyu-</i> (Türkdil, 2013:193-197)
Başkurt Türkçesi	<i>atın-, hēñgezet-, kekrenle-, sımurla-, tētre-</i> (Özşahin, 2017:45, 193, 271, 521, 604)
Türkmen Türkçesi	<i>sandıra-, tisgin-,</i> (Tekin, Ölmez, Ceylan, Ölmez, Eker, 1995:560, 630)
Azerbaycan Türkçesi	<i>ləmsləş-, uyuş-, üyüş-, yat-</i> (Bilgin Aksoy, 2021: 174-177)
Gagauz Türkçesi	<i>bayılmaa, sendelemee, topallamaa, uyvaşmaa</i> (Baskakov, 1991:31, 213, 244, 250)
Özbek Türkçesi	<i>boyıl-, irkil-, ürper-, uyuş-, yolpolo-</i> (Yusuf, 1993:19, 80, 166, 168, 173)

1.3.3.1.9.Sezgi Duyu Fiilleri

Sezgi duyu fiilleri, duyular vasıtasıyla çeşitli şekillerde algılanan eylemleri aktarıırken kullandığımız fiillerdir. Vücutta oluşan/oluşabilecek durumların çeşitli belirtilerle hissedilmesine dayanan eylemler duyular vasıtasıyla algılanır. Bu eylemleri ifade etmek için ayrı fiiller mevcuttur. Bu sebeple, sezgi duyu fiilleri ayrı bir başlık halinde listelenmiştir.

Levin (1993:186-187), sezgi fiilleri için idrak etmek, sezmek “*sense*”, anlamak, farkına varmak, sezmek “*perceive*”, sezmek, kokusunu almak “*scen*” terimlerini vermiştir.

Kamchybekova (2010:167), sezgi duyu fiillerini, birleşik duyu fiilleri başlığı altında incelemiştir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ise sezgi duyu fiilleri anlamsal özelliklerine göre: temel ve mecaz anlam ifade eden sezgi duyu fiilleri şeklinde sınıflandırılabilir.

Sezgi duyu fiillerinin tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki karşılıkları şu şekildedir:

Tablo 12. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde sezgi duyu fiilleri

Eski Türkçe	<i>angla-</i> , <i>angkaru</i> , <i>tuyun-</i> (Bayat, Aliyeva, 2008:14, 217)
Eski Uygur Türkçesi	<i>anga-</i> , <i>angkaru</i> , <i>tuy-</i> (II), <i>tuyun-</i> (Caferoğlu, 2015:16,17, 26, 256)
Kırgız Türkçesi	<i>sez-</i> , <i>baamda-</i> , <i>bayka-</i> , <i>tuy-</i> (Kamchybekova, 2010:167)
Kazak Türkçesi	<i>abayla-</i> , <i>añda-</i> , <i>añgar-</i> , <i>añısta-</i> , <i>avjayla-</i> (Türkdil, 2013:204-206)
Başkurt Türkçesi	<i>abayla-</i> , <i>hiž-</i> , <i>kür-</i> (II), <i>toy-</i> (Özşahin, 2017:17, 209, 310, 628)
Türkmen Türkçesi	<i>duy-</i> , <i>sız-</i> (I) (Tekin, Ölmez, Ceylan, Ölmez, Eker, 1995:179, 579)
Azerbaycan Türkçesi	<i>hiss éle-</i> , <i>séz-</i> (Akdoğan, 1999:464, 673)
Gagauz Türkçesi	<i>annamaa</i> (Baskakov, 1991:14)
Özbek Türkçesi	<i>hisset-</i> , <i>sez-</i> (Yusuf, 1993:70, 142)

İKİNCİ BÖLÜM

YAKUT (SAHA) TÜRKÇESİNDE DUYU FİİLLERİ

2.1.Yakut (Saha) Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde görme duyu fiilleri, sekiz ana başlık ve iki alt başlık olmak üzere on başlık halinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışları dikkate alınarak ifade ettiği anlam üzerinden bir sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumları tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.1.1.Temel Görme Duyu Fiilleri

Temel görme duyu fiilleri başlığı altında incelediğimiz fiiller, görme eylemi çevresinde kullanılan ve bu eylemi ifade eden fiillerdir. Bu bölümde yer alan fiiller temel anlamlı olarak “görmek ve bakmak”, yan anlamlı olarak “hastaya bakmak”, “çocuğa bakmak” vb. anlamlarında kullanılmaktadır. Bu bölümde yer alan bazı fiillerin ikinci anlamının (*xaraxtaa-*) görme fiillerini karşıladığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

bak- “*kör-, tağıs-*” (TSS/24)

bakın- “*körün-, tula körün-*” (TSS/24)

anaar- “görmek (gayritabii acayip, hoş olmayan bir şeyi), hayal görmek” (YDS/21)

Ağıs araxsulaax arağas solku asın annınan ağıs sardañalaağınan anaaran anağalyıta (turbut).

“(Kadın) Sekiz örgülü ipek saçlarının altından, sekiz parıltısıyla okşuyordu.”

arıallaa- “hizmet etmek, bakmak (birisine), (çocuğa, hastaya) bakmak, el üstünde tutarcasına hizmette bulunmak” (YDS/32)

Analcıma Menelcime kuonu ağıs uon kisi arıallaan, kütüötterin biir tıspa ağıs uon caxtallar arıallaan.

“Anacıma Menelcime kıza 80 kişi bakıyordu, onların eniştesine ise ayrıca 80 kadın hizmet ediyordu.

barıñnat- “iyi görememek, ancak görebilmek” (YDS/69)

bıgıaxtaa- “dışarıya sarkmak, çıkmak, başını çıkarıp bakmak” (YDS/93)

Sur kırınaas köndöy düliñten bıgıaxtur. (bilmece)

“Boz kakım, ağaç kavuğundan dışarıya sarkıyor (sümük).”

borut- “iyi görememek, gözleri zayıf olmak” (YDS/121)

boroñut- “gözlerin zafiyetinden, her şeyi gölgeli ve karartı halinde görmek” (YDS/120)

borugulcut-, borogulcut- “bulanık görmek, güçlkle görmek; gözün zafiyetinden güçlkle bakabilmek, görebilmek” (YDS/120)

cahan- “bakmak, kendi işine bakmak, kendine bakmak” (YRS/128)

Oğonhor kıayan cahammat.

“Yaşlı adam kendine bakamaz.”

casay- “bakmak, nezaret etmek, idare etmek” (YDS/159)

casannan- “gözetmek, nezaret etmek, bakmak; işgüzar, müdebbir olmak” (YDS/158)

eriliççi kör- “gözlerini döndüre döndüre bakmak” (YDS/295)

eriliççi-buruluççu kör- “gözlerini etrafa çevirerek fıldır fıldır bakmak” (YDS/139)

xaraxtaa- “2.görmek” (YDL/C.11/186)

Xallaannaah tanaramı xaraxtaamna itillen olorobun.

“Ben gözümle sezmeyerek, açık havalı göğü (görmeyerek) terbiye edildim.”

xaraxtaa- “2.görmek” (YDS/334)

Xallaan tañaramı xaraxtaabat.

“Açık havaya gözünü bile göstermiyor.”

xaraxtaa- “2.görmek” (YRS/483)

xaraxtaa- “1.birisini görmek, 2.gözüyle görmek, birisiyle görüşmek” (STBUT XIII/382)

Katyany kini doğor kuha Galina “xaraxtaabım” dien bıhaarbittar.

“Katya arkadaşının kızı Galina’yı işaret ederek ‘gördüm’ diye açıkladı.”

ıarulaa- “hastaya bakmak” (YDS/404)

ıarulaa- “bakmak, hastaya bakmak” (YRS/521)

ırağatçılaa- “birisine bakmak” (YDS/418)

Tuoxtaax buolan tuoğum örüsüyüöy, xannıktaax buolan xannıgım ırağatçıluy?

“Kimim var ki beni kurtarsın, kimim var ki bana baksın?”

oğonu ıarulaa- “hasta bir çocuğa bakmak.” (YRS/521)

keten- “bakmak, kendine bakmak, dikkat etmek” (YRS/224)

Doruobuyatın ketener.

“Kendi iyi bakar.”

kılap gın- “bakmak” (YDS/493)

Xarağınan (yahut xarağın kırtınan) kılap gına körö tüspüt.

“Gözünün ucu ile baktı.”

kör- “bir şeyi görmek; bir şeye yahut bir tarafa bakmak, nazar atmak, her tarafa bakmak, bir şeye nazarını atfetmek; gözden geçirmek, dikkat etmek; tarassut etmek, nezaret etmek, bakmak (hastaya); çekmek, bir şeye maruz kalmak, bir şeyi hissetmek” (YDS/541)

kör- “bakmak” (YRS/180)

Tünnügüinen kör.

“Pencereden bak.”

kör- “1.bakışlarını herhangi bir şeye, kimseye yönlendirmek, bakmak, 2.gözünün içine bakmak, 3.gözlerini kapatmak, 4.birisini özenle izlemek, 5.kendi eline alarak veya dikkatle izleyerek ne olduğunu iyi bir şekilde anlamak, 6.özenle, dikkatlice incelemek, analiz etmek, 7.birisiyle görüşmek, tanışmak, 8.hastaya bakmak, hastalığın ne olduğunu belirlemek, 9.birisiyle ilgilenmek, birisine bakmak, birine, herhangi bir şeye bakmak, birini, bir şeyi incelemek, 10.kendini iyice tanımak, tecrübe etmek (acıyı, sıkıntıyı), 11.birisine karşı tavrını göstermek, birisiyle ilişki kurmak, 12.ortaya çıkmak (güneş hak.), 13.Bakışını herhangi bir yere yönlendirmek, takip etmek, 14.parlak görünmek, parıldamak” (STBUT IV/317-318)

Sotoru-sotoru oğonhor dieki köröllör.

“Yaşlılar yüz yüze bakıyorlar.”

belietii kör- “fark etmek, görmek” (YDS/542)

cabaççı kör- “göz kapaklarının altından bakmak” (YRS/124)

ıarıhağı kör- “bakmak, hastaya bakmak, ilgilenmek” (YRS/180)

kileççi kör- “anlamsız bir bakışla bakmak” (YRS/166)

körsüs- “birbirine bakmak; birisiyle görüşmek, karşılaşmak, ayrı taraflardan gelerek birleşmek, görüşmek” (YDS/543)

İkki ese beye- beyelerin uterıta körsünen turallar üsü.

“İki ayı ayak üzerinde durarak birbirine bakıyorlar.”

körsüs- “birbirine bakmak, birbirini görmek” (YRS/181)

körülün- “bakmak, gözden geçirmek” (YRS/181)

körün- “bakınmak, kendisini görmek, kendisine bakmak, bir şeyle kendisini görmek; kendisine bakmak, kendisini gözden geçirmek” (YDS/544)

Külügün uuga körüner.

“Suda kendisine bakıyor.”

körün- “görmek, bakmak” (YRS/181)

Sierkileğe körün.

“Aynaya bak.”

körüs- “birbirini görmek, birbirine bakmak; birisiyle görüşmek, birisini görmek, birisiyle tekrar görüşmek” (YDS/544)

Sıray sıraydarın körsön turdular.

“Birbirlerine bakarak, göz dikerek duruyorlardı.”

körüs- “birbirini görmek, görüşmek” (YRS/181)

Körsön kebis.

“Birbirinize bakın.”

körütelee- “görmek” (YRS/181)

Tula körütelee.

“Etrafa bak.”

külteççi kör- “şişkin gözlerle bakmak” (YRS/196)

örö kör- “yukarıya doğru bakmak” (YDS/541)

nurguy- “aşağıya bakmak” (YDL/C.6/174)

neekelee- “bakmak, çocuk bakmak” (YRS/264)

Oğonu neekelee.

“Çocuğuna bak.”

nolçoy- “fazlaca şişmiş göz kapakları altından bakmak” (YRS/261)

oççoy- “yan bakmak, her gözü ile ayrı bir tarafa bakmak, şaşılacak” (YDL/C.6/358-359)

Iaccit inniğer liren örö oççoyon turuma.

“Misafir karşısında şaşı gözlerinle bakarak durma.”

oğohut- “bakmak, çocuklara iyi bakmak” (YRS/266)

İti kus oğohut.

“Bu kız çocuğa iyi bakıyor.”

oğoloo- “2.çocuğa bakmak (çocuk peşinde gezmek), çocuklarla uğraşmak, çocuklara hizmet etmek, nazlı alıştırmak, elle okşamak” (YDL/C.6/195, C.10/162)

Miyigin kiniler oğoloohtor oğolorun oğoluların kurduk oğolobotohtoro.

“Kendi çocukları gibi bana bakmadılar.”

oğoloo- “bakmak, göz kulak olmak, çocuk bakmak” (YRS/265)

Bıraattariñ oğoluur.

“Kardeşlerine bakıyor.”

olçoy- “şaşı bakmak, her gözle ayrı bir tarafa bakmak” (YDL/C.6/253)

olçoy- “şaşı, şişkin ve çekik gözlerle bakmak” (YRS/272)

olçoççu kör- “şişkin, çekik gözlerle bakmak” (YRS/272)

onoççu kör- “çukurlaşmış gözlerle bakmak” (YDL/C.6/288)

oruollaa- “bakmak” (YRS/278)

Timnutık oruollaabit xaraxtar.

“Şüpheli gözlerle bakıyor.”

ospoy- “ciddi şekilde şişmiş göz kapaklarının altından bakmak” (YRS/279)

ospoççu kör- “şişmiş göz kapaklarıyla bakmak” (YRS/279)

ögdöy-, ökdöy-= öndöy- “(mesela: bir şeyi iyi görmek için) bütün vücudunu, parmaklarının ucuna bakarak, kaldırmak” (YDL/C.6/362)

serğenginen- “ihtiyatla bakmak” (YDL/C.7/238)

sesennes- “münasebet etmek, görüşmek” (YDL/C.7/245)

tabala- “(ehli) geyiklere bakmak, terbiye etmek, gütmek” (YDL/C.9/3)

tolonur- “güneş hakkında: bakmak, görünmek” (YDL/C.9/232)

tüse-, tüsüö- “rüyada görmek” (YDL/C.9/508)

utarı körön- “göz göze karşılaşmak” (YDL/C.10/138)

ülbürüy- “birine bakmak, ilgilenmek” (YRS/451)

Oğonu ülbürüy.

“Çocuğuna bak.”

ülbürüy- “hastalara bakmak, çocuklara dadılık eylemek” (YDL/C.10/162)

ülbürüyüü- “kökünün manasına göre; hastaya yahut çocuğa bakmak”
(YDL/C.10/162)

Tablo 13. Temel görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>bak-</i>	+			+		+			+
<i>bakın-</i>	+			+		+			+
<i>anaar-</i>		+			+	+			+
<i>ariallaa-</i>		+		+		+			+
<i>bariñnat-</i>	+			+			+		+
<i>bigiaxtaa-</i>	+			+		+			+
<i>boroñut-</i>	+			+			+		+
<i>borut-</i>	+			+			+		+
<i>borugulcut-</i> <i>,borogulcut-</i>	+			+			+		+
<i>cahan-</i>		+		+		+			+
<i>casay-</i>	+			+		+			+
<i>casannan-</i>		+		+		+			+
<i>eriliççi kör-</i>	+			+		+			+
<i>eriliççi-</i> <i>buruluççu</i> <i>kör</i>	+			+		+			+
<i>xaraxtaa-</i>	+			+		+			+
<i>iarulaa-</i>		+		+		+			+
<i>ırağatçılaa-</i>		+		+		+			+
<i>oğonu</i> <i>iarulaa-</i>		+		+		+			+
<i>keten-</i>		+		+		+			+
<i>kılap gın-</i>	+			+		+			+
<i>kör-</i>	+			+		+			+
<i>belietii kör-</i>	+			+		+			+
<i>cabaççı kör-</i>	+			+		+			+
<i>ıarıhağı kör-</i>		+		+		+			+
<i>kileççi kör-</i>	+			+		+			+
<i>körsüs-</i>	+			+		+			+
<i>körülün-</i>	+			+		+			+
<i>körün-</i>	+			+		+			+
<i>körüs-</i>	+			+		+			+
<i>körütelee-</i>	+			+		+			+
<i>külteççi kör-</i>	+			+		+			+
<i>örö kör-</i>	+			+		+			+
<i>nurguy-</i>	+			+		+			+
<i>ñeeklee-</i>		+		+		+			+
<i>ñolçoy-</i>		+		+		+			+
<i>oççoy-</i>	+			+		+			+
<i>oğoxut-</i>		+		+		+			+
<i>oğoloo-</i>		+		+		+			+
<i>olçoy-</i>	+			+		+			+
<i>olçoççu kör-</i>	+			+		+			+

<i>onoççu kör-</i>	+			+		+			+
<i>oruollaa-</i>	+			+		+			+
<i>ospoy-</i>	+			+		+			+
<i>ospoççu kör-</i>	+			+		+			+
<i>ögdöy-, ökdöy- = öndöy-</i>	+			+		+			+
<i>serğenginen-</i>	+			+		+			+
<i>sesennes-</i>		+		+		+			+
<i>tabala-</i>		+		+		+			+
<i>tolonur-</i>	+			+		+			+
<i>tüise-, tüsüö-</i>		+			+	+			+
<i>utarı körön-</i>	+			+	+	+			+
<i>ülbürüy-</i>		+		+		+			+
<i>ülbürüyüü-</i>		+		+		+			+

2.1.2. Uzun Süreli Bakmayı İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller görme eyleminin, “bakmak” anlamından uzaklaşıp süreğen/devam eden bir eylem şekline dönüştüğü fiillerdir. Bu bölümde yer alan fiiller temel anlamlı olarak “seyretmek ve izlemek”, yan anlamlı olarak “elle yoklamak, etraflıca bakmak” anlamlarında kullanılmaktadır. Bazı fiillerin ikinci (*bigie-*) ya da üçüncü (*belietee-*) anlamının uzun süreli bakmayı ifade eden fiilleri karşıladığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

gözle- “*küüt-, köhüt-*” (TSS/101)

izle- “*keteen kör-, suollaa-*” (TSS/135)

seyret- “1.*kör-, kete-, 2.bar-, uhun- (xaraabil tuhunan)*” (TSS/237)

süz- “*siidelee-, süüyen kut-, süürt-*” (TSS/251)

Bu bölümdeki fiiller genel olarak “izlemek ve seyretmek” anlamında kullanılan fiillerdir.

anaar- “seyretmek, düşünmek” (YRS/41)

ataaru- “seyretmek, uğurlamak” (YRS/51)

belietee- “3.göstermek, gözlemek, izlemek” (YRS/99)

bıgıaxtaa- “eğilmek, dışarı bakmak, dikizlemek” (YRS/91)

bigie- “2.nişan almak, dikkatle ve göz ayırmadan bir noktaya bakmak” (YDS/107)

bodoruy- “bakınmak, bir şeyi bütün teferruatıyla gözden geçirmek, öğrenmek yahut tanımak maksadıyla bakınmak” (YDS/114)

bolğoy- “dikkatle etrafına bakınmak, tetkik etmek, anlamak, kavramak” (YDS/117)

buruluççu kör- “izlemek” (YRS/86)

Turaax buruluççuy körör.

“Karga izliyor.”

büdüülee- “dört gözle dikkatle bakmak; kavramak, dikkatle dinlemek” (YDS/142)

Büdüüleen körün! Körö düdüüleeñ!

Dikkatle bakınız! İyiye bakınız!

celteeriççi kör- “dikkatle, gözleri dört açarak bakmak” (YDS/165)

ceñciy- “araştırmak, gözden geçirmek” (YDS/165)

Ol con ceñciyiex tustaaxtar barı siri.

“O adamlar her tarafı gözden geçirmeye mecburdurlar.”

çinçiy- “elle yoklamak, etraflıca bakmak” (YDS/221)

İkki kırağı xaraxıtınan körö çinçiyiñ!

“İki keskin gözlerinizle bakarak tetkik ediniz!”

çinçilee-, çinçilie- “elle yoklamak, temas etmek, etraflıca bakmak, tetkik etmek” (YDS/221)

Körö çinçilee!

“Dikkatle bak, anla, künhüne var!”

çinçilien kör- “tecrübeyle görmek, temas etmek.” (YDS/221)

çörböy- “hayret etmek, kaşlarını kaldırmak, kulaklarını dikmek, bakmak; kulak kabartmak” (YDS/237)

İsillen çörböyün oloroğut.

“Dikkatle dinleyerek, kulağınız kirişte olarak oturuyorsunuz.”

çörbölcüy- “dikkat kesilmek, dikkat kesilerek bakmak” (YDS/237)

çörböt- “hayretle kaşlarını kaldırmak, dikkatle bakmak, kulak kabartmak” (YDS/237)

eñeex- “*çoñoox* kelimesi ile birlikte: *eñeex-çoñox-*: tecessüsle bakmak, gözünü dikmek” (YDS/286)

erilit- “etrafı süzmek, nazar etmek” (YDS/296)

xayıs- “bakınmak, etrafına bakmak (yüzünü) bir yana çevirmek, başını çevirmek” (YDS/357)

Kennin diekki hayısıma!

“Geriye bakınma!” (YDL/C.11/50)

ıydañart- “izlemek, bakmak” (YRS/523)

Tıa uñuor ıydañardan kör.

“Ormanın içine bakın.”

kalkalaa- “izlemek” (YRS/161)

kıñaa- “1.dosdoğru bakmak; dikkatle takip etmek, nişan almak, gözetlemek, dikiz etmek (kedi fareyi), niyet etmek, 2.gözleri kırparak (yarı kapayarak) bakmak” (YDS/499)

Xaraxtara kıñullarıgar kılar buolbut.

“Onlar işe o kadar dikkatli baktılar ki gözleri yoruldu.”

kıñaa- “nişan almak” (YRS/208)

Saanan kıñaa.

“Tüfekle nişan al.”

kıñaaamaxtaa- “aceleyle nişan almak” (YRS/208)

kıñastas- “uzun süre bakmak” (YRS/208)

körütelee- “etrafa bakmak, dört tarafa bakmak, her yeri gözden geçirmek” (YDS/545)

Ol bu dieki körüteleete.

“Öteye beriye baktı.”

kötürü kör- “keskin nüfuz edici bakışla bakmak” (YDL/C.4/252)

kütüöttee- “gelini izlemek” (YRS/202)

mıñaa- “aşağıdan yukarıya bakmak, izlemek” (YDS/632)

Ippit moğotoyu tiikke itıarap baran örö mıñaan turar.

“Köpeğimiz sincabı kara çamın üzerine kovarak sıkıştırdıktan sonra durmuş yukarıya bakıyor.”

mıñaa- “aşağıdan yukarıya dikkatlice bakmak” (YRS/247)

Örö mıñaan olor.

“Sevgiyle bakıp oturdu.”

oduulaa-, adulaa- “1.yakından gözden geçirmek, dikkatle bakmak, uzun uzadıya bakmak, derin dikkat etmek; farkına varmak, 2.hayret etmek, tenkit etmek, istihza etmek” (YDL/C.6/206)

Togus sılı melci tonulunnakka odulu turar üsü. (bilmece)

“Dokuz yıldan beri gözünü indirmeden tetkik ederek duruyor.”

oduulaa- “1.çok dikkatle, yakından, uzun süre bakmak” (STBUT VII/226)

Tonoluppakka oduulaa.

“Gözlerini ayırmadan bak.”

oduulaa- “görmek, birine bakmak” (YRS/267)

Tonoluppakka oduulaa.

“Gözünü ayırmadan bak.”

oduulaan-, adulaan- “dikkatle kendini seyretmek, kendini fark etmek” (YDL/C.6/206)

oduulaan kör- “yakından gözden geçirmek, birine dik dik bakmak, derin dikkatle bakmak, muayene etmek; görmek için bakmak” (YDL/C.6/206)

oduulaan kör- “dikkatlice bakmak” (YRS/267)

oduulaan-susunaan kör- (tur-) “yakından ve uzaktan dikkatle tetkik etmek”
(YDL/C.6/206)

oduulas- “bakmak, birbirine uzun süre bakmak” (YRS/267)

Bilimine sireyin oluulasta.

“Yüzüne tanımadan bakıyordu.”

oduulas- “kendinden geçercesine bakmak” (YDL/C.6/206)

Bu isen, bu süösünü odulasan, atın hamtarbatah.

“Sürünün seyrine öyle dalmıştı ki, atına deh bile demiyordu.”

oduulaspaxtaa- “gözetlemek” (YRS/267)

odumalagan kör- “nazarı dikkatini birine atfetmek” (YDL/C.6/206)

tonoluppaka oduulaa- “izlemek, bakmak, seyretmek” (YRS/389)

tonoluppaka oduulaa- “gözünü ayırmadan tarassut etmek” (YDL/C.9/246)

oloo- “izlemek, bakmak” (YRS/270)

Berke olootum da bulbatım.

“Dikkatle baktım ama bulamadım.”

olootoo- “mesafeye bakmak”

orxoy- “dikkatle bakmak” (YRS/279)

önöy kör- “yukarıdan bakmak (pencereden, evin içinden avluya), aşağıyı seyretmek; bir şeyin içine bakmak, gözleri bir şeyin üzerinden ayırmayarak bakmak, dikkatle bakmak, (atfî nazar etmek)” (YDL/C.6/416)

öydüön cüüleen kör- “birisine bakarak kim olduğunu anlamak (birisinin harici görünüşünü dikkatle gözden geçirmek)” (YDS/542)

sialla- “nişan almak, hedef ittihaz etmek” (YDL/C.8/252)

sımy- “dikkatle bakmak, okumak, inceden inceye tetkik etmek” (YDL/C.8/304)

tobulu kör- “dikkatle bakmak” (YRS/180)

tohsolloo- “nişan almak, istikamet vermek” (YDL/C.9/284)

tonolut- “izlemek, bakmak, seyretmek” (YRS/389)

utarı kör- “dosdoğru bakmak (dimdik, mütemadiyen)” (YDS/541)

utarı kör- “direkt olarak, dimdik bakmak” (YRS/180)

ünüölee- “baka baka iyice bakmak” (YDL/C.10/181)

Tablo 14.Uzun süreli bakmayı ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstenli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>gözle-</i>	+			+		+			+
<i>izle-</i>	+			+		+			+
<i>seyret-</i>	+			+		+			+
<i>süz-</i>	+			+		+			+
<i>anaar-</i>	+			+		+			+
<i>ataaru-</i>	+			+		+			+
<i>belietee-</i>	+			+		+			+
<i>bıgıaxtaa-</i>	+			+		+			+
<i>bigie-</i>	+			+		+			+
<i>bodoruy-</i>	+			+		+			+
<i>bolğoy-</i>	+			+		+			+
<i>buruluççu kör-</i>	+			+		+			+
<i>büdüülee-</i>	+			+		+			+
<i>celteeriççi kör-</i>	+			+		+			+
<i>ceñciy-</i>	+	+		+		+			+
<i>çinçiy-</i>		+		+		+			+
<i>çinçilee-, çinçilie-</i>		+		+		+			+
<i>çinçilien kör-</i>		+		+		+			+
<i>çörböy-</i>	+			+		+			+
<i>çörbölcüy-</i>	+			+		+			+
<i>çörböt-</i>	+			+		+			+
<i>eñeex-</i>	+			+		+			+
<i>erilit-</i>	+			+		+			+
<i>xayıs-</i>	+			+		+			+
<i>ıydañart-</i>	+			+		+			+
<i>kalkalaa-</i>	+			+		+			+
<i>kiñaa-</i>	+			+		+			+
<i>kiñaaamaxtaa-</i>	+			+		+			+
<i>kiñastas-</i>	+			+		+			+
<i>körütelee-</i>	+			+		+			+
<i>kötürü kör-</i>	+			+		+			+
<i>kütüöttee-</i>	+			+		+			+
<i>miñaa-</i>	+			+		+			+
<i>oduulaa-</i>	+	+		+		+			+

<i>oduulaan kör-</i>	+			+		+			+
<i>oduulaan-</i> <i>susunaan kör-</i> <i>(tur-)</i>	+			+		+			+
<i>oduulas-</i>	+	+		+		+			+
<i>oduluuspaxtaa-</i>	+	+		+		+			+
<i>odumalagan</i> <i>kör-</i>	+			+		+			+
<i>tonoluppaka</i> <i>oduulaa-</i>	+			+		+			+
<i>oloo-</i>	+			+		+			+
<i>olootoo-</i>	+			+		+			+
<i>orxoy-</i>	+			+		+			+
<i>önöy kör-</i>	+			+		+			+
<i>öydüön</i> <i>cüüleen kör-</i>	+			+		+			+
<i>sıalla-</i>	+			+		+			+
<i>sımy-</i>	+			+		+			+
<i>tobulu kör-</i>	+			+		+			+
<i>tohsolloo-</i>	+			+		+			+
<i>tonolut-</i>	+			+		+			+
<i>utarı kör-</i>	+			+		+			+
<i>ünüölee-</i>	+			+		+			+

2.1.3.Kısa Süreli Bakmayı İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, görme eyleminin anlık olarak gerçekleştiğini ifade eden fiillerdir. Bu bölümdeki fiiller temel anlamlı olarak “bakmak”, yan anlamlı olarak “araştırmak, gözden geçirmek” anlamında kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

cergelcit- = *körön cergelcit-* “hızlı bir şekilde bakmak” (YRS/138)

çömöy- “uzanarak ve ayak uçları üzerinde durarak bir şeyin üzerinde eğilmek, ihtiyatkârane bakmak” (YDS/236)

xarağın aralcıt- “(bir şeyden) gözünü ayırmak, bakışını çevirmek, gözünü bir şeyle meşgul etmek” (YDS/27)

olop-çolop kör- “hızlı ve dikkatsizce etrafına bakmak” (YRS/270)

öñöy- “göz atmak, bakmak” (YRS/287)

Küöl öñöyön kör.

“Göle bir göz atın.”

xohu öñöy- “odaya bakmak, göz atmak” (YRS/287)

öñöñnöö- “anında bakmak” (YRS/287)

ütüktüö- “gizlice bakmak, az bir zaman bakmak” (YDL/C.10/251)

Ütüktüön-önöyön (yahut *önöyön-ütüktüön*) *kör!*

“Gizlice bak!”

Tablo 15.Kısa süreli bakmayı ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>cergelcit-</i> = <i>körön</i> <i>cergelcit-</i>	+			+		+			+
<i>çömöy-</i>	+			+		+			+
<i>xarağın</i> <i>aralcıt-</i>	+			+		+			+
<i>olop-</i> <i>çolop</i> <i>kör-</i>	+			+		+			+
<i>öñöy-</i>	+	+		+		+			
<i>xohu</i> <i>öñöy-</i>	+	+		+		+			
<i>öñöñnöö-</i>	+			+		+			+
<i>ütüktüö-</i>	+			+		+			+

2.1.4. Sevgi ve İyi Niyet İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, görme eyleminin, olumlu duygu ifadeleriyle birlikte kullanıldığı fiillerdir. Bu bölümdeki fiiller temel anlamlı olarak “bakmak ve izlemek”, yan anlamlı olarak “aşkla bakmak” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

alaarıççı kör- “sakince etrafına bakmak” (YRS/37)

eñeex-çoñoox gın- “merakla bakmak” (YRS/542)

xoto kör- “telkin edici nazarla birisine bakmak, kendisini beğendirmek” (YDS/542)

kılaççı kör- “parlayan gözlerle izlemek” (YRS/206)

körön kilepeççit- “parlayan gözlerle izlemek” (YRS/165)

Körön kilepeççit.

“Parlayan gözlerle izliyor.”

ñagaççı kör- “çipil bakmak” (YDL/C.6/63)

ñamaççı kör- “çipil bakmak” (YDL/C.6/63)

oloduy- “cesurane ve pervasızca (başını (geriye) yukarı kaldırarak) etrafına bakınmak ki, azim ve iradeyi ifade eder (veya azim ve iradenin alameti sayılır” (YDL/C.6/235)

oloduy- “cesurca etrafına bakmak” (YRS/270)

oloor-çoloor kör- “genişçe açık, anlamlı gözlerle bakmak” (YRS/270)

ospoççu kör- “çipil gözlerle bakmak” (YDL/C.6/329)

önöyön kör- “kendinden geçerek bakmak” (YDL/C.6/416)

taptu kör- “aşkla bakmak” (YRS/180)

taptu kör- “aşkla birisine bakmak; birisine karşı teveccüh beslemek” (YDS/542)

Tablo 16.Şefkat, sevgi ve iyi niyet ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstenli	İstensiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>alaarıççı kör-</i>	+			+		+			+
<i>eñeex-çoñoox gın-</i>	+			+		+			+
<i>xoto kör-</i>	+			+		+			+
<i>kılaççı kör-</i>	+	+		+		+			+
<i>körön kilepeççit-</i>	+	+		+		+			+
<i>ñagaççı kör-</i>	+	+		+		+			+
<i>ñamaççı kör-</i>	+	+		+		+			+
<i>oloduy-</i>	+			+		+			+
<i>oloor-çoloor kör-</i>	+			+		+			+
<i>ospoççu kör-</i>	+	+		+		+			+
<i>önöyön kör-</i>	+	+		+		+			+
<i>taptu kör-</i>	+	+		+		+			+

2.1.5.Korku ve Kötü Niyet İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller görme eyleminin, olumsuz duygu ifadeleriyle birlikte kullanıldığı fiillerdir. Bu bölümdeki fiiller temel anlamlı olarak “bakmak ve izlemek”, yan anlamlı olarak “göz dikmek” vb. anlamlarda kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

abaası kör- “birisine yahut bir şeye düşman nazarıyla bakmak, bir şeye karşı nefret beslemek” (YDS/541)

cükküs- “cehdetmek, can atmak; göz dikmek, göz koymak” (YDS/186)

eñey- “fakirlikten yahut açlıktan (başkasının malına, yemeğine) hasetle veya açgözlülükle bakmak” (YDS/286)

eñey- “açgözlülükle bakmak” (YRS/542)

xasıççı kör- “kaşlarını çatıp kanlı gözleriyle bakmak” (YDS/347)

ımsır-, ımsır- “tamahkarlık etmek, açgözlülük etmek; kıskanmak, haset etmek, göz dikmek” (YDS/414)

kentey- “başkasının bir şeyine göz dikmek, açgözlülükle sadaka beklemek, açgözlülükle beklemek” (YDS/476)

kılat- “gizlice bakmak” (YRS/206)

kınçay- “yandan bakmak; yan bakmak, hoş gitmeyecek bir nazarla bakmak” (YDS/498)

Miyigin kınçayan körüme.

“Bana yan bakma.”

kınçay- “yan bakmak, şaşı bakmak” (YRS/208)

Kınçayan da körböt.

“Yan bakıyor, görmüyor.”

kınçañnaa- “yan bakmak” (YDS/498)

kınçarıy- “birine yan bakmak, birine kaş altından sert bakmak” (YDS/498)

Ürex basınaağı kişini kınçayrıybit.

“O ırmağın yukarı başında (yani uzakta) yaşayan adama yan bakıyor.”

kınçarıy- “kötü bir bakış atmak” (YRS/208)

Kınçarıya olor.

Oturup kızgın bakışlar atar.”

“*kınçaydaa-* “yana bakmak, yan bakmak” (YDS/498)

kıtarçı kör- “kırmızı gözlerle bakmak” (YDS/509)

kinçey- “yukarıdan bakmak” (YDS/523)

Kıru xarağınan kinçeyen da körbötö.

“O gözünün ucu ile bile bakmadı ve hatta başını bile (kibirden) eğmedi.”

kutçat- “küçültmek, küçük görmek” (YDS/571)

Beyeğitin kuççatımañ.

“Kendinizi küçük görmeyiniz.”

kürcüöttee- “hiddetle yan bakmak” (YDS/590)

Atur oğus kürcüötteen tuollan turar.

“Boğa hiddetle yan bakarak azametle duruyor.”

oduuluu kör- “kınayarak bakmak, acımasızca bakmak” (YRS/267)

omurğurat- “birine yabancı gözüyle bakmak” (YDL/C.6/257)

orxoy- “ürkmüş at hakkında: dik dik bakınmak ve kafayı yukarı kaldırmak” (YDL/C.6/322)

orxolcuy-, orxoccuy- “at hakkında: başını yukarı kaldırarak ve hırlayarak etrafına bakınmak (mesela kaçmak isteyerek)” (YDL/C.6/322)

oyoxodur- “utançtan yana bakmak” (YDL/C.6/218)

öhöççü kör- “inatla, kin güderek bakmak” (YRS/290)

önöy- “başı uzatmak; bir yerden (gizlice) bakmak, yukarıdan bakmak; bir şeyin içine bakmak, girip çıkmak, bir şeyin içine girmek (nüfuz etmek), eğilmek” (YDL/C.6/415)

Bılıt olohtonon turan önöydö.

“(Şarkı) bulutun üzerinde oturarak yukarıdan aşağıya baktı.”

önös- “yukarıdan bakmak” (YDL/C.6/417)

Önösön körön turannar sanara turallar.

“Yukarıdan bakarak konuşuyorlar.”

ötörü-batarı kör- “cesur, delici bir bakışla bakmak, cesurca bakmak” (YRS/291)

Tablo 17.Korku, şiddet ve kötü niyet ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstenli	İstensiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>abaası kör-</i>	+	+		+			+		+
<i>cükküs-</i>		+		+			+		+
<i>eñey-</i>		+		+			+		+
<i>xasıççı kör-</i>	+	+		+			+		+
<i>ımsır-, ımsır-</i>		+		+			+		+
<i>kentey-</i>		+		+			+		+
<i>kılat-</i>	+			+			+		+
<i>kınçay-</i>	+			+			+		+
<i>kınçañnaa-</i>	+	+		+			+		+
<i>kınçarıy-</i>	+	+		+			+		+
<i>kınçaydaa-</i>	+	+		+			+		+
<i>kıtarçı kör-</i>	+	+		+			+		+
<i>kinçey-</i>		+		+			+		+
<i>kutçat-</i>	+	+		+			+		+
<i>kürcüöttee-</i>	+	+		+			+		+
<i>oduuluu kör-</i>	+	+		+			+		+
<i>omurğurat-</i>		+		+			+		+
<i>orxoy-</i>	+			+			+		+
<i>orxolcuy-, orxoccuy-</i>	+			+			+		+
<i>oyoxodur-</i>	+			+			+		+
<i>öhöççü kör-</i>	+	+		+			+		+
<i>önöy-</i>	+			+			+		+
<i>önös-</i>	+	+		+			+		+
<i>ötörü-batarı kör-</i>	+			+			+		+

2.1.6. Takip ve Gözetleme İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, görme eyleminin, bakmak ve izlemek anlamlarında süregelen/devam eden bir eyleme dönüştüğü fiillerdir. Bu bölümdeki fiiller temel anlamlı olarak “izlemek ve gözetlemek” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

adağay- “peşini bırakmadan takip etmek” (YDS/5)

Acaray adağa(ı)ydın!

“Bırak, acaray ardını bırakmadan takip etsin!”

batis- “takip etmek (düşmanı, hayvanı), birisini kovalamak, arkasından koşmak; kovmak, defetmek; birisinin izini takip etmek” (YDS/74)

Batıspıtınan kıtta kiirbit.

“Takip ederek (tilkinin) arkasınca gitti.”

batis- “2.takip etmek, izlemek” (YRS/67)

Sahıl suolun batıhan ispit.

“Bir tilkinin izini sürüyordu.”

batıaxxalaa- “takip etmek” (YDS/73)

batıaxxalas- “birisinin peşinden yürümek; başkasının arkasından acele ile gitmek, birbirinin arkasınca koşmak” (YDS/73)

belietee- “bir şeyi kaydetmek, işaret etmek, üzerine işaretler koymak, mühürlemek, tarassut edilmek, gözetlenmek; fark edilmiş olmak, işareti olmak, kaydedilmiş olmak” (YDS/84)

bıgıalaa- “gözetlemek” (YRS/91)

conuy- “takip etmek” (YDS/177)

çuñnaa- “gizlice malumat toplamak, gözetmek, kulak misafiri olmak, takip etmek; gözetlemek” (YDS/241)

xalampaastaa- “dürbünle izlemek” (YRS/475)

xay- = *suolun xay-* “izlemek, ayak izlerini takip etmek” (YRS/473)

Kul suolun xay.

“Hayvanın izini takip edin.”

ketes- “2.birisi üzerinde nezareti olmak, gözetlemek, gizliden gizliye beklemek” (YDS/485)

ketesis- “birbirini gözetlemek; birbirine pusu kurmak, birbirinden korkup çekinmek” (YDS/485)

İkki xataannaax kıluların berke ketesiseller.

“İki rakip yekdiğerini zayıf cihetlerini itina ile gözetlemektedirler.”

kör-isit- “merak ve taaccüple gözden geçirmek, bir şeyi gözle takip etmek, bir şeyin üzerinde nazarı olmak, bir şey hususunda ihtimam göstermek” (YDS/542)

köğüybüççe- “izlemek, takip etmek, taklit etmek” (YRS/175)

Köğüybüççe min emie süürdüm.

“Başkalarını izleyerek, takip ederek ben de koştum.”

kütüöttee- “nişanlandığı kızla uyumak, gelin bakmak, gelin gözetlemek” (YDS/594)

oduulaspaxtaa- “gözetlemek” (YRS/267)

oduulaan-urusunnaan kör- “uzaklığı yüzünden vazıh görünmeyen bir şeyi dikkatle müşade etmek” (YDL/C.10/108)

olo- “1.takip etmek, izini takip etmek, peşinden takip etmek” (YDL/C.6/234)

susunna- “uzaktan ve gizlice bakmak, gizli dinlemek, gizli yaklaşmak; *oduulaa* kelimesiyle beraber” (YDL/C.8/173)

turuluy- “gözetlemek” (YRS/406)

turuluççu kör- “dikkatle izlemek, gözetlemek” (YRS/407)

tuurulun körün tur- “gözlerini dikerek yukarıya doğru bakmak” (YDL/C.9/436)

Tablo 18. Takip ve gözetleme ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstenli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>adağay-</i>	+			+		+			+
<i>batis-</i>	+			+		+			+
<i>batiaxxalaa-</i>	+			+		+			+
<i>batiaxxalas-</i>	+			+		+			+
<i>belietee-</i>	+				+	+			+
<i>bıgıalaa-</i>	+			+		+			+
<i>conuy-</i>	+			+		+			+
<i>çuñnaa-</i>	+			+		+			+
<i>xalampaastaa-</i>	+			+		+			+
<i>xay- = suolun</i>	+			+		+			+
<i>xay-</i>									
<i>ketes-</i>	+			+		+			+
<i>ketesis-</i>	+			+		+			+
<i>kör-isit-</i>	+			+		+			+
<i>köğüybüççe-</i>	+			+		+			+
<i>kütüöttee-</i>	+			+		+			+
<i>oduulaspaxtaa-</i>	+			+		+			+
<i>oduulaan- urusunnaan kör</i>	+			+		+			+
<i>olo-</i>	+			+		+			+
<i>susunna-</i>	+			+		+			+
<i>turuluy-</i>	+			+		+			+
<i>turuluççu kör-</i>	+			+		+			+
<i>tuurulun körün tur-</i>	+			+		+			+

2.1.7.İkincil Görme Duyu Fiilleri

İkincil görme duyu fiilleri, görme eyleminin dolaylı ya da istemsiz olarak gerçekleştiğini ifade eden fiillerdir. Bu bölümde yer alan fiiller, daha çok çevremizde gerçekleşen ve görme duyusuyla algıladığımız eylemleri ifade ederken kullanıldığımız fiillerdir. Eylem, kişinin görme duyusunu harekete geçirdiği için görme organıyla algılamaktadır. Kısacası, görme eylemini gerçekleştiren kişi, görünme/ gösterme eylemini asıl yapan kişi değil, bu eylemleri ikincil olarak görme duyusuyla algılayan kişidir.

2.1.7.1.Görünme İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, bir şeyin göz ile algılanmasına dayanan ve bu algılamamanın istemsiz şekilde gerçekleştiğini ifade eden fiillerdir. Bu bölümdeki fiiller

temel anlamlı olarak “görünmek” anlamında kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

görün- “*köhün*” (TSS/100)

arbañnaa- “karanlıkta dağınık, perişan bir halde görünmek” (YDS/29)

Tuox ere arbañnu turar.

“(Orada) karanlıkta bir şey dağınık bir halde duruyor.”

baltas- “aniden görünmek, ortaya çıkmak” (YRS/62)

barıy- “karanlıkta belli belirsiz görünmek” (YRS/64)

Tuox ere barıyan turar.

“Karanlıkta büyük bir şey belli belirsiz görünüyor.”

barıy- “2.karanlıkta uzamış, büyümüş gibi acayip bir şekil almak, acayip bir şekilde büyümüş olarak gözükme” (YDS/69)

barıñnaa- “gölge içinde gözükme; açık görünmemek, fark edilmemek, gölge salmak, gölge bırakmak” (YDS/69)

Bu kisi barıñnaan iser.

“Bu adam, uzaktan güç fark olunacak bir şekilde gitmektedir.”

belieten- “belirmek, belli olmak, göze çarpmak” (YDS/84)

bitıgıraa- “görünmek, düz sıralı şekilde görünmek” (YRS/96)

Burdukput bitıgıraabit.

“Ekmekler sıralı şekilde çıktı.”

cergey- “hayal meyal geçmek” (YDS/166)

Ürdük mañan xallañ erien siides kurduk örö cergeyde.

“Yüksek beyaz gök, alacalı basma gibi yukarıya doğru yükselerek hayal meyal göründü.”

cılsıy- “sıvışmak, birden görünüp kaybolmak (derinliklere dalan balık hak.)” (YDS/168)

cıras gın- “anında görünmek” (YRS/136)

ciribiney- “hayal meyal görünmek; parıldamak (güneş ışığını aksettiren su hak.)” (YDS/174)

cugalıt- “bir kimseyi kovmak, defetmek; herhangi bir suretle gözden kaybettirmek, saklamak” (YDS/181)

çorboy- “sarkıtılmış, dışarı çıkarılmış, dışarı sürüklenmiş, dışarı çıkarıp konulmuş, çıkarıp gösterilmiş olmak” (YDS/231)

Çorboyon turar.

“Çıkıp duruyor, başkalarından ayrı görünüyor.”

dagdas- = *dagdas gın*- “aniden ortaya çıkmak, aniden görünmek” (YRS/109)

dagdagıçiy- “büyüklüğü ile daima kendisine dikkati celbetmek, göze batmak” (YDS/248)

daras gın- “aniden görünmek” (YRS/110)

elegiy- “süratle gözden kaybolmak” (YDS/278)

elegelciy- “süratle (bir şeyin yanından) geçmek, birdenbire gözüküp kaybolmak, parlayıp sönmek” (YDS/278)

Elegelciyen baran süten xaalla.

“Ancak gözükür gözükmez birden kayboldu.”

eleñnee- “hayal meyal görünmek, titreyerek parıldamak” (YDS/279)

eliy- “süratle gelip geçmek, ansızın gözüküp kaybolmak” (YDS/280)

ençiret- “kaçırmak; gözden kaçırarak” (YDS/284)

eñelciy- “uzaktan gözükme” (YDS/286)

iraaxtan körün- “uzaktan görünmek” (YRS/182)

köstö kel- “görünmek için gelmek; göze görünmeyerek gelmek (hayal hak.)” (YDS/472)

küdennir- “gözükme (duman, toz, sis hak.)” (YDS/577)

külüñnee- “görünmek, belirsiz bir gölge içinde görünmek” (YRS/197)

Xarañağa kihi külüñnüür.

“Karanlıkta, bir adam belirsiz bir gölge gibi göründü.”

küren- “kaçmak, firar etmek, gözden kaybolmak” (YDS/590)

saarbahtan- “gayrı kafi görünmek” (YDL/C.7/154)

süt- “kaybolmak, gözden kaybolmak, görünmemek” (YRS/352)

Surağa suox süt.

“İz bırakmadan gözden kaybol.”

tolonur- “güneş hakkında: bakmak, görünmek” (YDL/C.9/232)

Daydı (doynu) tolonnuran kösünne.

“Yer gözükte, göründü.”

tögürüy- “görünmek, gözükme” (YRS/394)

Xaya telleğer küöl tögürüyen köstör.

“Dağın eteklerinde yuvarlak bir göl görünür.”

Tablo 19. Görünme ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstimli	İstensiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>görün-</i>	+				+	+			+
<i>arbañnaa-</i>	+				+	+			+
<i>baltas-</i>	+				+	+			+
<i>bary-</i>	+				+		+		+
<i>bariñnaa-</i>	+				+	+			+
<i>belieten-</i>	+				+	+			+
<i>bitıgıraa-</i>	+				+	+			+
<i>cergey-</i>	+	+			+		+		+
<i>cılsıy-</i>	+				+		+		+
<i>cıras gın-</i>	+				+	+			+
<i>ciribiney-</i>	+	+			+		+		+
<i>cugalıt-</i>	+	+			+		+		+
<i>çorboy-</i>	+				+	+			+
<i>dagdas- = dagdas gın-</i>	+				+	+			+
<i>dagdagıçıy-</i>	+				+	+			+
<i>daras gın-</i>	+				+	+			+
<i>elegiy-</i>	+				+		+		+
<i>elegelciy-</i>	+				+		+		+

<i>eleñnee-</i>	+				+		+		+
<i>eliy-</i>	+				+		+		+
<i>ençiret-</i>	+				+		+		+
<i>eñelciy-</i>	+				+		+		+
<i>ıraaxtan körün-</i>	+				+	+			+
<i>köstö kel-</i>	+				+	+			+
<i>küdenñir-</i>	+				+	+			+
<i>külüñnee-</i>	+				+	+			+
<i>küren-</i>	+				+		+		+
<i>süt-</i>	+				+		+		+
<i>tolonur-</i>	+			+		+			+
<i>tögürüy-</i>	+				+	+			+

2.1.7.2.Gösterme İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller görme eyleminin gerçekleştirilmesini sağlamayı ifade eden fiillerdir. Bu bölümdeki fiillerin ifade ettiği görme eylemi, dolaylı olarak gerçekleşmektedir. Bu bölümdeki fiiller temel anlamlı olarak “göstermek” anlamında kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

göster- “1.kördör-, 2.tuta tüs-” (TSS/100)

arsay- “sırıtmak, dişlerini göstermek”

Arsaya-arsaya külüme.

“Sırta sırta gülme.”

belieten- “3.göstermek, fark edilmek” (YRS/98)

bıgıalat- “dışarıya sarkıtmak; bir şeyi göstermek, izhar etmek” (YDS/93)

bık- “göstermek, sergilemek” (YRS/91)

Bılittaax xallaañña bıkpat.

“Bulutlu gökyüzünü gösterme.”

bıktar- “dışarıya çıkarmak, sarkıtmak; belli etmek, göstermek, izhar etmek” (YDS/93)

Bılittaax tañarağa bıktarbat.

“(Kızını) bulutlu göğe göstermiyor, kapalı havada dışarıya çıkarıp baktırmıyor.”

xaraxtat- “göstermek” (YDL/C.11/187)

Xallaan tanaraga xaraxtappat.

“Açık havada gösterilmeyen (kendisini görmeye müsaade edilmeyen) çocuk.”

ırcay- “çıkılmak, göze çarpmak (zayıf vücuttaki kemikler hakkında); göstermek (sırtmak, ağartmak) dişleri” (YDL/C.12/400)

ırcay- “aniden dişlerini göstermek” (YRS/529)

ıracañnaa- “dişlerini göstermek, sırtmak” (YDS/420)

ırcat- “kökünün manasına göre; dişlerini göstermek, sırtmak” (YDS/420)

Orcoğor tiiskin ırcatıma!

“İleri çıkmış dişini gösterme!”

ırcat- “göstermek, dişlerini göstermek” (YRS/529)

Ehe tiisterin ırcatta.

“Ayı dişlerini gösterdi.”

ıy- “bir şeyi görmek imkanını vermek, yol göstermek, işaret etmek, emretmek” (YDS/428)

Iyiax con ıyaxxit.

“Göstermesi lazım gelen (gösterecek olan) adamlar gibi, elbette siz gösterdiniz.”

ıy- “göstermek” (YRS/522)

Iyiah con ıydahhit. (YDL/C.12/319-320)

“Göstermesi lazım gelen (gösterecek olan) adamlar gibi, elbette siz gösterdiniz.”

tarbaxxınan ıy- “parmağıyla göstermek” (YRS/522)

kördör- “baktırmak, bakmasını birisine emretmek, birisine bir şeyi görmeye (bakmaya) müsaade etmek; birisini yahut bir şeyi temsil etmek, göstermek, birisine bir şeyi göstermek, bir şeye nazarı celbetmek” (YDS/542)

kördör- = *kör-* = *kiinenii kördör-* “göstermek” (YRS/180)

Ahın oğolorunan kördör.

“Çocuklara bahçeyi gösterin.”

kördördör- “göstermeye icbar etmek, göstertmek” (YDS/542)

kördörülün- “gösterilmek, zuhur etmek, tasvir edilmek (tasvir edilmiş olmak)” (YDS/542)

kördörün- “kendisini göstermek, gözükmek” (YDS/542)

kördörün- = *kördör-* “göstermek” (YRS/180)

kördörtöo- “göstermek” (YRS/180)

kördörüü- = *kördör-* “göstermek” (YRS/180)

küññe kördör- “birisine güneşi göstermek (yani: birisini güneş altında ısıtmak)” (YDS/542)

Küññeex tañarağa kördörböt.

“(Kendi kızını) göğe ve güneşe göstermiyor.”

morcoy- “diş göstermek, diş belirtmek, sırtıtmak, dişlerini gıcırdatarak hiddetlenmek (lakin köpek hakkında değil); bir şeyin üzerine saldırmak, hücum etmek” (YDS/640)

orsoy- “dışarı çıkık diş/dişleri göstermek” (YDL/C.6/312)

utarı kördör- “karşıda duranları göstermek” (YDL/C.10/138)

Tablo 20. Gösterme ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>göster-</i>	+			+		+			+
<i>arsay-</i>	+			+		+			+
<i>belieten-</i>	+			+	+	+			+
<i>bıgıalat-</i>	+			+		+			+
<i>bık-</i>	+			+		+			+
<i>bıktar-</i>	+			+		+			+
<i>xaraxtat-</i>	+			+		+			+
<i>ırcay-</i>	+			+		+			+
<i>ıracañnaa-</i>	+			+		+			+
<i>ırcat-</i>	+			+		+			+
<i>ıy-</i>	+			+		+			+
<i>tarbaxxınan ıy-</i>	+			+		+			+
<i>kördör-</i>	+			+		+			+
<i>kördördör-</i>	+			+		+			+
<i>kördörülün-</i>	+				+	+			+
<i>kördörün-</i>	+			+		+			+
<i>kördörtöo-</i>	+			+		+			+

<i>kördörüü-</i>	+			+		+			+
<i>küññe kördör-</i>	+			+		+			+
<i>morcoy-</i>	+			+		+			+
<i>orsoy-</i>	+			+		+			+
<i>utarı kördör-</i>	+			+		+			+

2.1.8.Mecaz Anlam İfade Eden Görme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, görme eyleminin, temel anlamında uzaklaşıp mecaz anlam ifade eden eylemlere dönüştüğü fiillerdir. Bu bölümdeki fiiller “tecrübe etmek”, “öngörmek” anlamında kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

amsayan kör- “tatmak ve görmek” (YDS/20)

amsayan kör- “tatmak ve görmek, tecrübe etmek” (YRS/180)

baran körön kel- “gitmek, görmek ve gelmek” (YDS/472)

körüülen- “hayal görmek, kehanet etmek, önceden görmek (şaman hak.); önceden söylemek, fala bakmak” (YDS/545)

körüülen- “öngörmek, tahmin etmek” (YRS/182)

Aattaax oynnara körüülenen kepciir.

“Ünlü şamanlarından biri, öngörmüş, her şeyi hissediyor.”

kösüt- “gözetmek, intizar etmek, ummak, beklemek ile; dikkat etmek, ayık, uyanık olmak” (YDS/546)

Kömüsügüm oğotun kösütebin.

“Ben benim gümüşçüğümü gözetiyorum.”

körüü kör- “istikbali bilen bakışla görmek (erkek veya kadın şaman hak.)” (YDS/541)

Bihigi udağannaax etibit. Kini körüü kördö.

“Şamanımız söyledi. O geleceği bilen bir bakışla gördü. (STBUT IV/322)

oçuyan kör- “keşfetmek, koklarcasına soruşturmak malumat edinmek” (YDL/C.6/356)

sire kör- “hor görmek” (YDS/542)

soyuolan- “2.zulüm görmek” (YRS/331)

Tablo 21.Mecaz anlam ifade eden görme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>amsayan kör-</i>			+	+		+			+
<i>baran körön kel-</i>			+	+		+			+
<i>körüülen-</i>			+		+	+			+
<i>kösüt-</i>			+	+		+			+
<i>körüü kör-</i>			+	+		+			+
<i>oçuyan kör-</i>			+	+		+			+
<i>sire kör-</i>			+	+			+		+
<i>soyuolan-</i>			+		+		+		+

2.2.Yakut (Saha) Türkçesinde İşitme Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde işitme duyu fiilleri, üç ana başlık olmak üzere dört alt başlık şeklinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışlarını dikkate alarak ifade ettiği anlam üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumlarını tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.2.1.Temel İşitme Duyu Fiilleri

Temel işitme duyu fiilleri başlığı altında incelediğimiz fiiller işitme eylemi çerçevesinde kullanılan ve bu eylemi doğrudan ifade eden fiillerdir. Bu bölümde yer alan fiiller genellikle “duymak” ve “işitmek” anlamlarıyla kullanılmıştır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

dinle- “*ihit-*” (TSS/68)

duy- “1.*taay-*, *serey-*, *bil-*, 2.*ihit-*” (TSS/74)

duyur- “1.*biller-*, *ihitinner-*” (TSS/75)

işit- “*ihit-*” (TSS/133)

büdüülee- “dört gözle dikkatle bakmak; kavramak, dikkatle dinlemek” (YDS/142)

çerey- “dikkat ve tarassut vaziyeti olmak; kulak kabartmak, taaccüp etmek” (YDS/210)

çınnaa- “dinlemek” (YDL/C.12/256)

xalx-çınnaa- “kulak vermek” (YDL/C.12/256)

çörböy- “hayret etmek, kaşlarını kaldırmak, kulaklarını dikmek, bakmak; kulak kabartmak” (YDS/237)

İsillen çörböyün oloroğut.

“Dikkatle dinleyerek, kulağınız kirişte olarak oturuyorsunuz.”

çörböy- “farkına varmak, dinlemek, kulak kabartmak” (YRS/513)

It kulgaaxtara çörböydüler.

“Köpek kulaklarını dikti, dikkat kesildi.

çörböñnöö- “dikkat kesilmek, kulak kabartmak” (YRS/513)

Atım çörböñnüü tüste.

“Atım aniden dikkat kesildi.”

çörböñnöt- “kulak kabartmak” (YDS/237)

At kulağaagin çörböñnöttö.

“At kulak kabarttı.” (YDL/C.12/187)

çörböñnöt- “farkına varmak, kulak kabartmak” (YRS/513)

çörbös gın- “aniden dikkat kesilmek, kulak kabartmak” (YRS/513)

Itım tugu ere bilen, çörbös gınna.

“Köpek kulaklarını dikti, dikkat kesildi.”

çörbös gına tüs- “kökünün manasına göre ani hareket: birdenbire dikkat kesilmek” (YDL/C.12/187)

çörböt- “hayretle kaşlarını kaldırmak, dikkatle bakmak, kulak kabartmak” (YDS/237)

çörböt- “dikkat etmek, kulak kabartmak” (YRS/513)

At kulaağın çörböttö.

“At dikkatle kulak kabarttı.”

çöröt- “kulak kesilmek” (YDL/C.12/190)

çuñnaa- “gizlice malumat toplamak, gözetmek, kulak misafiri olmak, takip etmek; gözetlemek” (YDS/241)

Çunnuu sılcar.

Gizlice dinlemekle meşgul oluyor.”

ihit- “dinlemek” (YRS/156)

İsterin istibitim.

“Duyduğum şeyi duy.”

ihit- “1. kulağıyla gürültüyü, sesi duymak” (STBUT III/767)

Onton öydöön ihitte.

“Duyduktan sonra anladım.”

ihilii- “duyulmak” (YRS/156)

Kördöox muzika ihiller.

“Neşeli müzikler duyuluyor.”

ihillee- “dinlemek” (YRS/156)

Tial tuahın ihillee.

“Gürültüyü dinle.”

ihitinner- “duyurmak” (YRS/156)

Uurağı ihitinner.

“Kararınızı duyurun.”

isit- “bir şeyi yahut bir şey hakkında işitmek, dinlemek, bir şeyi yahut birisini dinlemek” (YDS/457)

İsterin istebin.

“İşitmeye gelince işitiyorum.”

isillee- “dinlemek, kulak vermek” (YDS/454)

Tias isilliebike dili xaraña buolbut.

“O kadar karanlık oldu ki artık sesleri dinlemekten başka çare kalmadı.”

isilin- “işitmek (işitilmiş olmak); dinlenilmiş olmak, dinlenilmek, anlaşılmaq”
(YDS/454)

isitilin- “işitilmiş (işitmiş) veya anlaşılmış (anlamış) olmak” (YDS/458)

istinner- “ıştırtmek, dinlettirmek, herkese ışırtmek, ilan etmek, duyurmak, ihbar etmek, malum etmek, hikâye etmek, nakletmek; bir şeyi birisine” (YDS/457)

Tılgın isitinnerime!

“Sen sözlerini dinlemeye mecbur etme!”

istis- “yekdiğerini yahut yekdiğeri hakkında işitmek; birbirini anlamak”
(YDS/458)

Ağas balıs sañaların istiseller üsü, beyelerin körsümnere üsü.

“İki hemşire birbirini görmeden yekdiğeri işitirlermiş.”

istis- “birbirini duymak” (YRS/155)

keğeserde- = *keserğee-* “bir şeye karşı alakasını izhar etmek, kulak kabartmak, merak ve tecessüs göstermek” (YDS/470)

seğelciy- “bir şeye alakadar olmak, kulak vermek” (YDL/C.7/203)

señeer- “dikkatle dinlemek” (YRS/368)

Kihi lektsiyatın oluş seņeeren ihittiler.

“Derslerini dikkatle dinlediler.”

seņeer- “bir şey dinlemek veya görmek” (STBUT IX/581)

Min, ubaha oyoğohun oluş minñigerhirgeen suu-suu, oğonñor kepseenin seņeerbite buola olorobun.

“Ben oturmuş, tayın böğrünü tatlı suyla yıkarken, bir yandan da ihtiyarın anlattıklarını dinliyordum.”

sergeğelee-, sergeğelie- “1. dinlemek, teemmül alakadar olmak” (YDL/C.7/237)

sergeğelen itit- “alaka ile dinlemek” (YDL/C.7/237)

iste sergeğelee- “dikkatle dinlemek, alakadar olmak (dikkatle) dinlemek” (YDL/C.7/237)

Tablo 22. Temel işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
dinle-	+			+		+			+
duy-	+				+	+			+
duyur-	+			+		+			+
işit-	+				+	+			+
<i>büdüülee-</i>	+			+		+			+
<i>çerey-</i>	+			+		+			+
<i>çınnaa-</i>	+			+		+			+
<i>xalx-</i>	+			+		+			+
<i>çınnaa-</i>	+			+		+			+
<i>çörböy-</i>	+			+		+			+
<i>çörbönnöö-</i>	+			+		+			+
<i>çörbönnöt-</i>	+			+		+			+
<i>çörbös gın-</i>	+			+		+			+
<i>çörbös gına tüs-</i>	+			+		+			+
<i>çörböt-</i>	+			+		+			+
<i>çöröt-</i>	+			+		+			+
<i>çuñnaa-</i>	+				+	+			+
<i>ihit-</i>	+			+		+			+
<i>ihilii-</i>	+				+	+			+
<i>ihillee-</i>	+			+		+			+
<i>ihitinner-</i>	+			+		+			+
<i>isit-</i>	+			+		+			+
<i>isillee-</i>	+			+		+			+
<i>isilin-</i>	+				+	+			+
<i>isitilin-</i>	+				+	+			+
<i>istinner-</i>	+			+		+			+
<i>istis-</i>	+			+		+			+
<i>keğeserdee-</i> <i>= keserğee-</i>	+			+		+			+
<i>seğelciy-</i>	+	+		+		+			+
<i>señeer-</i>	+			+		+			+
<i>sergeğelee-</i> <i>,sergeğelie-</i>	+			+		+			+
<i>sergeğelen itit-</i>	+			+		+			+
<i>iste sergeğelee-</i>	+			+		+			+

2.2.2.İkincil İşitme Duyu Fiilleri

İkincil işitme duyu fiilleri başlığı altında incelediğimiz fiiller, işitme eylemini harekete geçiren ve bu eylem sonucunda ortaya çıkan fiillerdir. İşitme duyusunu harekete geçiren uyaran sestir. İnsan, hayvan, nesnelere ve doğada meydana gelen sesler işitme duyusu ile algılandıktan sonra dilde o eylemleri karşılayacak fiillere dönüşmüştür. Bu sebeple, tespit edilen fiiller bu noktaya dikkat ederek alt başlıklar halinde listelenmiştir.

2.2.2.1.İnsanlar ile İlgili Sesleri İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller insan vasıtasıyla meydana gelen sesleri ifade eden fiillerdir. Meydana gelen fiiller, işitme duyusuyla algılanır ve işitme duyusu olmadan bu eylemlerin varlığından söz edilemez. İşitme duyusu sağlıklı çalışmayan biri için bu sesleri algılamak mümkün olmadığı için bu fiillerin dolaylı olarak da olsa işitme duyu fiilleri başlığı altında incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümdeki fiiller temel anlamı olup, insanlar tarafından “ses çıkarmak”, “gürültü yapmak” ya da “herhangi bir sesin meydana getirilmesi” anlamlarında kullanılan fiillerdir. Bazı fiillerin ise ikinci (*bacaarıy-*) ve üçüncü anlamının (*añaa-*) kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

duyul- “*aatır-*” (TSS/75)

haykır- “*saña allay-, xahutaa-*” (TSS/112)

horla- “*xahiñnıraa-*” (TSS/116)

mırıldan- “*botuguraa-, kiñiney-*” (TSS/190)

seslen- “1.*ıñır-, ıñıran- tox-, tot-, 2.xardar-, eppiettee-*” (TSS/236)

allarastaa- “pek yüksek sesle gülmek, katılmak, kahkaha atmak” (YDS/17)

Antax körön küüm allarastaa.

“(Avcılık ruhu olan Bayanay’a müracaatla) oraya bakarak yüksek sesle gül.”

allarastaa- “yüksek sesle gülmek” (YRS/38)

amay- “yüksek sesle ve fazlaca gülmek” (YDS/19)

añaa- “3.henüz konuşmaya başlayan çocuk hakkında: bir şeyler ifade eden sesler çıkarmak” (YDS/24)

aralaannas- “gürültü patırtıyla toplamak” (YDS/27)

Con arallaannasan ereller.

“Halk, gürültü ve patırtıyla toplanıyor.”

ardırğaa- “gürültü etmek, yaygara yapmak, homurdanmak” (YDS/30)

Ardırğaaamna olor!

“Otur ve söylenme!”

ayaar- “bağırarak, seslenmek” (YRS/33)

Illaan ayaar.

“Tüm gücünle şarkı söyle.”

aydaannaa- “gürültü etmek, bağırarak, küstahlık etmek, kavga çıkarmak, rahatsız etmek” (YDS/45)

aydaar- “gürültü etmek, bağırarak, haykırmak, gürllemek” (YDS/45)

aydaar- “ses yapmak, yaygara koparmak” (YRS/34)

Aydaarbımañ.

“Ses yapma.”

aydaarıy- “gürültü etmek” (YDS/45)

Aydaarıyan attanıllar.

“Büyük bir gürültüyle uzaklaştılar.”

ayalaa- “ağrıdan “aya!” diye bağırarak, inlemek” (YDS/44)

ayalaa- “inlemek” (YRS/33)

aymaa- “çığlık atmak, yüksek sesle çığlık atmak” (YRS/34)

aymalas- “gürültü yapmak, bağırarak” (YRS/34)

babcıgıraa- “yüksek sesle azarlamak” (YRS/57)

Kuhıran babcıgırı tüste.

“Öfkelendikten sonra yüksek sesle azarladı.”

babıgıraa- “ba-ba-ba-a! sesleri çıkarmak, bağırarak” (YDS/56)

Bar xara tia basa satarıar dieri eğerdeleğen babıgıraata.

“(Orman ruhu) öyle kahkaha ve nara attı ki, karanlık ve sık orman üzerinden uğultusu geçti.”

babıgıraa- “hızlıca ba-ba-ba sesleri çıkarmak” (YRS/57)

bacaarıy- “2.yüksek sesle konuşmak” (YRS/59)

İti tügü kepseen bacaarıydıñ?

“Neden bu kadar yüksek konuşuyorsun?”

bakkıraa- “yüksek sesle ağlamak” (YRS/60)

bakkıraa- “bağıra bağıra ağlamak, zırlamak (çocuk hak.)” (YDS/60)

barcıgınaa- “yüksek sesle, öfkeyle bağırarak, gürültü ile kaynamak” (YRS/64)

Xaahı buhan barcıgınaata.

“Kaynarken gürültü çıkarıyor.”

barcıñnaa- “birisine bağırarak; hiddetinden bar bar bağırarak, köpürmek; fıkır fıkır kaynamak, şırıldamak” (YDS/67)

Ulaxan guolas tarınan barcıñnaatılar.

“(Onlar) Yüksek sesle bağırıyorlar.”

bardırğaa- “yüksek ses çıkarmak” (YRS/64)

bebigree- “be-be-be sesi çıkarmak” (YDS/82)

Bu kisi titirien bebigreen erer.

“Bu adam titrerken be be be demeye başlıyor.”

belligiree- “yüksek sesle ve hızlı konuşmak, cızırdamak” (YRS/99)

belestet- “bağırarak, çığlık atmak” (YRS/99)

bıbıgıraa- “soğuktan çenelerini birbirine vurarak b1-b1-b1 sedası çıkarmak” (YDS/92)

bibigiree- “bi-bi-bi sesi çıkarmak (kekeme hak.)” (YDS/104)

biller- “3. duyurmak” (YRS/70)

billertee- “duyurmak” (YRS/70)

birdirgee- “karakteristik donuk bir ses çıkarmak” (YRS/70)

bisirgextee- “şapırdatmak, şapur şupur sesi çıkarmak” (YDS/111)

Saas at bisirgextiir.

“İlkbaharda at (ayaklarıyla) çamuru şapırdatıyor.”

bordurğaa- “boğuk ses çıkarmak” (YDS/119)

bordurğaa- “ani kısık sesler çıkartmak” (YRS/75)

Kuhıran bordurğaaata.

“Kızgın bir sesle küfretmeye başladı.”

bordurğat- “yüksek sesle yudumlamak” (YRS/75)

börcüğünee- “hırıldamak, kalın ses çıkarmak, boğuk, kısık ses çıkarmak” (YDS/126)

buçumannaa- “münasebetsiz harekette bulunmak, gürültü çıkarmak, sebepsiz yere kavga çıkarmak, rahatsız etmek” (YDS/129)

büllürget- “kesik, boğuk ses çıkarmak, husule getirmek” (YDS/143)

büllürget- “nadir, boğuk sesler çıkarmak” (YRS/88)

caağınaa- “çocuk gibi bağırarak, zırlamak” (YDS/160)

calısıy- “heyecanla bağırarak; çağırarak, yalvararak (ilahlara), yüksek sesle söylemek” (YDS/125)

Saxa kisilii calısıyarga dili gınar.

“(Kadın) Yakut (şaman) sesiyle bağırıyor.”

cieresit- “(şarkı söylerken) temiz ve derin sesler çıkarmak” (YDS/171)

cirihiy- “yüksek sesle duyulmak” (YRS/129)

Iria cirihiyer.

“Şarkı yüksek sesle duyuluyor.”

corguy- “bağırmaq, uluya uluya ağlamak; bağırmaq” (YDS/177)

cürühüt- “uzun ve titreşimli bir ses çıkarmak” (YRS/135)

İllaan cürühüter.

“Uzun ve titreşimli sesiyle şarkı söylüyor.”

cürüsüy- “devamlı bir ses çıkarmak, yavaş ve devamlı bir uğultu çıkarmak” (YDS/187)

çabırğaa- “keskin, çınlayan bir ses çıkarmak” (YRS/506)

çabırğat- “ses çıkararak aynı yere vurmak, ağzını şapırdatarak içmek” (YDS/190)

çamırğaa- “dudaklarını birbirine çarparak, lüzumsuz “çap-çap” gibi sesler çıkararak konuşmak” (YDL/C.12/36)

çamırğat- “dudaklarını birbirine çarparak, bir türlü sesler çıkarmak” (YDL/C.12/36)

çañkınaa- “çınlamak, madeni bir ses çıkarmak, çın çın ötmek (insan hak.)” (YDS/198)

Çañkınaan sañarar.

“Çınlayarak söylüyor.”

çañırğaa- “metalik bir sesle çığlık atmak” (YRS/507)

çaskıy- “çınlatarak bağırmaq, kesik, keskin ve ortalığı çınlatarak fasıllı bağırmaq, çığlık koparmak” (YDS/201)

Xatan sañalaax caxtar sañata çaskıyda.

“Çınlayan sesli kadının feryadı işitildi.”

çaskıy- “bağırmaq, feryat figan etmek, çığlık atmak” (YRS/508)

çettee- “‘çet’ diye bağırmaq, köpeğe ‘hoşt’ diye seslenmek” (YDS/210)

çığdaarıy- “bağırmaq, gürültü etmək (etrafa soğuk hava yaymak)” (YDS/213)

çıpçırıy- “dudaklarla şapur şapur sesler çıkarmak” (YDS/217)

çıskıy- “keskin, yüksek bir ses çıkarmak” (YRS/515)

Üöleske tial çıskıyar.

“Rüzgâr keskin sesler çıkarıyor.”

çoburğaa- “çocuk hakkında: içi boş emziği emerken keskin ses çıkarmak” (YDS/224)

çoburğaa- “şapırtılı bir ses çıkarmak” (YRS/510)

Oğo tüheen uoha çoburuguur.

“Çocuk rüya görürken dudaklarını şapırdatıyor.”

çoburgat- “şapırdatmak (anasını emen buzağı, emzik emen çocuk ve bir de sözlerini ayırıp, basıp söyleyen adam hakkında)” (YDL/C.12/123)

çogunaa- “kulakları çınlamak” (YDL/C.12/126)

çopçuy- “açık, vazih, yüksek sesle, çınlayan sesle söylemek” (YDL/C.12/148)

Tuoya çopçuya tur.

“Terennüm ederek ve yüksek sesle söyleyerek durmak.”

çotto- “‘çot’ sözünü telaffuz ederek köpeği kovmak” (YDL/C.12/158)

çugdaar- “sesli sesli bağırarak” (YDS/239)

çugdaarıt- “yüksek sesle konuşmak” (YDS/239)

çugdaarıy- “sert ve çınlayıcı bir sesle bağırarak” (YDS/239)

çugunnaa- “çınlamak, nahoş sesler çıkararak gürültü yapmak” (YDS/239)

Kulğaagım çuğunuur. (YDL/C.12/199)

“Kulaklarım çınlıyor.”

çuraادی- “sabah ve akşam ayazlarında bağırarak, gürültü yapmak, türkü söylemek, şaman ayini yapmak” (YDS/244)

Toğus suol çuraادیyar tutaagar kelle. (YDL/C.12/224)

“O, şanlı dokuz yol ağzına bağırarak geldi.”

çurar- “ses çıkarmak” (YDL/C.12/225)

dabaannaa- “1.gürlemek, 2.yaygara koparmak” (YRS/110)

dabdırgıraa- “yüksek sesle, hızlı ve ani bir şekilde konuşmak” (YRS/108)

dabdıgıras- “yüksek sesle konuşmak” (YRS/108)

dabdırgat- “yüksek sesle çalışmak, okumak” (YRS/108)

Aağan dabdıgıratar.

“O yüksek sesle okur.”

dogdugurat- “süratle ve yüksek sesle söylemek” (YDS/261)

dorgut- “yüksek ses çıkarmak” (YRS/117)

Illaan dorgut.

“Yüksek sesle söyle.”

duorahıt- “gümbür gümbür sesler çıkarmak” (YRS/119)

Illaan duorahıt.

“Yüksek sesle şarkı söylüyor.”

eñseliy- “yüksek sesle ağlamak” (YRS/542)

xaağınaa- “kısıık, boğuk sesler çıkarmak” (YRS/463)

Sañaran xaağınaa.

“Boğuk sesle konuştu.”

xaaxınas- “boğuk sesler çıkarmak” (YRS/469)

xabarğaa- “hap sesi çıkarmak, dır dır etmek, gevezelik etmek” (YDS/306)

xabargat- “‘hap’ sesi çıkarmak, zevzeklik, gevezelik etmek” (YDL/C.11/9)

Itısın taşınan xabırgatta.

“O, el ve ayaklarını birbirine öyle vurmaya başladı ki, bu vuruştan “h” sesi çıkıyordu.”

xabıgıraamaxtaa- “hızlı alkış sesleri çıkarmak” (YRS/471)

xabıgıras- “sık sık alkış sesleri çıkarmak” (YRS/471)

xabırıtın- “gıcırdatmak, yüksek bir çatırdama sesi çıkarmak” (YRS/472)

Etiñ tuaha xabırıtınna.

“Gök gürledi.”

xaciktas- “gürültüyle kavga etmek” (YRS/473)

xaxıur- “yüksek sesle çığlık atmak” (YRS/488)

Xahur is.

“Git ve bağır.”

xaxııtaa- “bağırmak, haykırmak” (YRS/488)

Oğo xahııtaata.

“Çocuk çığlık atıyordu.”

xaxııtas- “bağırmak, haykırmak” (YRS/488)

xaxııtat- “bağırmak” (YRS/488)

Xaxııtapıtınan ilce bardılar.

“Protesto çığlıklarına rağmen onu sürüklediler.”

xalaataa- “amirane seslenmek, bağırmak, söylemek; çınlayan, yüksek, her şeyi kapatan, kaplayan kadın sesiyle konuşmak, söylemek” (YDS/315)

xalaaxtaa- “gürültü koparmak, bağırıp çağırarak” (YDS/315)

Xaanıgar xalaaxtaa!

“Onun (kesilen atın) kanı üzerinde bağır, feryat et!”

xanñaaxtaa- “bağırmak” (YRS/479)

xarçığımaa-, *xaççıñaa*- “horlamak, horlamaya benzer bir ses çıkarmak” (YDL/C.11/217-218)

xarçığınat- “horlama sesi çıkarmak, horuldamak” (YDL/C.11/218)

xasıra is- “şiddetli bağırmak” (YDL/C.11/256)

xasıra tur- “bağırmak (kadın hakkında)” (YDL/C.11/256)

xasıtaa- “bağırmak, feryat etmek, çığlık koparmak, haykırmak, seslenmek, ses çıkarmak, inlemek, boğazı patlayıncaya kadar bağırmak, böğürmek” (YDS/347)

Turuya dogorun ölörbüt sirge togus sılı melci xasıtur.

“Turna dokuz yıldır her zaman arkadaşının öldürüldüğü yerde bağıır.” (YDL/C.11/256)

xasıtas- “bağrıışmak, karşılıklı seslenmek” (YDS/347)

Xabaraan hasını hasıutasannar.

“Dehşet verici seslerle bağrııştılar.”

xattaa- “sığırları bağrıarak sürmek” (YRS/370)

Xattaa-xaydaan köxön iheller.

“Sığırları gürültülü bir şekilde sürdükleri işitiliyor.”

xaydaa- “sığırları bağrıarak sürmek” (YRS/370)

Caxtallar xaydur sañara ihiller.

“Hayvanları süren kadınların sesleri işitiliyor.”

xobcuguraa- “yüksek sesle ve hızlı konuşmak” (YRS/491)

xobuguraa- “alkış sesleri çıkarmak” (YRS/492)

xordurgaa- “balgam çıkarma sesine benzeyen ses çıkarmak; horlamak; “gork gork” etmek (tavuk hak.)” (YDL/C.11/421)

Sıargalaan atıñ xordurguu turar.

“Senin atın kızağa koşulmuş haliyle duruyor, horluyor.”

xorotoo-, xorootoo- “atları ‘xoro’ sesiyle çağırma” (YDL/C.11/431)

xoruğtaa- “(atları çağırır gibi) çağırma sesiyle bağrıamak” (YDS/392)

Sısu diki itısın tosuyan baran horugtaabitıgar ıñgurdaax üünnex at sielen tiyen kelle.

“Atları çağırma için çıkarılan sesle bağrıdığında onun yanına gemlenmiş ve eyerlenmiş bir at koşarak geldi.”

xoruota- “nakli müşkül olan sesler vasıtasıyla (kük-kök-kük) kısırakları çağırma, celbetmek; atları çağırma için kullanılan sesleri çıkarmak” (YDL/C.11/442)

xorutaa- “(atları çağırır gibi) çağırma sesiyle bağrıamak” (YDL/C.11/443)

Sısu diki itısın tosuyan baran xoruutaabitıgar ınırdaax üünneex at sielen tien kelle.

“O, atları çağırmak için kullanılan sesle seslendiğinde onun yanına ağız gemlenmiş bir at koşarak geldi.”

ıççalaa- “soğuktan “ıçça!” demek” (YDL/C.12/453)

Kisibit ıççalaan kirde.

“Bizim adam (adamımız, bizimki) “ıçça!” diyerek içeri girdi.”

ıççakalaa- “soğuktan “ıççaka!” demek” (YDL/C.12/452)

ıgır- “çağırmak, seslenmek, davet etmek” (YDS/407)

İkki kisini kômö ıgırdılar.

“İki kişiyi yardıma çağırdılar.”

ıgırıs-, ıgırsar- “kökünün manasına göre; karşılıklı seslenmek” (YDS/407)

ıgırtaa- “kökünün manasına göre; bağırmak” (YDS/408)

Oğolorun ıgırtaata.

“Çocuklarını (adları) çağırdı.

ığarıy- “2.birisine yüksek, hiddetli, hırslı sesle bağırmak” (YDS/407)

Bu kisi kineesin ığarıyan turan möñtö.

“Bu adam, yüksek ve hiddetli bir sesle bağırarak kahyasını tahkir etti.”

ıxıtas- “yüksek sesle seslenmek” (YRS/531)

ılxay-, alxay- “2.birine bağırmak” (YDL/C.12/358)

Muğın ılxayan kebiste.

“O bana bağırdı.”

ınçıktaa- “inlemek, inildemek, sızlanmak, of çekmek, gıdıklamak” (YDS/415)

Ialyıbat da ınçıktır. (bilmece)

“Hasta değil lakin inliyor (domuz).” (YDL/C.12/375)

ınırıalas- “çağırmak, birbirine seslenmek, yoklamak” (YDL/C.12/381)

Dalıttah budagıttan ınırialasan (ınırsan) kepsiebıppıt.

“Takriben bir ok mesafesinde çağrışarak nakletti.”

ırdırğaa- “hiddetlenmek (hırslanmak), bağırmak, gürültü yapmak; söylemek, mırıldanmak” (YDS/420)

Irdırğu oloror.

“Söylenip oturuyor.”

ısıtaa- “bağırmak, haykırmak, feryat etmek, çağırarak, nida etmek; seslenmek” (YDS/423)

Bert ulahannık ısıtaata.

“(Bahadır) pek sesli bağırdı.” (YDL/C.12/425)

ısıta tüs- “bağırmak, seslenmek” (YDL/C.12/425)

ısıtas- “birbirine bağırmak, seslenmek” (YDL/C.12/425)

Ce ölöörü gınnıbit asubıtıgar! di-di ısıtasallar.

“Teessürden ölüyoruz! diye bağıştılar.”

ısıtasan ıstis- “birbirine seslenmek” (YDL/C.12/425)

ıtaa-sonoo- “yüksek sesle, hüngür hüngür ağlamak, hıçkırmak” (YDL/C.8/37)

keeñiree- “geğirmek, ağızdan hususi bir ses çıkarmak (adam hak.) yahut arkadan ses çıkarmak (aç davar hak.)” (YDS/488)

Kieñ doyduga keeñiree!

“(Yellenen adama laf arasında söylenir) geniş yerlerde ses çıkar!”

kıhıgıraa- “titreşimli ıslık sesi çıkarmak” (YRS/212)

kıhıran ilghii- “öfkeyi gürültülü şekilde ifade etmek” (YRS/145)

kılan- “feryat etmek, keskin bir sesle bağırmak, çılgık koparmak” (YDS/493)

Caxtar sañata kılanna xatannık.

“Keskin bir kadın sesi işitildi.”

kıñkına- “yüksek sesle şarkı söylemek” (YRS/208)

*Kıtalıkta kıñkına*hallar.

“Yüksek sesle şarkı söylüyorlar.”

kıñkına- “yüksek sesle söylemek” (YRS/208)

İllaan kıñkına.

“Yüksek sesle şarkı söylüyorlar.”

kırcıgına- “kısıık, boğuk bir ses çıkarmak” (YDS/503)

kıydaa- “boyuna, boşuna bağırarak; korkutmak” (YDS/512)

kibirgee- “boğuk sesler çıkarmak” (YRS/163)

kiñinee- “gürültü etmek” (YDS/523)

kiñkinnee- “yüksek sesle çalmak, uğuldamak” (YRS/166)

Kiñkiniir kieñ xallaan.

“Gökyüzü uğulduyor.”

köbcüörüy- “çağırarak, bağırarak küfretmek, takdir etmek” (YDS/531)

köbcüörüy- = *kepseen köbcüörüy*- “yüksek sesle konuşmak” (YRS/175)

Etihen köbcüörüyer.

“Gürültülü bir şekilde azarlıyor.”

köbcüökelen- “şamata ile takdir etmek, bağıra bağıra azarlamak” (YDS/531)

köbcüölen- “şamata ile takdir etmek, bağıra bağıra küfretmek” (YDS/531)

köbüölee- “yüksek sesle birisine bağırarak, birisini azarlamak, bağırarak söylemek” (YDS/531)

Cieleex toyon xotun kıstarın delbi köbüöleen turan eppitter.

“Ev sahipleri yüksek sesle kendi kızlarına hitap ettiler.”

köbüölee- “bağırarak, yüksek sesle azarlamak” (YRS/175)

köbüölen- “bağırarak çağırarak, yüksek sesle küfretmek” (YDS/531)

Tuox buolan köbüölenen- cabaalanan bardıñ?

“Sana ne oldu ki böyle bağırıp çağırıyorsun?”

köñköt- = *köñköy-* “sesli konuşmak” (YRS/179)

Küömeygin köñköt.

“Yüksek sesle konuş.”

köögünee- “boğuk sesler çıkarmak” (YRS/179)

Köögüneen sañar.

“Boğuk bir sesle konuşur.”

köx-nem buol- “yüksek sesle destek olmak” (YRS/183)

kullurğaa- “sessiz gırtlak sesi çıkarmak” (YRS/186)

kuusur- “ıslık sesi çıkarmak” (YDS/576)

kunulaa- “gürültü etmek” (YDS/558)

kupsuy- “ıslık sesi çıkarmak” (YRS/190)

kurdurğaa- “gevrek çörek çiğnerken ses çıkarmak, gıcırdatmak; kıtırdatmak” (YDS/567)

kurulat- = *kurulas-* “yüksek ve donuk sesler çıkarmak” (YRS/192)

Samır tühen kurulatta.

“Yağmur gürültüyle yağdı.”

kurulat- “gürültü çıkarmak, süratle gitmek (kızakta)” (YDS/568)

kurdurğat- “ağzı kapalı olarak gırtlaktan burun vasıtasıyla ses çıkarmak” (YDS/567)

Xabaraa ıllaax kurdurğat.

“Ağzı kapalı olarak (bir nevi usulle) şarkı söylerken bu kabil ses çıkarmak”

küügünee- “bağırarak, kükremek, gürültü yapmak” (YRS/202)

Arguy oloruñ, küügüneemeñ!

“Sessizce otur, gürültü yapma!”

küügeenee- “gürültü etmek, şamata çıkarmak” (YDS/595)

küügünnee- “belirsiz bir gürültü çıkarmak” (YRS/202)

küügeennee- “fazla gürültü yapmak, şamata yapmak” (YRS/202)

küügüneççi kut- “gürültü ile dökmek” (YRS/202)

küügüneççi köt- “gürültü ile kalkmak” (YRS/202)

küügünes- “gürültü yapmak” (YRS/202)

küüreennee- “gürültü yapmak, hiddet göstermek, ortalığı allak bullak etmek” (YDS/596)

kübürgee- “kısık ve boğuk ses çıkarmak (boksta, yumruk vuruşmasında omuzdan ve böğürlerden çıkan ses gibi)” (YDS/576)

kübürgee- “donuk kekemelik sesleri çıkarmak” (YRS/196)

kükküree- “yüksek sesle ağlamak” (YRS/196)

kükürüy- “boğuk bir ses çıkarmak” (YDS/578)

Sügetin buruustaan kükürüyde.

“Baltasını boğuk bir sesle bileli.”

kükküreççi itaa- “yüksek sesle ağlamak” (YRS/196)

külügüree- “boğuk ses çıkarmak” (YDS/580)

külügüree-xalığıraa- “boğuk ses çıkarmak, takırdamak” (YDS/580)

küpsüy- “yüksek bir ses çıkarmak” (YRS/200)

küpsügüççüy- “gürültü yapmak” (YDS/589)

Tus soğuruu dieki kötön küpsügüççüye turda.

“Gürültü yaparak cenuba doğru uçu.”

kürüydee- “haykırmak” (YRS/200)

küsügree- “gülerken bir çeşit hususi ses çıkarmak” (YDS/593)

Külen küsügreen erer.

“Bir çeşit ses çıkararak gülüyor.”

küygüörüy- “gürültü yapmak” (YDS/595)

Kini kisi kütür caalı kötöğüllen küygüörüyen.

“(Rakı hak. türkü) eh, artık, müthiş (şey), coşarak, gürültü yaparak.”

küygüönnee- “gürültü etmek” (YDS/595)

Küygüönneeme, doğor!

“Gürültü etme, arkadaş!”

labaar- “yüksek sesle konuşmak” (YRS/225)

labırğaa- “güçlü alkış, çırpma sesleri çıkarmak” (YRS/226)

labırğat- = *labırğaa-* “güçlü alkış çırpma sesleri çıkarmak” (YRS/226)

İtihin oxson labırğatta.

“Ellerini yüksek sesle çırpı.”

lahırğaa- “yüksek alkış ya da şaplak sesi çıkarmak” (YRS/227)

lahırdaa- “ritmik sesler çıkarmak” (YRS/227)

lañkınaa- “yüksek, melodik bir ses çıkarmak” (YRS/226)

lebigiree- “sık sık yumuşak sesler çıkarmak” (YRS/231)

Oğo süüren lebigireen iher.

“Çocuk ayaklarıyla yumuşak sesler çıkararak gidiyor.”

lebirgee- “şaplak sesi çıkarmak” (YRS/231)

libırğaa- “alkış sesi çıkarmak” (YRS/231)

libirget- “donuk sesler çıkarmak” (YRS/228)

lihirgee- “kesik ve donuk sesler çıkarmak” (YRS/229)

loñkuna- “kısa ve düşük seviyede bir ses çıkarmak” (YRS/230)

loñkuna- “gür ses çıkarmak” (YDS/607)

loñkuna- “güçlü, alçak bir sesle şarkı söylemek” (YRS/230)

lübürgee- “kısıık, boğuk ses çıkarmak” (YDS/609)

lübügüree- “donuk, keskin sesler çıkarmak” (YRS/230)

lübügüret- “boğuk bir ses husule getirmek” (YDS/609)

lüksüy- “donuk sarsıntılı bir ses çıkarmak” (YRS/231)

makkıraa- “yüksek sesle ağlamak” (YRS/234)

makkıras- “yüksek sesle ağlamak” (YRS/234)

Oğolor itaan makkırastılar.

“Çocuklar hep bir ağızdan ağladılar.”

makkırat- “kuvvetle bağırarak, anırmak, zırlamak” (YDS/613)

Balçır oğo itaan makkırappıt.

“Küçük çocuk ağladı zırladı.”

marılaa- “yüksek sesle ağlamak” (YRS/236)

Oğo itaan marılır.

“Çocuk yüksek sesle ağlıyor.”

morguy- “gürültülü muamele etmek” (YDS/640)

It üren morguyar.

“Köpek boyuna havlıyor.”

morguy- “yüksek ses çıkarmak” (YRS/242)

It üren morguyar.

“Köpek yüksek sesle havlıyor.”

murçannaa- “gürültü ve boş kavga sesi çıkarmak” (YDS/654)

ñagadıy- “telkin etmek, tavsiye etmek; takdir etmek, yüksek sesle azarlamak” (YDL/C.-62)

ñagıdıy-, ñanıdıy-, cayıgıdıy-, ñanadıy- “sert (tesirli) söylemek (*cıñnik sanar*), homurdanmak, takdir etmek, yüksek sesle azarlamak” (YDL/C.6/63)

Mönön kıran ñagıdıyar.

“Telin ve tevbih ile sert (tesir edercesine) söylemek.”

ñahsaattaa- “bağırarak birisini tevbih etmek, takdir etmek” (YDL/C.6/82)

Ñahsaattu olordohhun!

“Oturup oturup söylenmen yeter artık!”

ñakkıraa- “zayıf titreyen bir sesle çığlık atmak” (YRS/258)

ñamaar- “yüksek sesle ve hızlı konuşmak” (YRS/259)

ñamalas- “yüksek sesle belli belirsiz bağırarak” (YRS/259)

ñansaa- “bağırarak, yalvarmak” (YDL/C.6/79)

Salahan bulan ñancı oloror.

“Ses (söz) sahibi olduğu halde oturmuş yalvarıyor.”

ñargıy- “insan veya köpek hakkında: şiddetli heyecan neticesinde boğazdan gelen, yutkularak tıkanan sesi çıkarmak” (YDL/C.6/81)

It üren ñargıyan erer.

“Köpek havlamaktan tıkanıyor.”

ñargıy- “boğulma sesi çıkarmak” (YRS/259)

It üren ñargıyar.

“Köpek boğulma sesleri çıkararak havlıyor.”

ñarılaa- “acınası şekilde ağlamak, çığlık atmak” (YRS/259)

Oğo ñarılaata.

“Çocuk acınası şekilde ağlıyor.”

ñikkiree- (ses taklit eden kelime) “çatlak sesler çıkarmak” (YDL/C.6/95)

Oğo itaan ñikkiren erer.

“Çocuk çatlak sesle ağlıyor.”

ñillirget- “yüksek sesle dövmek” (YRS/260)

ñuginaa- “zayıf bir sesle bağırma” (YRS/264)

Kuoska oğoto ñuginaata.

“Yavru kedi zayıf bir sesle bağırdı.”

onoluy- “çığlık atmak, bağırma” (YRS/273)

ordootoo- “1. bağırma (haykırmak) (şaman hakkında)” (YDL/C.6/298)

Oyogosun unuoga uordah killi ordoto.

“(Kadın şamanın elbisesindeki) kaburga kemikleri (vahşi) hayvan gibi bağırmaya başladılar.”

ordootoo- “bağırma” (YRS/276)

orulaa- “bağırma, haykırmak” (YRS/278)

Baahırbıt ehe ihırıktık orulaata.

“Yaralı ayı korkunç bir şekilde bağırdı.”

öröğölön- “gürültülü bir şekilde sert davranmak, gürültülü olmak” (YRS/288)

possuollaa- “poşollamak, “poşol” diye bağırma, defetmek” (YDL/C.6/479-480)

Tono possuollugunay? Itın uolun bulannın sahhın sieteri gınagın duo?

“‘Poşol’ diye ne bağıryorsun, köpeğini buldun da şimdi ona kendi kazuratlarını mı yedirmek istiyorsun?”

sañar- “1.ses çıkarmak, ses vermek; sesi yükseltmek; feryat etmek, söylemek (dile gelmek)i ağızdan söz kaçırmak, bağırma, çağırma, müracaat etmek, yüksek sesle müracaat etmek, figan koparmak” (YDL/C.7/123-124)

Cieğe kisi sanata sañarda.

“Evin içinde insan sesi işitildi.”

sañaris- “birlikte bağırma, feryat etmek, vaveyla koparmak” (YDL/C.7/127)

Oon sanata berke sañarsallar.

“Adamların yüksekten konuştukları işitiliyor (fena halde kavga ediyorlar)”

sañart- “1. birini söylemeye (bağırma) mecbur etmek, birini bağırarak derecesine vardırarak” (YDL/C.7/126)

saña ıllay- “ses vermek, bilaihtiyar bağırarak” (YDS/412)

At sılğı saña ıllaya tüste.

“At ince ses çıkardı.”

sabdıgıraa- “yaygara koparmak, telaşlı şekilde hareket etmek” (YRS/308)

Baraarı tieteyen sabdıgıraata.

“Gürültülü bir şekilde koştu, gitmek için acele etti.”

sabdıgırat- “gürültü yapmak” (YRS/308)

Sañaran sabdıgırat.

“Biraz yavaş konuş.”

sabırğat- “bir şeyi bir şeye sık sık vurmak, katı bir yemek yerken bila fasıla dudakları ile ses çıkarmak; (dana ve tay için) şıp şıp diye ses çıkarmak” (YDL/C.7/13)

sadaraççı kepsete tur- “yüksek sesle (bağırarak) konuşmak” (YDL/C.7/27)

sahıgıraa- “yüksek sesle gülmek” (YRS/318)

sahıgıras- “yüksek sesle gülmek” (YRS/318)

Mustubut con külen sahıgırastılar.

“Seyirciler yüksek sesle güldü.”

sahıgırat- = külen sahıgırat- “yüksek sesle gülmek” (YRS/318)

sarılaa- “hüngür hüngür ağlamak, ulumak, bağırarak ile ağlamak; bağırarak; böğürmek (dana hakkında)” (YDL/C.7/166)

Sarılu turar.

“Haykırtı ile ağlıyor.”

sasıgıraa- “1. yüksek sesle gülmek, kahkaha atmak” (YDL/C.7/174)

sasıgıras- “yüksek sesle şakalaşmak” (YDL/C.7/174)

Kulsan sasıgrasallar.

“Yüksek sesle şakalaşıyorlar.”

sattaa- “ ‘sat’ sedasıyla atı kovmak (boynuzlu hayvanları kovarken ‘sayda’ diye seslenilir)” (YDL/C.7/186)

señekelee- “herhangi bir kimseyi ayak bileği üzerinde hoplatırken “señeke” nidası çıkarmak” (YDL/C.7/227)

subırğaa- “ıslığa benzer bir ses çıkarmak” (YRS/364)

Kini sañaran subırğaata.

“Alçak, boğuk bir sesle konuştu.”

sıbirğat- “ıslıklı ses çıkarmak” (YDL/C.8/261)

Sıbirgattın duo?

“(Çorba gibi sulu yemeği) höpürdettin mi?”

sıpsırıy- “herhangi bir şeyi yutarken (deli oluk gibi yaparak) dişlerin arasından süzerek dudaklarıyla ses çıkarmak, höpürdetmek” (YDL/C.8/313)

sısığıra- “hafif gürültü çıkarmak” (YDL/C.8/345)

Mas kitta sısığırır.

“Otların üzerinden ayak sesleri işitiliyor.”

soduomnaa- “gürültü yapmak, densizlik, patırtı yapmak” (YDL/C.8/7)

suugunas- “gürültü yapmak” (YDL/C.8/96)

Barıları keleeri suugunaspıttar.

“Buraya gelmek için hepsi gürültü yapıyordu (gürültü ile toplanıyordu).”

suugunat- “kelimenin manasına göre gürültü yapmak” (YDL/C.8/96)

suulaa- “ses çıkarmak, gürültü yapmak, bağırarak, *zuula* imtidadlı söylemek, uzaktan bağırarak, şaman veya menerik hakkında; ‘*suu (huu)!*’ diye söylenir” (YDL/C.8/106)

suumnaa- “gürültü patırtı yapmak, ses çıkarmak, rezalet çıkarmak” (YDL/C.8/120)

surdurгаа- “ses çıkarmak veya yürürken gürültü yapmak, ayaklarını birbirine tokuşturmak, elbisesiyle hışırtı yapmak” (YDL/C.8/161)

Ogoo utuyan surdurguu sítar.

“Çocuk kesik kesik nefes alarak yatıyor, uyuyor (hafifçe ses çıkararak, horlayarak).”

süpsüs- “ne olduğu belli olmayan bir gürültü hasıl etmek” (YDL/C.8/223)

süpsüs-sapsıs- “kendi aralarında gürültülü konuşmak, kendi aralarında gürültü yapmak” (YDL/C.7/139)

sürgüy- III “1. rahatsız etmek, gürültü yapmak” (YDL/C.8/233)

Sürgüürünen sürgüdim.

“Ben *süñ Haadı* gürlemesiyle (gibi) gürlledim.”

tabıgıraa- “hafif, kesik kesik bir ses çıkarmak” (YRS/372)

Samır tabıgıraata.

“Yağmur kesik kesik sesler çıkarıyor.”

tabıgırat- “hafif, kesik kesik bir ses çıkarmak” (YRS/372)

Sielleren tabıgıratan barcıbit.

“Koşarken yelelerinden sesler çıktı.”

tabırğaa- “mütemadi bir ses çıkarmak” (YDL/C.9/8)

talıgıraa- “bağırarak” (YRS/373)

tañsın- ““şap şup” der gibi sesler çıkarmak” (YDL/C.9/59)

tañalayı tansın- “dille ses taklidi yapmak” (YDL/C.9/59)

tardırğaa- “horlamak” (YRS/377)

At tanuta tardırğaata.

“At horladı.”

tardırğas- “horlamak” (YRS/377)

tatattaa- ““tatat” diye bağırarak” (YDL/C.9/107)

Tallaran tatatabıninan barda.

“Sancılar içinde o (doğurmakta olan kadın) ah, oh diye bağırmaya başladı.”

tibirgee- “aniden boğuk sesler çıkarmak” (YRS/382)

tiginee- “şiddetli gürültülü sesler çıkarmak” (YRS/382)

tilirgee- “donuk bir gürültü sesler çıkarmak” (YRS/384)

tiñniy- “güçlü sesler çıkarmak” (YRS/384)

tiñkinee- “ağır, donuk bir ses çıkarmak” (YRS/384)

tirk gın- “‘tirk’ sesi çıkarmak” (YDL/C.9/191)

Ciye tasın diyeki birde tirk gınan haalla.

“Ani olarak gürültü ile avluya fırladı.”

tirk gın- “hafif boğuk sesler çıkarmak” (YRS/385)

Bia bıstan tirk gınna.

“Kemer hafif donuk bir ses çıkararak kırıldı.”

tork gın- “kısa, kısık bir ses çıkarmak” (YRS/391)

At tork gınaat, tuora istanna.

“At homurdandı, kenara fırladı.”

tohuguraa- “hafif ve kesik kesik gümbürtülü ses çıkarmak” (YRS/392)

Oğo cüüiren tohuguraata.

“Koşan çocuk ses çıkardı.”

tiahaa- “gürültü yapmak” (YRS/418)

Massına tıahur.

“Araba gürültü yapıyor.”

tıahat- “ses çıkarmak, gürültü yapmak” (YRS/418)

tıbur- “burnundan gürültü ile soluk alıp vermek” (YRS/418)

tũkĩnat- “ince bir ses çıkarmak” (YRS/421)

tosuguraa- “ “tos” sesi çıkarmak (çocuğun ayak sesi, yuvarlanan bir şeyin sesi)” (YDL/C.9/281)

uraataa- ““ura” diye haykırmak” (YRS/441)

Eğerdeleen uraataa.

“Çıgıllıklarla selamlıyorum.”

üğüree- “bağırarak “uh” sesi çıkarmak” (YDL/C.10/152)

Üğüreliy ölörsön bardılar.

“Uh uh diyerek onlar ölüm savaşı yaptılar.”

üögülee- “bağırarak” (YRS/454)

Kuttalittan üögüleete.

“Korkuyla çıgıllık attı.”

üögülee- “boğuk ses çıkarmak; bağırarak, seslenerek çağırarak, seslenerek cevap vermek, bağırarak çağırarak, “uh” sesi çıkarmak” (YDL/C.10/183)

Öksökülüü üögülür.

“Öksökü kuşu gibi bağırıyor.”

üögülee- “bağırarak, feryat etmek” (YDL/C.10/183)

Üögüleese-üögüleese örtüktespitinen bardılar.

“Onlar (güreş esnasında) bağırarak çağırarak birbirlerinin butlarına uzanmaya başladılar.”

üölee- “bağırarak, feryat etmek” (YDL/C.10/188)

üösket- “(gürültü) çıkarmak, varlığa getirmek, gürültüyü mucip olmak” (YDL/C.10/209)

Tablo 23. İnsanlar ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstenli	İstensiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
duyul-	+				+	+			+
haykır-	+			+			+		+
horla-	+				+		+		+
mırıldan-	+			+		+	+		+
seslen-	+			+		+			+
<i>allarastaa-</i>	+			+		+	+		+
<i>amay-</i>	+			+		+			+
<i>añaa-</i>	+			+		+			+
<i>aralaannas-</i>	+			+		+			+
<i>ardırğaa-</i>	+			+			+		+
<i>ayaar-</i>	+			+		+	+		+
<i>ayalaa-</i>	+			+			+		+
<i>aydaannaa-</i>	+			+			+		+
<i>aydaar-</i>	+	+		+			+		+
<i>aydaarıy-</i>	+			+			+		+
<i>aymaa-</i>	+			+			+		+
<i>aymalas-</i>	+			+			+		+
<i>babcıgıraa-</i>	+			+			+		+
<i>babıgıraa-</i>	+			+		+			+
<i>bacaarıy-</i>	+			+		+	+		+
<i>bakkıraa-</i>	+			+			+		+
<i>barcıñnaa-</i>	+			+			+		+
<i>barcıgınaa-</i>	+			+			+		+
<i>bardırğaa-</i>	+			+			+		+
<i>bebigree-</i>	+			+		+			+
<i>belestet-</i>	+			+			+		+
<i>belligiree-</i>	+			+			+		+
<i>bibigiree-</i>	+			+		+			+
<i>biller-</i>	+	+		+		+			+
<i>billertee-</i>	+	+		+		+			+
<i>birdirgee-</i>	+			+		+			+
<i>bisirgextee-</i>	+			+			+		+
<i>bordurğaa-</i>	+			+			+		+
<i>bordurğat-</i>	+			+			+		+
<i>börcüğünee-</i>	+			+			+		+
<i>buçumannaa-</i>	+	+		+			+		+
<i>büllürget-</i>	+			+			+		+
<i>büllürget-</i>	+			+			+		+
<i>cağınaa-</i>	+			+			+		+
<i>calısıy-</i>	+	+		+			+		+
<i>cieresit-</i>	+			+			+		+
<i>cirihiy-</i>	+			+			+		+
<i>corguy-</i>	+			+			+		+

<i>cürühüt-</i>	+			+			+		+
<i>cürüsüy-</i>	+			+			+		+
<i>çabırġaa-</i>	+			+			+		+
<i>çabırġat-</i>	+			+			+		+
<i>çamırġaa-</i>	+			+			+		+
<i>çamırġat-</i>	+			+			+		+
<i>çañırġaa-</i>	+			+			+		+
<i>çañkinaa-</i>	+			+			+		+
<i>çaskıy-</i>	+			+			+		+
<i>çettee-</i>	+			+			+		+
<i>çıġdaarıy-</i>	+			+			+		+
<i>çıpçırıy-</i>	+			+			+		+
<i>çıskıy-</i>	+			+			+		+
<i>çoburgat-</i>	+			+			+		+
<i>çoburġaa-</i>	+			+			+		+
<i>çogunaa-</i>	+			+			+		+
<i>çopçuy-</i>	+			+			+		+
<i>çotto-</i>	+			+			+		+
<i>çugdaar-</i>	+			+			+		+
<i>çugdaarıt-</i>	+			+			+		+
<i>çugdaarıy-</i>	+			+			+		+
<i>çugunnaa-</i>	+			+			+		+
<i>çuraadiy-</i>	+			+			+		+
<i>çurar-</i>	+			+		+			+
<i>dabaannaa-</i>	+			+			+		+
<i>dabdıġıras-</i>	+			+			+		+
<i>dabdıġat-</i>	+			+			+		+
<i>dabdıġıraa-</i>	+			+			+		+
<i>dogdugurat-</i>	+			+			+		+
<i>dorgut-</i>	+			+			+		+
<i>duorahıt-</i>	+			+			+		+
<i>eñseliy-</i>	+			+			+		+
<i>xaaġinaa-</i>	+			+			+		+
<i>xaaxınas-</i>	+			+			+		+
<i>xabargaa-</i>	+	+		+			+		+
<i>xabargat-</i>	+	+		+			+		+
<i>xabıġıraamaxtaa-</i>	+			+			+		+
<i>xabıġıras-</i>	+			+		+	+		+
<i>xacıkıtas-</i>	+			+			+		+
<i>xaxıur-</i>	+			+			+		+
<i>xaxutaa-</i>	+			+			+		+
<i>xaxutas-</i>	+			+			+		+
<i>xaxutat-</i>	+			+			+		+
<i>xalaataa-</i>	+	+		+			+		+
<i>xalaaxtaa-</i>	+			+			+		+
<i>xanñaaxtaa-</i>	+			+			+		+
<i>xarçıġınat-</i>	+			+			+		+

<i>xasiñiraa-, xasiñraa-</i>	+			+			+		+
<i>xasira is-</i>	+			+			+		+
<i>xasira tur-</i>	+			+			+		+
<i>xasitaa-, xasutaa-</i>	+			+			+		+
<i>xasitas-</i>	+			+			+		+
<i>xattaa-</i>	+			+		+			+
<i>xaydaa-</i>	+			+			+		+
<i>xobcuguraa-</i>	+			+			+		+
<i>xobuguraa-</i>	+			+			+		+
<i>xoxuñuraa-</i>	+			+			+		+
<i>xorotoo-, xorootoo-</i>	+			+			+		+
<i>xorugtaa-</i>	+			+		+			+
<i>xoruota-</i>	+			+			+		+
<i>xorutaa-</i>	+			+		+			+
<i>iççakalaa-</i>	+			+			+		+
<i>iççalaa-</i>	+			+			+		+
<i>ıgır-</i>	+			+			+		+
<i>ıgırıs-, ıgırsar-</i>	+			+			+		+
<i>ıgirtaa-</i>	+			+			+		+
<i>ıgıary-</i>	+			+			+		+
<i>ihutas-</i>	+			+			+		+
<i>ilhay-, alhay-</i>	+			+			+		+
<i>inçiktaa-</i>	+			+			+		+
<i>ınırıalas-</i>	+			+		+			+
<i>ırdırğaa-</i>	+			+			+		+
<i>ısutasan istis-</i>	+			+			+		+
<i>ısıta tıs</i>	+			+			+		+
<i>ısıtaa-</i>	+			+			+		+
<i>ısitas-</i>	+			+			+		+
<i>ıtaa-sonoo-</i>	+			+			+		+
<i>keeñiree-</i>	+			+			+		+
<i>kihıgıraa-</i>	+			+			+		+
<i>kuhıran ilgihii-</i>	+			+			+		+
<i>kılan-</i>	+			+			+		+
<i>kiñkinas-</i>	+			+		+	+		+
<i>kiñkinat-</i>	+			+			+		+
<i>kırçıgınat-</i>	+			+			+		+
<i>kıskıy-</i>	+			+			+		+
<i>kıydaa-</i>	+			+			+		+
<i>kıbirgee-</i>	+			+			+		+
<i>kiñinee-</i>	+			+			+		+
<i>kiñkinnee-</i>	+			+			+		+
<i>köbcüökelen-</i>	+			+			+		+
<i>köbcüölen-</i>	+			+			+		+
<i>köbcüörüy-</i>	+			+			+		+

<i>köbcüörüy- = kepseen köbcüörüy-</i>	+			+			+		+
<i>köbüölee-</i>	+			+			+		+
<i>köbüölen-</i>	+			+			+		+
<i>köñköt- = köñköy-</i>	+			+			+		+
<i>kööğünee-</i>	+			+		+			+
<i>köx-nem buol-</i>	+			+			+		+
<i>kulluguraa-</i>	+			+			+		+
<i>kunulaa-</i>	+			+			+		+
<i>kupsuy-</i>	+			+			+		+
<i>kurdurğaa-</i>	+			+			+		+
<i>kurdurğat-</i>	+			+			+		+
<i>kurulat- = kurulas-</i>	+			+			+		+
<i>kuusur-</i>	+			+			+		+
<i>kübürgee-</i>	+			+			+		+
<i>kübürgee-</i>	+			+			+		+
<i>kükküreççi itaa-</i>	+			+			+		+
<i>kükküree-</i>	+			+			+		+
<i>kükürüy-</i>	+			+			+		+
<i>külügüree-</i>	+			+			+		+
<i>külügüree- xalığıraa-</i>	+			+			+		+
<i>küpsügüççüy-</i>	+			+			+		+
<i>küpsüy-</i>	+			+			+		+
<i>kürüydee-</i>	+			+			+		+
<i>küsügree-</i>	+			+		+			+
<i>küügeenee-</i>	+			+			+		+
<i>küügüneççi köt-</i>	+			+			+		+
<i>küügüneççi kut-</i>	+			+			+		+
<i>küügünee-</i>	+			+			+		+
<i>küügünes-</i>	+			+			+		+
<i>küügünnee-</i>	+			+			+		+
<i>küüreennee-</i>	+			+			+		+
<i>küyğüönnee-</i>	+			+			+		+
<i>küyğüörüy-</i>	+			+			+		+
<i>labaar-</i>	+			+			+		+
<i>lahırdaa-</i>	+			+			+		+
<i>lahırğaa-</i>	+			+			+		+
<i>lañkınaa-</i>	+			+			+		+
<i>lebigiree-</i>	+			+			+		+
<i>libırğaa-</i>	+			+			+		+
<i>libirget-</i>	+			+			+		+
<i>loçuguraa-</i>	+			+			+		+
<i>lohuguraa-</i>	+			+			+		+
<i>loñkumaa-</i>	+			+			+		+
<i>loñkumat-</i>	+			+			+		+

<i>lübügüree-</i>	+			+			+		+
<i>lübügüret-</i>	+			+			+		+
<i>lüksüy-</i>	+			+			+		+
<i>makkıraa-</i>	+			+			+		+
<i>makkıras-</i>	+			+			+		+
<i>makkırat-</i>	+			+			+		+
<i>marılaa-</i>	+			+			+		+
<i>morguy-</i>	+			+			+		+
<i>murçannaa-</i>	+			+			+		+
<i>ńagadıy-</i>	+	+		+			+		+
<i>ńahsaattaa-</i>	+			+			+		+
<i>ńakkıraa-</i>	+			+			+		+
<i>ńamaar-</i>	+			+			+		+
<i>ńamalas-</i>	+			+			+		+
<i>ńansaa-</i>	+	+		+			+		+
<i>ńargıy-</i>	+			+			+		+
<i>ńarılaa-</i>	+			+			+		+
<i>ńikkiree-</i>	+			+			+		+
<i>ńillirget-</i>	+			+			+		+
<i>ńugınaa-</i>	+			+			+		+
<i>onoluy-</i>	+			+			+		+
<i>ordooto-</i>	+			+			+		+
<i>ordootoo-</i>	+			+			+		+
<i>orulaa-</i>	+			+			+		+
<i>örögölön-</i>	+			+			+		+
<i>possuollaa-</i>	+			+			+		+
<i>sabdıgıraa-</i>	+			+			+		+
<i>sabdıgırat-</i>	+			+			+		+
<i>sabırğa-</i>	+			+			+		+
<i>sadaraççı kepsete tur-</i>	+			+			+		+
<i>sahıgıraa-</i>	+			+			+		+
<i>sahıgıras-</i>	+			+			+		+
<i>sahıgırat- = külen</i>	+			+			+		+
<i>sahıgırat-</i>	+			+			+		+
<i>saña ıllay-</i>	+			+		+	+		+
<i>sañar-</i>	+			+		+	+		+
<i>sañarıs-</i>	+			+			+		+
<i>sañart-</i>	+			+			+		+
<i>sarılaa-</i>	+			+			+		+
<i>sasıgıras-</i>	+			+			+		+
<i>sasıgıraa-</i>	+			+			+		+
<i>sattaa-</i>	+			+			+		+
<i>señekelee-</i>	+			+			+		+
<i>sıbirgat-</i>	+			+			+		+
<i>subırğaa-</i>	+			+			+		+
<i>sıpsırıy</i>	+			+			+		+
<i>sısığıra-</i>	+			+			+		+

<i>sibigines-</i>	+			+			+		+
<i>soduomnaa-</i>	+			+			+		+
<i>surdurgaa-</i>	+			+			+		+
<i>suugunas-</i>	+			+			+		+
<i>suugunat-</i>	+			+			+		+
<i>suulaa-</i>	+			+			+		+
<i>suumnaa-</i>	+			+			+		+
<i>süpsüs-</i>	+			+			+		+
<i>süpsüs-sapsıs-</i>	+			+			+		+
<i>sürgüy-</i>	+			+			+		+
<i>tabırğa-</i>	+			+			+		+
<i>tabırgat-</i>	+			+			+		+
<i>talıgıraa-</i>	+			+			+		+
<i>tanalayı tansın-</i>	+			+			+		+
<i>tansın-</i>	+			+			+		+
<i>tardırğaa-</i>	+			+			+		+
<i>tardırğas-</i>	+			+			+		+
<i>tatattaa-</i>	+			+			+		+
<i>tiahaa-</i>	+			+			+		+
<i>tihat-</i>	+			+			+		+
<i>tibur-</i>	+			+			+		+
<i>tñkinat-</i>	+			+		+			+
<i>tibirgee-</i>	+			+			+		+
<i>tiginee-</i>	+			+			+		+
<i>tilirgee-</i>	+			+			+		+
<i>tñkinee-</i>	+			+			+		+
<i>tñniy-</i>	+			+			+		+
<i>tohuguraa-</i>	+			+			+		+
<i>tork gın-</i>	+			+			+		+
<i>tosuguraa-</i>	+			+			+		+
<i>uraataa-</i>	+			+			+		+
<i>üğüree-</i>	+			+			+		+
<i>üögülee-</i>	+			+			+		+
<i>üögüles-</i>	+			+			+		+
<i>üölee-</i>	+			+			+		+
<i>üösket-</i>	+			+			+		+

2.2.2.2. Hayvanlar ile İlgili Sesleri İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller hayvanlar vasıtasıyla meydana gelen sesleri ifade eden fiillerdir. Meydana gelen sesler işitme duyusu ile algılanıp anlamlandırıldığı ve işitme duyusunu harekete geçirdiği için bu eylemler ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde yer alan fiiller “ötmek”, “havlamak” ya da “cıvıldamak” gibi hayvanlar tarafından çıkarılan sesleri ifade etmektedir. Bu fiillerden bazılarının ise ikinci anlamının (*çubıgıraa-*) kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

cıvılda- “*çıbıgıraa-*” (TSS/47)

havla- “*ür-*” (TSS/111)

ayasıt- “böğürmek” (YDS/45)

Atur oğus ayaataan ayasitan erdeğın, oğolor!

“Ay, çocuklar, (bu) boğa ne kadar gür sesle böğürüyor.”

bağarğaa- “kurbağa hakkında: ötmek, bağırarak” (YDS/59)

bağırğaa- “Öksöcü denilen efsanevi kuş hakkında: bağırarak” (YDS/59)

bargıy- “kükremek, havlamak” (YRS/63)

It üren bargıyda.

“Köpek yüksek sesle havladı.”

bıçıgıraa- “cıvıldamak” (YRS/97)

Sañatan buçıgıraa.

“Cıvıldayarak konuşuyor.”

boçuguraa- “cıvıldamak, ıslık çalmak” (YRS/77)

bubuguraa- “kaba kuyruk, tiyin, sincap hakkında: bağırarak (ilkbaharda karlar eridiği zaman) “(YDS/129)

cardargaa- “bağırarak (şart denilen ala doğan hak.)” (YDS/156)

çaabırğaa- “kurbağa gibi bağırarak” (YDS/202)

çağırğaa- “cıvıldamak” (YDL/C.12/13)

çañırğaa- “kartal gibi bağırarak; çınlamak, tınlamak” (YDS/197)

Ortoku sergete xotoy kullıg çañırgur.

“Orta direk (at bağlama direği) kartal gibi bağırıyor.”

çardırgaa- “kakım ve karatavuk kuşu hakkında: çığırarak; köpek gibi havlamak” (YDL/C.12/54)

çasıgıraa-, *çaasıgıraa-* “‘ças (çağa)’ sesi çıkarmak; mırıldanmak, kumru gibi ötmek, kekelemek, peltek peltek konuşmak (konuşmaya yeni başlayan çocuk hak.)” (YDS/201)

çubırgaa- “ses çıkarmak, cıvıldamak” (YDS/218)

Manna hamma ere çuçaah çupırgur.

“Burada bir yerde kuş cıvıldıyor.”

çuçıgıraa- “cıvıldamak” (YRS/516)

çırdırgaa- “(çekirge hakkında) vızıldamak, ötmek” (YDL/C.12/266)

cieresiy- “yüksek sesle ötmek (çulluk kuşu hak.)” (YDS/171)

çoñuy- “‘çik-çok’ diye ötmek (kurli kuşu hakkında)” (YDL/C.12/146)

çoñurgaa- “‘çığırmaq (yırtıcı kuşların bağırması hakkında)” (YDL/C.12/146)

çorguy- “şiddetle çınlamak, yüksek (çınlayan) ses çıkarmak, bağırmaq (karta, kuku ve çok söyleyen insan hak.), vezinsiz şiir şeklinde söylemek, çınlayan bir sesle söylemek, uykudan önce yatakta gevezelik etmek” (YDL/C.12/151-152)

Toyon kul çorguyda.

“Kartal çınlayan sesle bağırdı.”

çöçörünne- “bağırmaq (çulluk kuşu hakkında)” (YDL/C.12/191)

çökçöñölöö- “‘çök çök’ sesi çıkarmak (su çulluğu, pire, tahtakurusu hak.)” (YDS/234)

çuubugraa- “kurbağa gibi bağırmaq” (YDS/244)

çuçuğuraa-, *çuuçuğuraa-* “cıvıldamak, takırdamak” (YDL/C.12/229)

daağımaa- “aniden vıraklamak, hırlamak” (YRS/108)

daağımaa- “karga gibi bağırmaq, ötmek” (YDS/253)

daağırğaa- “aniden vıraklamak, hırlamak” (YRS/108)

dugımaa- “uzunca vızıldamak, çınlamak” (YRS/121)

xaağırğaa- “vaklamak, gaklamak” (YRS/463)

Suor xaağırğı-xaağırğı aasta.

“Kuzgun gaklayarak uçtu.”

xaağırğaa-, *xağırğaa-* “gak gak diye bağırarak” (YDS/312)

xabcıg(i)raa- “keklik sesine benzer ses çıkarmak; keklik gibi bağırarak” (YDS/307)

xabcıgıru tüs- “keklik gibi bağırarak” (YDL/C.11/10)

xagırğaa-, *xaagırğaa-*, *xoogurgaa-* “kuzgun ve karga gibi bağırarak” (YDL/C.11/22)

suordu xaagırğaa- “kuzgun gibi bağırarak” (YDL/C.11/22)

xaxaar- “kaz sesi çıkarmak” (YRS/490)

xaxaar- “Colymbidae kuşu hakkında: bağırarak” (YDS/313)

xaxaarıy- “Colymbidae kuşu gibi bağırarak” (YDS/313)

xaxay- “aslanca gümbürdemek” (YDL/C.11/290)

xañıgınay- = *kanıra-*, *kañra-*, *kañıla-* “şiddetli ses çıkarmak, kaz gibi bağırarak, acı sesle bağırarak (köpek hakkında)” (YDL/C.11/142)

xañınay- “ses çıkarmak, kaz gibi bağırarak ‘kañıla’ acı sesle, cıyak cıyak bağırarak (köpek hak.); ‘aangina’ acı sesle cıyak cıyak bağırarak (zincirle bağlanmış köpek hak.)” (YDS/328)

xañınas- “kazlar hakkında: bağırarak” (YDS/328)

Sañaran xañınasan.

“Kazlar bağırıyorlardı.”

xosuñraa- “at hakkında: (ürktüğü zaman) horlamak, şaman yahut menerik meczup hakkında: (ruhu hastadan kendi üzerine celbederken) ürken atın horlamasına benzeyen bir ses çıkarmak” (YDS/394)

iğiran- “böğürmek (inek buzağısına karşı)” (YDL/C.12/312)

iñiran- “hayvanlar hakkında daima “iñ” sesi çıkararak böğürmek” (YDS416)

Kensiileex inax iñirammit sire.

“Damızlıklı (çok doğuran) ineklerin böğürme seslerinin geldiği yer.”

ırdırğaa- “bağırarak, havlamak” (YRS/529)

Ittu ırdırğaa.

“Köpek gibi hırlamak.”

ıyilaa- “(köpek ve at hakkında) ciyak ciyak bağırma” (YDL/C.12/333)

Bu at ıyulu tüspüt.

“Bu at ciyak ciyak ciyak bağırdı.”

iñersiy- “usulca kişnemek” (YRS/153)

Kuluna bara türbüt, iyete iñersiye xaalbit.

“Tay kaçtı ve annesi sessiz bir kişnemeyle kaldı.”

kıyaar- “turna gibi bağırma” (YDS/512)

kistee- “kişnemek” (YRS/168)

At kistiir.

“At kişniyor.”

kuugunaa- “gürültü, şamata etmek; kanatlarıyla hışırdamak (ördek hak.), boğuk uğultu çıkarmak” (YDS/575)

Kulгааға kuugunuu tüste.

“Onun kulakları uğuldadı.”

kuus gın- “vızıldamak” (YRS/195)

kuoğurgaa- “karga ve guguk kuşu hakkında: bağırma” (YDS/560)

kuoğastı- = *kuoğastı sañar-* “dalgıç kuşu gibi bağırma” (YRS/188)

kuoxtaa- “1. karga hakkında: bağırma” (YDS/560)

küügünee- “gürültü etmek, şamata etmek; vızıldamak (yaban arası hak.) (YDS/595-596)

kündüy- “bağırma (mesela: küten kuşu hak.)” (YDS/577)

lesigiree- ““les” sesi çıkarmak (mesela: düzlük bir ovada tayın koşması hak.)” (YDS/603)

lüñkünee- “vızıldamak” (YRS/231)

Sañaran lüñkünee.

“Vızıldayarak konuşmak.”

maatırğaa- “ördek gibi bağırarak” (YRS/233)

Küölge kustar maatırğillar.

“Ördekler gölde bağırıyor.”

maatırğas- “bağırışmak” (YDS/623)

Kustar küölge tüsen maatırğasan ereller.

“Ördekler göle inerek bağırıyorlar.”

margıy- “yüksek sesle havlamak” (YRS/235)

matırğaa- “bağırarak ördek hakkında: bağırarak” (YDS/623)

meñiree- “böğürmek, öğürmek (bilhassa buzağı hak.); boynuzlu hayvanları çağırılmaya mahsus sesler çıkarmak” (YDS/627)

meñiree- “böğürmek” (YRS/248)

möñüree- “böğürmek, kükremek” (YRS/243)

Uluu doydu oğuha möñüreebit. (bilmece)

“Büyük ülkenin boğası böğürüyor. (Gök gürültüsü)”

ñaagınaa- “miyavlamak” (YRS/257)

Koşka ñaağınır.

“Kedi miyavladı.”

ñaañırğaa- “1. miyavlamak, 2. zayıf, gıcırtilı bir sesle konuşmak” (YRS/258)

ñağına- “civildamak (sıçan hak.), miyavlamak” (YDL/C.6/63)

ñañıy- “havlamak” (YRS/259)

ñansay- “çok söylemek, ürmek, havlamak” (YDL/C.6/79)

öğürüöle- “çulluk gibi bağırarak” (YDL/C.6/368)

Üste öğürüölen itabit sana.

“Çulluk sesine benzeyen ağlar ses üç defa çınladı (işitildi).”

saaginaa- = *saaninaa-*, *sığinaa-* “1. vızıldamak, vızlamak, 2. fişirdamak, horuldamak” (YDL/C.7/23)

Sahsargaga tılı saaginaama.

“Sinek gibi vızıldama.”

saağmaa- “uğuldamak, vızıldamak” (YRS/304)

Saxsırğa saağınur.

“Sinek vızıldıyor.”

sabırğat- “bir şeyi bir şeye sık sık vurmak, katı bir yemek yerken bila fasıla dudakları ile ses çıkarmak; (dana ve tay için) şıp şıp diye ses çıkarmak” (YDL/C.7/13)

taaginaa- “şiirlerde kullanılır: vızıldamak (sivrisinek vızıltısı hakkında)” (YDL/C.9/13)

tiligrey- “kanatları yahut atın ayağı ile ses çıkarmak” (YDL/C.9/173)

tirilee- “vızıldamak (mesela sineklerin); gürültü, “düm” yapmak (mesela taş düşerken)” (YDL/C.9/189)

torulaa- “ağaç kakan hakkında: bağırarak, gürültü yapmak” (YDL/C.9/274)

Tonogos kul bısa torulaan tahsıbatın kurduk daydı.

“(O kadar uzun saha ki, bağırarak ağaç kakan bile uçup geçmez (aşamaz).”

turulaççı kiste- “seslice kişnemek” (YDL/C.9/436)

tuyaar- “cıvıldamak (toygar hak.)” (YDL/C.9/359)

tuyaar- “cıvıldamak, şarkı söylemek, sesi titremek” (YRS/399)

uluy- “(kurtlar ve köpekler hakkında) ulumak, inlemek, ağlamak, adamakıllı ağlamak” (YDL/C.10/40)

uluy- “ulumak” (YRS/433)

Börölüü uluy.

“Kurt uluyor.”

uluy-tiey- “ulumak” (YDL/C.10/40)

ünürülüölee- “çulluk gibi bağırarak” (YDL/C.10/181)

üöt- “1.ötmek (güvercinler hakkında)” (YDL/C.10/211)

Ötön kul üötte.

“Kumru yavrusu ötmeye başladı.”

ür- “1.bağırarak, havlamak” (YRS/456)

Tügü üreğın?

“Ne bağıryorsun?”

Tablo 24. Hayvanlar ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>cıvılda-</i>	+				+	+			+
<i>havla-</i>	+				+	+	+		+
<i>ayasıt-</i>	+				+		+		+
<i>bağarğaa-</i>	+	+			+	+			+
<i>bağırğaa-</i>	+	+			+	+	+		+
<i>bargıy-</i>	+				+		+		+
<i>bıçığıraa-</i>	+				+	+			+
<i>boçuguraa-</i>	+				+	+			+
<i>bubuguraa-</i>	+				+		+		+
<i>cardargaa-</i>		+			+		+		+
<i>cieresiy-</i>	+				+		+		+
<i>çaabırğaa-</i>		+			+		+		+
<i>çagırğaa-</i>	+				+	+			+
<i>çañırğaa-</i>		+					+		+
<i>çardırgaa-</i>	+				+		+		+
<i>çasığıraa-, çaasığıraa-</i>		+			+	+	+		+
<i>çubığıraa-</i>	+				+	+			+
<i>çubırgaa-</i>	+				+	+			+
<i>çuçığıraa-</i>	+				+	+	+		+
<i>çirdırgaa-</i>	+				+	+			+
<i>çoñurgaa-</i>	+				+		+		+
<i>çoñuy-</i>	+				+	+			+
<i>çorguy-</i>	+				+		+		+
<i>çöçörünne-</i>	+				+		+		+
<i>çökçöñölöö-</i>	+				+	+			+
<i>çuçuğuraa-, çuuçuğuraa-</i>	+				+	+			+
<i>çuubugraa-</i>		+			+	+	+		+
<i>daağınaa-</i>	+				+		+		+
<i>daağırğaa-</i>	+				+		+		+

<i>duginaa-</i>	+				+		+		+
<i>xaagirġaa-, xaġirġaa-</i>	+				+		+		+
<i>xabcig(i)raa-</i>		+			+		+		+
<i>xabcigiru tiis-</i>	+				+	+			+
<i>xagirġaa-, xaagirġaa-, xoogurġaa-</i>	+				+	+			+
<i>suordu xaagirġaa-</i>	+				+	+			+
<i>xaxaar-</i>	+				+		+		+
<i>xaxaary-</i>	+				+		+		+
<i>xaxay-</i>		+			+		+		+
<i>xañiginay- = kanıra-, kañra-, kañıla-</i>	+				+	+			+
<i>xañınay-</i>	+				+	+			+
<i>xañınas-</i>	+				+		+		+
<i>xosuñraa-, xosuñuraa-</i>	+				+		+		+
<i>iġıran- iñıran-</i>	+	+			+	+	+		+
<i>ırdırġaa-</i>	+				+		+		+
<i>ıyılaa-</i>	+				+		+		+
<i>iñersiy-</i>	+				+	+			+
<i>kıyaar-</i>	+	+			+	+	+		+
<i>kistee-</i>	+				+	+			+
<i>kuoġastu- = kuoġastu sañar-</i>	+	+			+	+			+
<i>kuoġurġaa-</i>	+				+		+		+
<i>kuoxtaa-</i>	+				+	+			+
<i>kuugunaa-</i>	+				+		+		+
<i>kuus ġın-</i>	+				+		+		+
<i>kündiıy-</i>	+				+	+			+
<i>küügüınee-</i>	+				+	+			+
<i>lesıgıree-</i>	+				+	+			+
<i>lünküınee-</i>	+				+		+		+
<i>maatırġas-</i>	+				+	+			+
<i>margıy-</i>	+				+		+		+
<i>matırġaa-</i>		+			+	+			+
<i>meñıree-</i>	+				+		+		+
<i>möñüree-</i>	+				+		+		+
<i>ñaagınaa-</i>	+				+	+			+
<i>ñaañırġaa-</i>	+				+	+			+
<i>ñagına-</i>	+				+	+			+
<i>ñañıy-</i>	+				+		+		+

<i>nansay-</i>	+				+	+			+
<i>ögürüöle-</i>	+				+	+			+
<i>saağınaa-</i>	+				+		+		+
<i>sabırğat-</i>	+				+	+			+
<i>taagınaa-</i>	+				+		+		+
<i>tiligrey-</i>	+				+	+			+
<i>tirilee-</i>	+				+	+			+
<i>torulaa-</i>	+				+		+		+
<i>turulaççı kiste-</i>	+				+		+		+
<i>tuyaar-</i>	+				+	+			+
<i>tuyaar-</i>	+				+	+			+
<i>uluy-</i>	+	+			+		+		+
<i>uluy-tiey-</i>	+				+		+		+
<i>ünürülüölee-</i>		+			+		+		+
<i>üöt-</i>	+				+	+			+
<i>ür-</i>	+				+		+		+

2.2.2.4.Nesneler ile İlgili Sesleri İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller nesnelere vasıtasıyla meydana gelen sesleri ifade etmek için kullanılan fiillerdir. Nesnelere kendi başına ya da başka bir nesneyle teması sonucu meydana gelen sesler işitme duyusunu harekete geçirdiği ve işitme eylemi gerçekleştiği için bu fiiller, ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde yer alan fiiller “çingırdatmak”, “zil çalmak” gibi eşyalar vasıtasıyla meydana gelen sesleri ifade etmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

bardarğaa-, *bardırğaa-* “gürültülü ses çıkarmak; çömlek hakkında: fıkır fıkır kaynamak” (YDS/67)

cargıy- “ses çıkarmak (örneğin; baltanın tahtaya veya herhangi ince ve çınlayıcı bir eşyaya vurmasından hasil olan ses)” (YDS/157)

çabırğaa- “safaha halinde madeni iki eşyanın birbirine vurulmasından hasil olan ses gibi bir şey çıkarmak” (YDS/191)

çubıraat- “sivri bir şeyle vurmak, küskü veya kazma ile vurmaktan hasil olan ses gibi bir ses çıkararak vurmak” (YDS/218)

çubırğat- “sivri bir şeyle vurmak, küskü veya kazma ile vurmaktan hasil olan ses gibi bir ses çıkararak vurmak” (YDS/218)

çılığıraa- “küpeler hakkında: ses çıkarmak, tıkırdamak, çingırdamak” (YDS/214)

çılığıras-, *çılığras-* “1. küpelerin çıkardığı sese benzer bir ses çıkarmak” (YDS/214)

çılığırat- “çingırdatmak (bir şeyi)” (YDL/C.12/250)

çillırgaa- “çingırakları çingırdatmak; tıkırdatmak (cep saati hakkında)” (YDL/C.12/248)

çınkınaa- “kısa, madeni bir sesle çingırdamak” (YDL/C.12/255)

çiñıraa- “herhangi bir hareketle bir takım kısa sesler çıkarmak, madeni bir sesle çingırdamak, sertleşmek” (YDS/215)

Sañata çiñırağta.

“Onun sesi çingırdamaya başladı.”

çiñıraat- “çekiçle “çiñ çañ” sesi çıkarmak” (YDS/216)

çısırgaa- “tik tak yapmak (duvar saati hak.)” (YDS/218)

çoñkuna- “çınlamak (bakır hakkında)” (YDL/C.12/142)

Çoñkunuur hobo.

“Çınlayan tünbelek.”

çoñuraa- “yüksek sesle çınlamak, keskin ve sürekli ses çıkarmak (çingırak hak.), çingırdamak” (YDS/230)

çuluğuraa- “çingırdamak” (YDL/C.12/206)

Çuluğuruu tohtor çuoraan.

“Çingır çingır öten çingırak.”

xaxısıy- “deri elbisesi ile boğuk hışırtı sesi çıkarmak” (YDS/313)

Xahısıyan tüsen!

“Elbisesiyle nasıl hışırdıyor!”

kubırgat- “eski bir köprünün çıkardığı sese benzeyen bir ses çıkarmak” (YDS/513)

Toğuuta barammit xappit igii añaarınan aalan kubırğappıtınan barda.

“Dişleri silinmiş eski bir törpü parçasının gıcirtısı gibi sesle törpülemeye başladı.”

kıñkınat- “çınlayıcı bir şeye vurarak ses çıkartmak; çınlatmak” (YDS/499)

Çuorağni kıñkınatta.

“O çingirak çaldı.”

kibirget- “kuvvetle vurarak kısa ve sert bir ses çıkarmak” (YDS/517)

Baltalaan kibirget.

“Çekiçle vurarak böyle bir ses çıkarmak.”

kikiriy- “herhangi bir şeyleri birbirine sürtmekle gıcırtilı ince ses çıkarmak keza gürültü ile umumiyetle sürtmek” (YDS/520)

küñkünee- “yüksek sesle çalmak” (YRS/198)

laçırğaa- “duvar saatinin rakkası gibi, hafif bir ses çıkarmak” (YDS/599)

liñkinee- “çınlamak (vurulan madeni bir şeye dair), uğultulu ses çıkarmak” (YDS/605)

nirgiy- “bir şeyi başka şeye çarparak gürültü etmek (kapı çalmak gibi), gümlletmek; uzaktan sesler çıkarmak, çıkarmak (cansız ses: ziruh olmayan her suretle çıkan sesler)” (YDL/C.6/60)

nirgit-, *ñirgit*-, *ñirgit*- “sarsmak, boğuk ses çıkarmak; küt küt kapı vurmak, gümlletmek” (YDL/C.6/60)

Tonsuyan nirğit.

“Kapı çalmak”

ñirgit- “bir şeyi çarparak gürültülü (boğuk?) ses çıkarmak, çan çalmak” (YDL/C.6/144)

ñinciy- “sarsmak (hayvan hak.), bir şeye vurarak çarparak ses çıkarmak” (YDL/C.6/100)

sappırdaa- “sapır bir şeyin düşmesinden hasıl olan gürültülü (buzağı inek derisinden yapıldığına göre) elbise ve biçimsiz, kaba çizme (*eterbes*) sesi, (gıcırta, hışırta)” (YDL/C.7/137)

sappırdas- “(buzağı ve inek derisinden mamul) elbisesinden ve büyük üslupsuz çizmelerden çıkan gürültülü hasıl ederek yürüme” (YDL/C.7/137)

sonuonnaa- “zil çalmak, çanı vurmak” (YDL/C.8/1)

suugunaa-, *suukunaa-* “herhangi bir şeyi toprakta veya yerde (döşemede) yuvarlanarak gürültü (patırtı, uğultu) çıkarmak, hışıldamak, hışırdamak, fişıldamak, elbisesi ile hışırtı yapmak, fişıldamak, cızırdamak” (YDL/C.8/95)

Uyata samnan suugunaan tüspüt.

“Onun (karakuşun) yuvası gürültü ile yere düştü.”

tallığraa-, *talığraa-* “tahtadan yapılmış eşyaya mahsus bir ses çıkarmak (mesela: yüksüz bir arabanın iyi yerleştirilmemiş parçalarının sallandığı zaman çıkardığı ses gibi)” (YDL/C.9/41)

talırğaa- “kaba deri elbiseye veya pabuca mahsus ses çıkarmak” (YDL/C.9/43)

Tuoh ere tıasa talırğaan erer.

“Şırlırtı yapan birtakım sesler iştiliyor.”

tankına- “madeni eşyanın tangırtısına benzeyen sesler çıkarmak” (YDL/C.9/56)

tiligire-, *tiligre-*, *tilligre-* “1. ağaç eşyanın sesine benzeyen bir ses çıkarmak; çatırdamak” (YDL/C.9/174)

Tiligri-talıgrı ünən turar tireh mas.

“Titrek ağacı hışırdayarak ve çatırdayarak duruyor.”

tinkinee- “ses çıkarmak (madeni eşya hakkında), gürültü yapmak” (YDL/C.9/182)

Tinkinir timir olohpos.

“Yüksek madeni ses çıkaran demir.”

tollugraa- “ağaç eşyalara has bir ses çıkarmak” (YDL/C.9/229)

tolugura- “ses çıkarmak, takırtı, çınlama (geniş vasi bir kabın içine serbest veya yavaşça konulmuş bir şey hak.)” (YDL/C.9/235)

tolugurat- “boş kabın içine serbestçe konulan bir şeyi sallayarak gürültü yapmak, çınlatmak, takırdatmak; ayaklarını yere vurarak gürültü yapmak (taylar hak.)” (YDL/C.9/236)

tonkuna- “madeni eşyaya has ses çıkarmak; vızıldamak (yaban arısı hak.)” (YDL/C.9/249)

Tablo 25. Nesnelere ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>bardarğaa-</i> , <i>bardırğaa-</i>	+				+		+		+
<i>cargiy-</i>	+				+	+			+
<i>çabırğaa-</i>	+				+	+			+
<i>çılığiras-</i> , <i>çılığras-</i>	+				+		+		+
<i>çılığiraa-</i>	+				+		+		+
<i>çılığirat-</i>	+				+		+		+
<i>çillirgaa-</i>	+				+		+		+
<i>çınkınaa-</i>	+				+		+		+
<i>çiñiraa-</i>	+				+		+		+
<i>çiñiraat-</i>	+				+		+		+
<i>çısırğaa-</i>	+				+		+		+
<i>çubiraat-</i>	+				+		+		+
<i>çubırğat-</i>	+				+		+		+
<i>çoñuraa-</i>	+				+		+		+
<i>çoñkuna-</i>	+				+		+		+
<i>çuluğuraa-</i>	+				+		+		+
<i>xaxısıy-</i>	+				+		+		+
<i>kubırğat-</i>	+				+		+		+
<i>kibirget-</i>	+				+		+		+
<i>kikiriy-</i>	+				+		+		+
<i>küñkünee-</i>	+				+		+		+
<i>laçırğaa-</i>	+				+		+		+
<i>liñkinee-</i>	+				+		+		+
<i>nirgiy-</i>	+				+		+		+
<i>nirğit-</i> , <i>ñirgit-</i> , <i>ñirgit-</i>	+				+		+		+
<i>ñinciy-</i>	+				+		+		+
<i>sappırdaa-</i>	+				+		+		+
<i>sappırdas-</i>	+				+		+		+
<i>sonuonnaa-</i>	+				+		+		+
<i>suugunaa-</i> , <i>suukunaa-</i>	+				+		+		+
<i>tankına-</i>	+				+		+		+
<i>talırğaa-</i>	+				+		+		+
<i>tallıgraa-</i> , <i>talıgraa-</i>	+				+		+		+
<i>tiligire-</i> , <i>tiligre-</i> , <i>tilligre-</i>	+				+		+		+
<i>tinkinee-</i>	+				+		+		+
<i>tollugraa-</i>	+				+		+		+
<i>tolugura-</i>	+				+		+		+
<i>tolugurat-</i>	+				+		+		+
<i>tonkuna-</i>	+				+		+		+

2.2.2.3. Doğa Taklidi Sesleri İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller doğa taklidi seslere dayanan yansıma sesleri ifade eden fiillerdir. Doğa taklidi sesleri ifade eden işitme duyu fiilleri “gürlemek”, “uğuldamak” ya da “çatırdamak” vb. anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bu bölümde, bazı fiillerin, ikinci anlamının (*büllürgee-*) kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

gıcırda- “*kuçığıraa-*” (TSS/97)

hırılda- “*xaaxınaa-, xarcığınaa-*” (TSS/114)

uğulda- “*kuugunnaa-*” (TSS/280)

balcıgıraa-, balcıgraa- “vıcık vıcık, lok lok sesi çıkarmak” (YDS/61)

barılaa- “hışırtı, şarıltı sesi çıkarmak (su, ağaç hak.); fıkırdamak (kaynayan semaver hak.), titrek boğuk ve yüksek ses çıkarmak” (YDS/68)

Barılas sañalaax xarılu turar.

“Kaba sesli adam gürültülü ses çıkarıyor.”

barılaa- “gürlemek, gürültü etmek” (YRS/64)

Uu barılı turar.

“Su gürültüyle akar.”

bellirgee- “şaplak sesi, şapırtı sesi çıkarmak” (YRS/99)

Ataxtarın annıgar badaraan bellirgiir.

“Ayaklarının altındaki bataklıktan şapırtı sesleri geliyor.”

bırcığınaa- “çatırdamak” (YRS/94)

Sıa bırcığınur.

“Yağ çatırdıyor.”

billirgee- “lıkırdamak, şırıldamak” (YRS/70)

İti tuox billigiiriy?

“Ne şırıldıyor?”

burcugnaa- “ağır ağır mışıltya benzer ses çıkararak solumak (insan hak.), tısır tısır etmek (ateş hak.)” (YDS/138)

büllürgee- “2. sık sık ve donuk bir şekilde guruldamak” (YRS/88)

Sir anittan uu büllügüreen taxsar.

“Su yeraltından fişkırarak çıkar.”

büllügree- “suyun çıkardığı cumburtulu ses gibi, kesik ve boğuk ses çıkarmak” (YDS/143)

çaakımaa- “çiğnenmiş sert kar üzerinde gıcirtılı ses çıkarmak” (YDS/203)

Toñmut ataxtaax kişinin “çaakımaata” diiller.

“Ayakları üşümüş olan adam hakkında: çaakımaata (karda gıcirtılı ses çıkarmaya başladı) derler.”

caasıy- “esnemek, bağırarak, haykırmak, gürlmek, vurmak (yıldırım hak.) (YDS/162)

çakkıraa- “yukarıdan aşağıya doğru büyük damlalar yahut akıntı halinde düşen sudan hasil olan sesi çıkarmak (mesela: ıslak ıhlamur lifini su üzerinde tutarsak, lifin yutmuş olduğu suyun damlaları su üstüne düşmekte “çakkırır” sesi çıkarır)” (YDS/194)

Bu isit uuta çakkıraan erer.

“Bu kaptan damlalar halinde su akıyor ve ayrıca bir türlü ses çıkarıyor.” (YDL/C.12/18)

çalıgraa- “az çalkalanmaktan veya kabın kenarına vurmaktan hasil olan sesi çıkarmak (su hak.); su içinde gürültü yapmak, hiçbir şey anlaşılmayacak tarzda seri ve çok söylemek” (YDS/195)

çallırgaa- “şarıldamak, şarıl şarıl akmak; çalkalanmak, lop lop sesi çıkarmak” (YDS/196)

çallırgat- “kökünün manasına göre; suyu bir yassı nesneyle vurmaktan hasil olan sese benzeyen ses çıkarmak; şapırdatmak, suya bir yassı nesneyle vurarak yahut iki nesneyi birbirine çarparak bir ses çıkarmak; ağzı şapırdatmak” (YDS/196)

çarılaa- “‘çar’ sesi çıkarmak” (YDS/200)

Çarılaam isilinne (kelle, barda).

“‘Çar’ sesi çıkaran bir şey işitildi (geldi, gitti).”

çarkıraa- “su hakkında: akarken yahut bir kaptan diğerine dökülürken şırıltı sesi çıkarmak; muhtelif sesler çıkararak şırıltı ile akmak” (YDS/201)

çerilee- “‘çer’ sesi çıkarmak” (YDS/210)

çıçırğaa- “gıcırdamak” (YDL/C.12/280)

çıçığıraa- “çıtırtı yapmak; cıvıldamak” (YDL/C.12/277)

Çançığın asa siere uotun kurduk örö ubayan çıçığıraan tabısta.

“Onun saçları her iki şakağında kükürt gibi tutuşuverdi.”

çıllığıraa- “çınlamak” (YDL/C.12/247)

çınnaa- “hıştırdamak, hış hış etmek, hıştırtı yapmak” (YDL/C.12/255)

çıñırğaa- “müsavi fasılalarla birçok, kısa ve birbirinden ayrı “çıñ” sesini çıkarmak, çingırdamak, kartal sesini çıkarmak” (YDS/216)

Tuos ala hotoy ñurgun coyuo tumsun tıasa, uluu uus kıstığın tıasın kurduk, örö çınırğı turar. (YDL/C.12/258)

“Kayın ağacı alacası rengindeki kartalın uzun ve sivri gagasının sesi büyük demircinin örs sesi gibi çınlayarak ses çıkarıyor.”

çıñıraatis- “kartal sesini andıran madeni sesin çıkartılmasında iştirak etmek, karşılıklı darbelerde “çıñ” sesi çıkarmak” (YDS/216)

çırçığınaa- “vak vak yapmak, çıtırdamak” (YDL/C.12/267)

Çanaçığın asa siere uotun kurduk çırçığınu ubaybıt.

“Onun şakaklarındaki kıllar kükürt ateşi gibi çatırdıyordu, tutuşmuştu.”

çırılaa- “boğuk mırıltılı sesler çıkarmak, çağlamak” (YRS/515)

Ürüye süüren çırılaata.

“Dere sessizce çağladı.”

çısır- “cızırdamak (YDS/218)

Buulya tıasın kurduk çısıra tüsen haalla.

“(Düşen taş) tıpkı kurşun gibi ıslık çaldı.” (YDL/C.12/272)

çirilee- “‘çir’ sesi çıkarmak” (YDS/223)

Çirileen isilinee.

“Çir sesi çıkaran bir şey işitildi.”

çookunaa- “kar üzerinde hışırdayan ses çıkarmak (donmuş ayakkabı, değnek patırtısı, ileri-geri yürüme hak.)” (YDS/233)

çokkuraa- “damla damla, fısıldayarak düşmek ve mükerreren “çol” sesi çıkarmak” (YDS/227)

Munnun töbötünen kölösüne çokkuruu toğunna.

“Burunun ucundan “çolk” sesi çıkararak damlıyordu.”

çollurğaa- “damlanın suya düşmesinden hasıl olan sese benzeyen ses çıkararak damlamak, “çolk” sesi çıkararak, teker teker, büyük damlalar halinde düşmek” (YDS/228)

çorkuraa- “devamlı bir surette fişkırma sesi çıkarmak” (YDS/232)

çorkurat- “fişkırma sesi çıkarmak” (YDS/232)

çorulaa- “delik bir kaptan damlayan veya eriyen buzdan akan su gibi ses çıkarmak, şırıldamak” (YDS/232)

çöllürgee- “‘çöl-çöl-çöl” sesi çıkarmak” (YDL/C.12/178)

çuukunar- “atla veya yaya olarak karlı çığırda yürürken işitilen takırtı, gıcırta sesleri çıkarmak” (YDS/245)

çuburğaa- “‘çuup” sesini çıkarmak; bağırmak” (YDS/238)

Onnooğor üönü üktiötexxe üön çuburğaar.

“Üzerine ne bassan böcek bile “çup” sesi çıkarır.”

çukuraa- “ince sızıntı halinde akan su gibi ses çıkarmak, şırıldamak” (YDS/240)

çullurğaa- “suya düşen damlanın çıkardığı sese benzer bir sesle damlamak; *çullurğaa-* ve *çollurğaa-* fiillerinin manaları: aynı uzunlukta ve gerginlikte, fakat ton itibariyle tefrik edilebilen sesler çıkarmak” (YDS/240)

çunkunaa- “çınlamak” (YDL/C.12/209)

çurulaa- “‘çur’ sesi çıkarmak; şarıldamak” (YDS/244)

Tierek çuruluu turar.

“Terek (ırmağı) gürlüyor.” (YDL/C.12/226)

çusuraa- “‘çus’ sesi çıkarmak” (YDS/244)

çooçuguraa- “yüksek sesle gıcırdatmak” (YRS/511)

Kihi xaaman çooçuguruu turda.

“Yürüdüğünde kar ayaklarının altında gıcırdadı.”

darılaa- “ses çıkarmak (boş kızak yahut deri ile sarılmamış kayağın ilkbaharda donmuş kar üzerinde kayarken çıkardığı ses)” (YDS/252)

darılat- “gürlemek”

Cıbarga itan darılat.

“Soğuk havada ateş sesi gürlledi.”

dır-dır gın- “çatırdamak, hafif tıkırtı sesleri çıkarmak” (YRS/121)

dollosut- “orman ağaçlarının tepelerinde çınlayan, akseden, yüksek ses çıkarmak” (YDS/263)

dorğoonnur- “ses hakkında: yüksek sesle aksetmek, gürllemek” (YDS/264)

dorguy- “yüksek sesle duyulmak, gürllemek” (YRS/116)

Iria dorguyar.

“Yüksek sesle şarkı söylüyor.”

duorasıy- “uzaklardan işitilecek şekilde yüksek, gürültülü ses çıkarmak, uğuldamak” (YDS/267)

Iraax tia basa duorasıya tüste.

“(Abaası’nın gülmesi) uzak ormanın tepelerinde yüksek sesle aksediyordu.”

duoraannan- “yankılamak, çınlamak” (YRS/119)

Manna saña duoraannanar.

“Burada ses iyi yankılanıyor.”

duorasıt- “ormandaki ağaçların tepelerinde akseden yüksek ses çıkarmak”
(YDS/267)

xaaçığıraa- “uzun süre gıcırdatmak” (YRS/470)

xaaçırğaa- “gıcırdatmak” (YRS/470)

xaaçığırat- “gıcırdatmak” (YRS/470)

xaaçığıraa-kuuçuguraa- “gıcırdatmak” (YRS/470)

xaaçığıraamaxtaa- “gıcırdatmak” (YRS/470)

xaaçığırappaxtaa- “gıcırdatmak” (YRS/470)

xaaxıgıraa- “hırıldamak” (YRS/469)

xaaxınat- “boğuk ve gıcırtılı sesler çıkarmak” (YRS/469)

xabırıtın-, xabırıtın- “gıcırtılı ses çıkarmak” (YDS/308)

Erbeğin tıasa örö xabırıtın tağısta.

“Onun baş parmağının sesi gıcırdayarak yukarıya doğru çıktı.”

xacıgınaa- “çatırdamak” (YRS/485)

xaçığıraa- “çatırdamak” (YRS/491)

Duodaan tiisin tıasa sieri xaçığırıtı tüste.

“Dişlerinin şakırtısı (kıkırtısı) işitildi.” (YDL/C.11/303)

xaçırğaa- “çatırdamak” (YRS/491)

xaçığıras- “kıtırdamak” (YDL/C.11/304)

Süüiren xaçığırasan istehterin kör ere!

“Bak hele, onlar ayaklarını kıtırdatarak nasıl koşuyorlar!”

xaçığırat- “katırdamak” (YDL/C.11/304)

xaxarıy-, xaxırıy-, xakırıy- “bir şeyi bileği taşında bilemek; nasırlandırmak, keskin ve gıcırdayan bir ses çıkarmak” (YDS/312)

xalcıgıraa-, *xalyıgıra-* “çağlamak” (YDL/C.11/90)

Xabargatın tıasa xalcıgırıt turda.

“Onun gırtlağından (ilkbaharda sular taşıdığı zaman nehirlerde olduğu gibi) çalkantı sesi çıkıyordu.”

xalıgıraa-, *xalıgraa-* “takırdamak, çınlamak” (YDL/C.11/81)

Xapaççı tıas xalıgırıtı tüste.

“Kilerde şiddetli bir takırtı işitildi.”

xalıgırıt- “çalmak (zil), çınlatmak” (YDL/C.11/81)

Timir suruuptaah kürbe taas xalgannaah timir ampaarın asan xalıgratannar.

“Onlar, demir vidalar üzerinde duran sağlam taştan kapısı olan demir ambarı gürültü ile açtılar.”

xalırdaa- “çınlamak” (YRS/477)

xañkınaa- “çınlamak, ses çıkarmak” (YDS/328)

xarcıgınaa-, *xarciñnaa-* “kaynarken bir ses çıkarmak, ktırdamak, horlamak” (YDL/C.11/209)

xasır-, *xasır-* “gümbürdemek, ulumak, yaygara etmek, bağırarak” (YDL/C.11/256)

xaasırga- = *xaaçırgaa-*, *xooocurgaa-* “kıkırdamak, ktırdamak; irinli şiş hakkında: basarken ayrıca (fişkiran) bir ses çıkarmak” (YDL/C.11/256)

xaasırgaa- “tıkırdamak, irinli şiş hakkında basarken ayrıca (fişirdayan) bir ses çıkarmak” (YDS/365)

xooçugur- = *xooçugur gın-* “gıcırdamak” (YRS/499)

Tuyax tıa xooçuguraata.

“Kar toynaklarının altında gıcırdıyordu.”

xooçuguraa- “keskin gıcırtilı sesler çıkarmak” (YRS/499)

Sılgı tuyağa xooçuguraata.

“Kar atlatın toynaklarının altında gıcırdıyordu.”

xooçugurat- “gıcırdamak” (YRS/499)

xooçurğaa- “gıcırdatmak” (YRS/499)

xooxugur gın- “mırıldanmak, guruldamak” (YRS/499)

İhim xooxugur gınna.

“Midem guruldadı.”

xoosurğaa- “körükten hava çıkarıldığı zaman çıkan ses gibi fosurdayan ses çıkarmak” (YDS/399)

İsim üllen xoosurgaata.

“Benim karnım, kabarak, gurlamaya başladı.” (YDL/C.11/451)

xoburğaa- ““hop” gibi işitilen bir ses çıkarmak” (YDS/368)

Xoburğaama!

“Hopurdama! Hop sesi çıkarma!”

xobugurat- “şakırdamak, çingırdamak, küçük çingırak çingırdatmak” (YDL/C.11/315)

xolloguraa- “ayrıca bir türlü ses çıkarmak (geniş borudan akan mayi hak.)” (YDS/374)

xolluguraa-xallıgıraa- “çağlamak (ilkbaharda ırmak yahut çay hakkında)” (YDL/C.11/352)

xorurdaa- “torbaslarıyla şakırdamak (çuvalımsı şekilde olan adam hakkında)” (YDL/C.11/434)

Töttörü taarı haamıtalaan horturduur.

“Ayağını ayağına dokundurarak, ileri geri yürümek ve böylelikle torbaslarıyla (geyik derisinden çizmeleri) fisiltı yaptı.”

kuçıgıraa- “farklı şekillerde gıcırdatmak” (YRS/216)

kuçırğaa- “ağır ağır gıcırdamak” (YRS/216)

kugınaa- “şingırdatmak” (YRS/215)

Siap kugınaata.

“Zincir şingırdadı.”

kukınaa- “uzun süre gıcırdamak” (YRS/215)

kıkırdaa- “uzun gıcirtı sesi çıkarmak” (YRS/215)

kurbırğaa- “gıcirtı sesi çıkarmak” (YRS/215)

Ahiña kıbirgur.

“Çekirge gıcirtılı sesler çıkarıyor.”

kıçığıraa- “çıtırtı sesi çıkarmak” (YRS/214)

kıçığırat- “gıcırdamak” (YRS/215)

kıçığıras- “gıcırdamak” (YRS/215)

kıçırdaa- “gıcırdatmak” (YRS/215)

kıçırdat- “gıcırdatmak” (YRS/215)

kıkkıraa- “gıcırdamak, çatırdamak” (YRS/205)

kılırğaa- “ritmik olarak çınlamak” (YRS/207)

Külüüs tıllara kılıgullar.

“Anahtarlar cebinde çınılıyor.”

kırılaa- “çatırdamak, şangırdamak” (YRS/211)

Mas taltan kıçığırur.

“Ağaç rüzgârda çıtırdıyor.”

kiñkinee-, *kiñkinie-* “çatırdamak (ateş hak.), gürültü etmek; derinden çınlamak, uğuldamak; yüksek ve kalın sesle konuşmak” (YDS/524)

kıuçuğuraa- “gıcırdamak” (YRS/195)

kurcuğuraa- “guruldamak, hırıldamak” (YRS/192)

kurdurğaa- “çatırdamak” (YRS/192)

kurulaa- “gürültü etmek, gıcırdamak (ağaç hak.)” (YDS/568)

Üöseetten sıtı tıas kurulaata.

“Yukarıdan keskince bir gürültü işitildi.”

kurulaa- “yüksek ve donuk sesler çıkarmak” (YRS/192)

Doxsun camur kuruluur.

“Yağmur gürültüyle yağıyor.”

kurulas- “yüksek ses çıkarmak” (YRS/192)

Kurulas samır.

“Yağmur gürültülü sesler çıkararak yağıyor.”

küügüree- “çatırdamak” (YRS/203)

kükküree- “kuvvetli ses çıkarmak, gürültü yapmak, gümbürdetmek, çatırdamak, patırdamak, infilak sesi çıkarmak” (YDS/577)

Tias tiasa kükküreen erer.

“Bir şey gümbürdüyor, birtakım sesler işitiliyor.”

küpsüy- “gürültü yapmak (rüzgâr hak.)” (YDS/589)

kürdürgee-xardırğaa- “gümbürtü gıcırta çıkarmak” (YDS/590)

labıgray- “süratle koşarken ayaklarıyla tıptırtı çıkarmak” (YDS/598)

At tuyagın tiasa labıgrayan kelle.

“At tıptırtısı yaklaştı.”

labıgıraa- “şakırtı sesi çıkarmak” (YDS/598)

laçığıraa-, laçığıraa- “takırtı yapmak, çatırtı yapmak, gürültü yapmak” (YDS/599)

İliitin süsüöxtere laçığıraatılar.

“Onun elinin mafsalları çatırdadı.”

laçığıraa- “sert çatırtı sesi çıkarmak” (YRS/227)

İliitin sühüöxtere laçığıraatılar.

“Ellerinin üzerindeki eklemler çatırdadı.”

lahığıraa- “gürültü çıkarmak, çatırdamak, tıkırdamak” (YRS/227)

Taastar toxton lahıgıraatular.

“Taşlar çatırtı sesleriyle düştü.”

lañkınaa- “‘lañ’ sesi çıkarmak (üzerine vurulduğu zaman madeni eşya hak.), çınlamak, çatırdamak (kuru odun hak.), çatur çatur etmek (ocakta yanan odunların çıkardığı sesler hak.)” (YDS/600)

lasıgıraa- “değirmen taşları dönerken birbirine dokunduğunda çıkan zıngırtılı gürültülere benzer gibi ses çıkarmak; çatırdamak, tıkırtı yapmak” (YDS/601)

Taastar lasıgırığ toxtubuttar.

“(İri) Taşlar gürültü ile serpildiler.

lasırğaa- “at patırtısından veya suda kürek çekmesinden çıkan seslere benzer sesler çıkarmak” (YDS/601)

lañkırdaa- “takırdat, gürllemek” (YRS/226)

Caxtar kuraanax biederelerinen lañkırduur.

“Bir kadın boş kovaları tıngırdatıyor.”

lıbırğaa- “donmuş karlı bir yolda (çığırda) yürürken (gıcırtılı) sesler çıkarmak” (YDS/604)

libiy- “takırdama sesleri çıkarmak” (YRS/228)

liñkinee- “gürültü yapmak, uğultu yapmak” (YRS/228)

Küüsteex tıaltan tıa liñkiniir, kuugunuur.

“Güçlü bir rüzgâr altındaki orman, uğulduyor.”

lıhırğaa- “çatırdamak, alkışlamak” (YRS/231)

Tahırcattan kiirbit muus lıhırıgu turar.

“Sokaktan getirilen buzlar çatırdıyor.”

liñküinee- “‘lüñ’ sesi çıkarmak (davula, yere vurulduğu zaman), uzaktan çınlamak” (YDS/609)

liñkünet- “gümbür gümbür yankılanan bir ses çıkarmak” (YRS/231)

lüsügüree-, lüügree- “(gök gürültüsü hak.) gürültülü sesler çıkarmak, ağır adım atmak” (YDS/610)

nüöresiy- “uzaklara kadar akseden, yüksek, gürleyici bir ses çıkarmak” (YDL/C.6/180)

Sir ulagatınan etin nüöresiyer.

“Yeryüzünde gök gürültüsü gürüyor.”

ñalyırgaa- “su çalkalanması sesi vermek” (YDL/C.6/73)

Tıasa ñalyırgır.

“Onun verdiği ses, su çalkalanması sesidir.”

ñamalas- “gümlemek, (gürültülü fakat vuzuhsuz ses hak.)” (YDL/C.6/74)

Con sanata.

“(Uzakta) gürültülü insan konuşmaları işitiliyor.”

ñırgıy- “gümbürdemek, takırtı yapmak” (YDL/C.6/143)

ñillirge- “dolu olmayan bir kap içindeki mayı hakkında: çalkalanma sesi çıkarmak” (YDL/C.6/96)

Ubagas as simirge kuttahha ñilligir.

“Sulu yeme tuluma konursa çalkalanır.”

ñillirget- “‘şrak!’ sesi çıkararak vurmak” (YDL/C.6/96)

Suturgalan ñillirğet.

“Şrak! diye vurmak.”

ñirğisiy- “gümlemek” (YDL/C.6/102)

Togus süler etin eten ñirğisiyde.

“Gök dokuz kere uğultulu yankı ile gürledi.”

ñirgihiy- “yüksek sesle gürlemek” (YRS/260)

Toğus süller etiñner eten ñirgihydiler.

“Gök dokuz kez gürledi.”

ñirilee- “uğultulu ses vermek, gümlmek, durmadan uzaktan ses vermek; şaklamak”
(YDL/C.6/103)

Toyon sanata ñirileen barda.

“Efendinin sesi işitmeye başladı.

ñiriciy- “gümlmek, dalgalı olarak gümlleyen ses vermek, gök gürültüsü gibi”
(YDL/C.6/104)

İkki tarbagın tıasa ikki sülep etin tıasın kurduk.

“İki parmağının sesi, iki yankılı gök gürültüsü gibi gümlyerek yukarıda işitildi.”

ñirisit- “gürlemek (gümlmek)” (YDL/C.6/104-105)

Iarcappasanalaah sanaran ñirisiten erer.

“Ağır ve kuvvetli sesli adam kalın seslemeye (konuşmaya) başlıyor.”

ñirgiy- “gürlemek” (YRS/260)

Iraax etiñ ñirgiyer.

“Uzakta gök gürlüyor.”

ñirgit- “gürlemek” (YRS/260)

Buuskanan itan ñirgit.

“Bir çarpma ile buzun çatladığını duyabilirsiniz.”

ñirğit- “uğultu yapmak, şiddetli gürlemek, çan çalmak” (YDL/C.6/102)

Kıran ñirğiter.

“Şamanlık vazifesini sesle (çehren) yapmak”

ñolk gın- “lıkırdamak, şırıldamak” (YRS/261)

Taas ñolk gına tüste.

“Taş çingirdayarak düştü.”

sakkıraa-, sıkkıraa, sırkıraa- “takırdamak (-tattmak), şakırdattmak (dişleri)” (YDL/C.7/50-51)

sañalan- “yankılanan ses çıkarmak, gürültü hasil etmek, sesli olmak (sese malik olmak) sesi yahut natıkayı idare etmeye başlamak” (YDL/C.7/122)

sarcığınaa- “hafif çatlama sesleri çıkarmak, hışıldamak” (YRS/315)

sardırğaa- ““sar” sesi çıkararak fişkirmek, yürürken ses veya patırtı yapmak, hışıldamak (çakmak taşından çıkan ateş hakkında)” (YDL/C.7/159)

Hatat uota sardırğur, sardıgaan tüste.

“Çakmak taşından çıkan kıvılcımlar hışıldıyorlar, hışiltı ile fişkırıyorlar.”

sardırgat- “ses veya patırtı yapmak, hışıldamak (çakmak taşından çıkan ateş hakkında)” (YDL/C.7/159)

sarkıraa- “patırtı yapmak, çıtırdamak, fısıldamak” (YDL/C.7/160)

satarıy- “yüksek ses çıkarmak, uğultu etmek, uğuldamak” (YDL/C.7/184)

Hara tia basa satarıyda.

“Meşe ağacının tepesi uğuldadı.”

sataraa- “1. uğultu ile aksetmek, uğuldamak (ses hakkında), çınılamak” (YDL/C.7/183)

Mas basa satarian (satariagar) dieri külle.

“O öyle güldü ki ağaçların tepesine aksetti, ağaçların tepesi titredi.”

satarıt- “umumiyyet üzere fazla ses ve tıkırtı yapmak, yüksek ses çıkarmak, çalmak” (YDL/C.7/185)

Irah tia basın satarıtan.

“Uzaktaki ormanın tepesini uğuldatarak.”

sıbdırğaa- “hafif hışırtı sesi çıkarmak” (YRS/355)

Xos ihiger kihi atağın taha sıbdırğıraa ere ihiller.

“Odanın içinde hafif bir ayak sesi duyuluyor.”

sıbıgıraa- “hızlı, değişik hışırtılı sesler çıkarmak” (YRS/355)

sılıbirat- “akar suyun çıkardığı ses gibi ses çıkarmak, çağlamak” (YDL/C.8/285)

Obus munnun utun kurdük kilerip küöl hara uta tüöreni isen silbıratabıt.

“Ancak temiz göl karasuyundan ibaret, öküzün sümügüne benzeyen bulamacı yiyoruz.”

sılıgraa- “çağlamak” (YDL/C.8/285)

Uu sılıgır.

“Su çağlıyor.”

sılırğaa- “ses çıkarmak” (YDL/C.8/287)

At sılğı tannarı sılırgan tüsen tiyen kelle.

“At çingırak sesleri içinde aşağı indi.”

sılırğaa- “hafifçe tıngırdatmak” (YRS/358)

sıkkıraa- “mırıldanmak, lıkırdamak, çağlamak” (YRS/356)

Ürüye süürden sıkkırır.

“Nehir sessizce çağlıyor.”

sırcıgınaa- “cızırdamak, çatırdamak” (YRS/361)

Xobordooxxo sıa sırcıgınur.

“Tavadaki yağ cızırdıyor.”

sırdırğaa- “hafif çatırtı sesi çıkarmak” (YRS/361)

Xosko kihi xaaman sırdırğıraa ihiller.

“Odadan hafif bir çıtırtı işittiler.”

sırılaa- “ateşte çatırdamak, çıtırdamak, cızırdamak, tısırdamak (ıslak barut hakkında)” (YDL/C.8/329)

Uota sırlı-sırlı utuyan halbıt.

“Ateş tısırdadı döndü (üzerine adam düşmek suretiyle).”

sırılaa- “cızırdamak” (YRS/361)

sırılas- “cızırdamak, fisıldamak, tısırdamak” (YDL/C.8/330)

Kisi tına sırılas buolbut.

“Kalabalık insan nefesinden hışıltı hasil olur.”

sırkıra-, sıkkıra- “çağlamak, mırıldanmak” (YDL/C.8/327)

Sıkkırır (sırkırır) sırdık tuna (duşata).

“Onun mırıldayan (ancak hayat eseri gösteren) ruhu (zor yaşayabilen adam hakkında).”

sirciginee- “yüksek sesle çatırdamak” (YRS/326)

sirilee- “şırıltı yapmak, gürelemek” (YDL/C.7/333)

Sireyitten siere uotun kurduk sirilii toğunna.

“Onun yüzünden kükürt ateşine benzeyen bir şey gürültü ile döküldü.”

soduomnaa- “gürelemek, gürültü yapmak” (YRS/330)

soduomnaan- “gürültü ile olmak, uğuldamak” (YDL/C.8/7)

suugunaa- “hışırdamak” (YRS/346)

surulaa- “hızlı kayarken ses çıkarmak, vızıldamak” (YRS/345)

surulaa- “1.çatırdamak, çatırdamak, hışırdamak, çağlamak” (YDL/C.8/165)

Buor hayalar suulan surulan.

“Toprak dağlar yıkılarak gürültü çıkarırlar.”

talıgıras- “takırdamak” (YRS/373)

talıgırat- “tıngırdamak” (YRS/373)

talırğaa- “takırdamak” (YRS/373)

tañkınaa- “keskin, düşük ve çınlayan bir ses çıkarmak” (YRS/374)

tardırgat- “şarıldamak, hışırdamak” (YDL/C.9/80)

Tankıtab-tankıtan tardırgatar.

“Toplana toplana hışırdıyor.”

tarılaa- “yüksek sesle gürelemek” (YRS/378)

Xohuuga traktor tarılır.

“Traktör yüksek sesle gürlledi.”

tasıgra- “enva sesler çıkarmak; hışırtı çıkarmak (kurumuş deri elbise hak.), ayak sesi çıkarmak (taşlık yerde koşan buzağı hak.)” (YDL/C.9/101)

tesigire- ““tes” sesi çıkarmak (mesela tay koşarken)” (YDL/C.9/153)

tiasa- “gürültü çıkarmak, gürültü yapmak, gürllemek, takırtı yapmak, gıcırdamak” (YDL/C.9/518)

Tünür tiasatagın.

“Tünbelek darbeleri her yana yayılıyor.”

tiasat- “gürültü yapmak, takırtı yapmak, gürllemek, zil çalmak, çingırdatmak” (YDL/C.9/519)

tihıgıraa- “sık sık çatırdamak” (YRS/422)

tigine-, tinine- “ses çıkarmak, çatlama (ateş hakkında), karın sesi; patırtı yapmak, gürültülü hayat yaşamak” (YDL/C.9/167)

Tuoh eme tiasa tiginen erer.

“Nadir bir ses başlıyor (duyuluyor).”

tiriley- “gıcırdamak” (YDL/C.9/189)

Sıarga tiasa tirileyen erer.

“Kızakların gıcirtısı işitiliyor.”

toçurgaa- “tıkırdamak, ses çıkararak vurmak” (YDL/C.9/292)

toñsuy- “takırdamak” (YRS/390)

Toñsoğoy mahı toñsuyar.

“Ağaçkakan ağacı takırdatıyor.”

tordurğaa- “hışırtı yapmak” (YDL/C.9/268)

tordurğaa- “çatırdamak” (YRS/391)

xaaman tordurguu- “ayakları ile hışırtı yapmak” (YDL/C.9/268)

tordurğat- “bir şeyi sürükleyerek hışırtı yapmak” (YDL/C.9/268)

tordurğat- “çatırtı sesi çıkarmak” (YRS/391)

Xorduonu tigen tordurğat.

“Kartonu dikerken çatırdattı.”

turula- “kesilmeyen sert ses çıkarmak” (YDL/C.9/436)

turulat- “hışırdamak” (YRS/406)

Söhön turulat.

“Yüksek bir hışırtıya sürüklemek.”

tülügre-, tüllügre- “gürültü çıkarmak, gürlemek, çatırdamak” (YDL/C.9/477)

Tünneri tülügren tönünnüler.

“Gece yarısı gürültüyle döndüler.”

Tablo 26. Doğa taklidi sesleri ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>gıcırda-</i>	+				+		+		+
<i>hırıl-da-</i>	+				+		+		+
<i>uğulda-</i>	+				+		+		+
<i>barılaa-</i>	+				+		+		+
<i>bellirgee-</i>	+				+		+		+
<i>birciginaa-</i>	+				+	+	+		+
<i>billirgee-</i>	+				+	+			+
<i>burcugnaa-</i>	+				+	+			+
<i>büllürgee-</i>	+				+	+			+
<i>büllügree-</i>	+				+	+			+
<i>caasty-</i>	+				+		+		+
<i>çaakinaa-</i>	+				+	+			+
<i>çakkıraa-</i>	+				+	+			+
<i>çalıgraa-</i>	+				+	+			+
<i>çallıgraa-</i>	+				+	+			+
<i>çallırgaa-</i>	+				+	+			+
<i>çallırgat-</i>	+				+	+			+
<i>çarılaa-</i>	+				+	+			+
<i>çarkıraa-</i>	+				+	+			+
<i>çerilee-</i>	+				+	+			+
<i>çıçıgraa-</i>	+				+	+			+
<i>çıçırgaa-</i>	+				+	+			+
<i>çillıgraa-</i>	+				+	+			+

<i>çinnaa-</i>	+				+	+			+
<i>çiñirġaa-</i>	+				+	+			+
<i>çiñiraatis-</i>	+				+	+			+
<i>çirçiginaa-</i>	+				+	+			+
<i>çirilaa-</i>	+				+	+			+
<i>çısır-</i>	+				+	+			+
<i>çirilee-</i>	+				+	+			+
<i>çookunaa-</i>	+				+	+			+
<i>çokkuraa-</i>	+				+	+			+
<i>çollurġaa-</i>	+				+	+			+
<i>çorkurat-</i>	+				+	+			+
<i>çorkuraa-</i>	+				+	+			+
<i>çorulaa-</i>	+				+	+			+
<i>çöllürgee-</i>	+				+	+			+
<i>çuburġaa-</i>	+				+	+			+
<i>çukuraa-</i>	+				+	+			+
<i>çullurġaa-</i>	+				+	+			+
<i>çurulaa-</i>	+				+	+			+
<i>çusuraa-</i>	+				+	+			+
<i>çuukunar-</i>	+				+	+			+
<i>çuukunar-</i>	+				+	+			+
<i>çunkunaa-</i>	+				+	+			+
<i>çooçuguraa-</i>	+				+	+			+
<i>darilaa-</i>	+				+	+			+
<i>darilat-</i>	+				+	+			+
<i>dir-dir ġin-</i>	+				+	+			+
<i>dollosut-</i>	+				+	+			+
<i>dorġoonnur-</i>	+				+		+		+
<i>dorguy-</i>	+				+	+			+
<i>duorasty-</i>	+				+		+		+
<i>duoraannan-</i>	+				+		+		+
<i>duorasit-</i>	+				+	+			+
<i>xaaçigiraa-</i>	+				+	+			+
<i>xaaçirġaa-</i>	+				+	+			+
<i>xaaçigirat-</i>	+				+	+			+
<i>xaaçigiraa-</i>	+				+	+			+
<i>kuuçuguraa-</i>									
<i>xaaçigiraamaxtaa-</i>	+				+	+			+
<i>xaaçigirappaxtaa-</i>	+				+	+			+
<i>xaaxigiraa-</i>	+				+	+			+
<i>xaaxinat-</i>	+				+	+			+
<i>xabaritin-, xabirittar-</i>	+				+	+			+
<i>xabiritin-, xabirittar-</i>	+				+	+			+
<i>xaciginaa-</i>	+				+	+			+
<i>xaçig(i)raa-</i>	+				+	+			+
<i>xaçirġaa-</i>	+				+	+			+
<i>xaçigiras-</i>	+				+	+			+

<i>xaçıgırat-</i>	+				+	+			+
<i>xaxarıy-, xaxırıy-, xakırıy-</i>	+				+	+			+
<i>xalcıgıraa-, xalyıgıra-</i>	+				+	+			+
<i>xaligıraa-, xaligraa-</i>	+				+	+			+
<i>xaligırat-</i>	+				+	+			+
<i>xalırdaa-</i>	+				+	+			+
<i>xañkinaa-</i>	+				+	+			+
<i>xarcıgınaa-, xarcıñnaa-</i>	+				+	+			+
<i>xasur-, xasır-</i>	+				+		+		+
<i>xaasırğaa-</i>	+				+	+			+
<i>xooçugur- = xooçugur gın-</i>	+				+	+			+
<i>xooçuguraa-</i>	+				+	+			+
<i>xooçugurat-</i>	+				+	+			+
<i>xooçurğaa-</i>	+				+	+			+
<i>xooxugur gın-</i>	+				+	+			+
<i>xoosurğaa-</i>	+				+	+			+
<i>xoburğaa-</i>	+				+	+			+
<i>xobugurat-</i>	+				+	+			+
<i>xolluguraa-</i>	+				+	+			+
<i>xolluguraa- xallıgıraa-</i>	+				+	+			+
<i>xorurdaa-</i>	+				+	+			+
<i>kıçıgıraa-</i>	+				+	+			+
<i>kıçıgırat-</i>	+				+	+			+
<i>kıçıgıras-</i>	+				+	+			+
<i>kıçırdaa-</i>	+				+	+			+
<i>kıçırdat-</i>	+				+	+			+
<i>kuçıgıraa-</i>	+				+	+			+
<i>kuçırğaa-</i>	+				+	+			+
<i>kugınaa-</i>	+				+	+			+
<i>kukınaa-</i>	+				+	+			+
<i>kukırdaa-</i>	+				+	+			+
<i>kurbırğaa-</i>	+				+	+			+
<i>kıkkıraa-</i>	+				+	+			+
<i>kılırğaa-</i>	+				+	+			+
<i>kırılaa-</i>	+				+	+			+
<i>kiñkinee-, kiñkinie-</i>	+				+	+			+
<i>kuuçuguraa-</i>	+				+	+			+
<i>kuuçurğaa-</i>	+				+	+			+
<i>kurulaa-</i>	+				+		+		+
<i>kurulas-</i>	+				+		+		+
<i>kurdurğaa-</i>	+				+	+			+
<i>kurçuguraa-</i>	+				+	+			+

<i>küçügüree-</i>	+				+	+			+
<i>kükküree-</i>	+				+		+		+
<i>küpsüy-</i>	+				+		+		+
<i>kürdürgee-</i> <i>,xardırġaa-</i>	+				+		+		+
<i>labıgıraa-</i>	+				+	+			+
<i>labıgray-</i>	+				+	+			+
<i>laçıgıraa-</i>	+				+		+		+
<i>lahıgıraa-</i>	+				+		+		+
<i>lañkinaa-</i>	+				+	+			+
<i>lasıgıraa-</i>	+				+	+			+
<i>lasırġaa-</i>	+				+	+			+
<i>lañkırdaa-</i>	+				+	+			+
<i>libırgaa-</i>	+				+	+			+
<i>libiy-</i>	+				+	+			+
<i>liñkinee-</i>	+				+		+		+
<i>lıhrġaa-</i>	+				+	+			+
<i>lüñkünee-</i>	+				+	+			+
<i>lüñkünet-</i>	+				+		+		+
<i>lüsügüree-</i> , <i>lüsügree-</i>	+				+	+			+
<i>nüöresiy-</i>	+				+		+		+
<i>ńalyırgaa-</i>	+				+	+			+
<i>ńamalas-</i>	+				+		+		+
<i>ńırgıy-</i>	+				+	+			+
<i>ńıllırge-</i>	+				+	+			+
<i>ńıllırget-</i>	+				+	+			+
<i>ńırġısiy-</i>	+				+		+		+
<i>ńırġıhiy-</i>	+				+	+			+
<i>ńırılee-</i>	+				+	+			+
<i>ńırıciy-</i>	+				+		+		+
<i>ńırısıt-</i>	+				+		+		+
<i>ńırġıy-</i>	+				+		+		+
<i>ńırġıt-</i>	+				+		+		+
<i>ńolk ġın-</i>	+				+	+			+
<i>sakkıraa-</i> , <i>sıkkıraa, sırkıraa-</i>	+				+	+			+
<i>sañalan-</i>	+				+		+		+
<i>sarcıġınaa-</i>	+				+	+			+
<i>sardırġaa-</i>	+				+	+			+
<i>sardırġat-</i>	+				+		+		+
<i>sarkıraa-</i>	+				+		+		+
<i>sataraa-</i>	+				+		+		+
<i>satarıy-</i>	+				+		+		+
<i>satarıt-</i>	+				+		+		+
<i>sıbdırġaa-</i>	+				+	+			+
<i>sıbıgıraa-</i>	+				+	+			+
<i>sılıbirat-</i>	+				+	+			+
<i>sılıgra-</i>	+				+	+			+

<i>sılrğa-</i>	+				+	+			+
<i>sıkkıraa-</i>	+				+	+			+
<i>sırdırğaa-</i>	+				+	+			+
<i>sırcıgınaa-</i>	+				+	+			+
<i>sırılaa-</i>	+				+	+			+
<i>sırılās-</i>	+				+	+			+
<i>sırkırā-, sıkkırā-</i>	+				+	+			+
<i>sırcıgınee-</i>	+				+		+		+
<i>sırılee-</i>	+				+	+			+
<i>soduomnaa-</i>	+				+	+			+
<i>soduomnaan-</i>	+				+	+			+
<i>surulaa-</i>	+				+	+			+
<i>suugunaa-</i>	+				+	+			+
<i>surulaa-</i>	+				+	+			+
<i>talıgrās-</i>	+				+	+			+
<i>talıgrāt-</i>	+				+	+			+
<i>talırğaa-</i>	+				+	+			+
<i>tañkınaa-</i>	+				+	+			+
<i>tardırgāt-</i>	+				+	+			+
<i>tarılāa-</i>	+				+		+		+
<i>tasıgrā-</i>	+				+	+			+
<i>tesıgıre-</i>	+				+	+			+
<i>tıasa-</i>	+				+		+		+
<i>tıasāt-</i>	+				+		+		+
<i>tıhıgrāa-</i>	+				+	+			+
<i>tıgıne-, tııne-</i>	+				+	+			+
<i>tırıley-</i>	+				+	+			+
<i>toçurgāa-</i>	+				+	+			+
<i>toñsuy-</i>	+				+	+			+
<i>tordurgāa-</i>	+				+	+			+
<i>xaaman</i>	+				+	+			+
<i>tordurguu-</i>									
<i>tordurgāt-</i>	+				+	+			+
<i>turulā-</i>	+				+		+		+
<i>turulat-</i>	+				+	+			+
<i>tülıgre-, tüllıgre-</i>	+				+		+		+

2.2.3. Mecaz Anlam İfade Eden İşitme Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, işitme duyu fiili olan “duymak” fiiliyle birlikte kullanılarak temel anlamı dışında mecaz anlama dönüşen fiillerdir. Aslan Demir (2018), duymak algı fiilinin *haber almak duymaktır, hissetmek duymaktır, bir duygu durumuna girmek duymaktır* şeklinde metaforlaşabildiğini söylemektedir. Bu bölümdeki fiiller “açlık duymak”, “haz duymak” vb. anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bazı fiillerin ise ikinci anlamının (*astın-*) kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

aççıktaa- “açlık duymak, acıkmak” (YDS/5)

aççıktaa- “açlık duymak” (YRS/54)

Toppotoğum toğus xonno, aççıktaabıtım ağıs xonno.

“Dokuz gündür tıka basa doymadım, sekiz gündür de açım.” (Solak Sağlam, 2012:289,407)

añırdaa- “duymak, hissetmek” (YDS/24)

Iraax börölör uluyan onoluhallar, ittar onu añırdaan ayma-nallar.

“Köpekler, uzakta uluyan kurtların uluma seslerini endişeyle hissederek, korktular.”

asın- “birisine acımak, kederlenmek; teessür duymak, merhamet göstermek, şefkat göstermek” (YDS/37)

İti kurduk muñun muñnaan ereyin ereydien uppıkkın körön baran, töröppüt oğoloox kisi, süreğim asımmat, sanaam xaytax xamnaabat buoluoğay?

“Senin ona acı ve ızdırap çektirdiğini gördükçe ben öz annesinin, nasıl olurda yüreği acımaz ve hissi uyanmaz?”

astın- “2.iktifa etmek, bir şeyle tatmin olmak; haz, lezzet duymak” (YDS/38)

En biererger astınabın.

“Senin verdiğine memnunum.”

çiestee- “onur duymak” (YRS/510)

Uçuutalı çiestee.

“Öğretmeni onurlandır.”

xobdoğor-, xobdoğur- “gıdaya (yağlı maddelere) ihtiyaç duymak, açlık hissetmek, açlık çekmek, acıkmak, yemek istemek; zayıflamak, bitkin bir hale gelmek, erimek” (YDS/366)

xobdoğor- “yetersiz olmak, ihtiyaç duymak” (YRS/491)

Astara-üöllere xobdoğurbut.

“Yemeye ihtiyaç duyduk.”

iey- “bir kimseye karşı muhabbet hissetmek, bir kimseye gönül yakınlığı duymak” (YDS/439)

İebit kisitin gıtta kepseter.

“O gönlü sevdiği adam ile konuşuyor.”

itiirgee- “havasızlık hissetmek; havayı sıcak bulmak, sıcaktan sıkıntı duymak, sıcaktan rahatsız olmak, terlemek” (YDS/461)

kısan- “bir şeye icbar edilmek; bir şeye ihtiyaç duymak” (YDS/507)

minigesirgen- “haz duymak” (YDS/634)

minnigesten- “haz duymak, zevk almak” (YDS/634)

sıñan- “huzur duymak, dinlenmek” (YDL/C.8/302)

sırgaa- “gıdadan temamile zevk duymak” (YDL/C.8/322)

sıtta- I “duymak, kokunun arkasından yürümek (köpekler hakkında)” (YDL/C.8/351)

tamağır- “susamak; ağızda, boğazda kuruluk duymak” (YDL/C.9/44)

tutay- “ihtiyaç duymak” (YRS/409)

Kini xarçınan tuytaybıt.

“O paraya ihtiyaç duyuyor.”

Tablo 27. Mecaz anlam ifade eden işitme duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>aççıktaa-</i>			+		+		+		+
<i>añırdaa-</i>			+		+	+			+
<i>asın-</i>			+	+		+			+
<i>astın-</i>			+	+		+			+
<i>çiestee-</i>			+		+	+			+
<i>xobdoğor-, xobdoğur-</i>			+	+			+		+
<i>iey-</i>			+		+	+			+
<i>itiirgee-</i>			+		+		+		+
<i>minigesirgen-</i>			+		+	+			+
<i>minnigesten-</i>			+		+	+			+
<i>sıñan-</i>			+		+	+			+

<i>sırğaa-</i>			+		+	+			+
<i>sıtta-</i>			+		+	+			+
<i>tamağır-</i>			+		+		+		+
<i>tutay-</i>			+		+		+		+

2.3.Yakut (Saha) Türkçesinde Koku Alma Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde koku alma duyu fiilleri, dört alt başlık halinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışlarını dikkate alarak ifade ettiği anlam üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumlarını tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.3.1.Temel Koku Alma Duyu Fiilleri

Temel koku alma duyu fiilleri, koku alma eyleminin gerçekleşmesiyle meydana gelen fiillerdir. Bu bölümde yer alan fiiller, koku alma eylemini temel anlamıyla ifade eden fiillerdir. Temel koku alma fiilleri “koklamak”, “solumak” anlamlarında kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

kokla- “*sıtırğaa-*” (TSS/159)

solu- “*ıaraxannık tun-, tumnahın-, boptor-*” (TSS/244)

boruoskalaa- “koklamak” (YRS/76)

buugunaa- “koklamak, burundan nefes almak” (YRS/87)

eppelyiy- “solumak” (YDS/287)

koksalaa- “koklamak” (YRS/171)

Taas çoğu koksalaa.

“Taş kömürünü kokla.”

koksalaahın- “koklamak” (YRS/171)

koksalan- “koklamak” (YRS/171)

Koksalanar çox.

“Koklanabilir taş kömürü.”

köbüöxtee- “2. solumak” (YRS/175)

megiy- “ağır ve kesik solumak” (YDS/623)

Üs tögül isin tügeğitten.

“Derinden üç kere nefes alarak.”

megilee- “solumak, içine çekmek, kuvvetle nefes almak” (YDS/623)

meñiy- “aralıklı nefes almak, solumak” (YRS/248)

meñitciy- “ağır ve fasılalı nefes almak, solumak” (YDS/627)

İsin tügegitten örö tunan meñilciyde.

“Çok derinden nefes aldı (içini çekti).”

örö sıñk- “koklamak” (YRS/360)

sillaa- “birisini veya bir şeyi koklamak, istişmam etmek, hissetmek, sezmek” (YDL/C.8/281)

sillaa- “koklamak” (YRS/357)

sillaa- “1. sevgiyle bir şeye burnunu dayayarak kokusunu almak (Sahalar bu şekilde sevgilerini ifade eder ve gösterir), 2. herhangi bir şeyin kokusunu bilerek koklamak” (STBUT IX/408)

Oğus uunu sillaan körön baran, kenninen çuguruybaxtaata.

“Boğa suyu kokladıktan sonra geri çekildi.”

tabağı sillaa- “tütünü koklamak” (YRS/357)

sillas- “kökünün manasına göre koklaşmak” (YDL/C.8/283)

sillasıtta- “koklayarak aramak” (YDL/C.8/351)

sillat- “koklatmak” (YDL/C.8/283)

sıl il- “koklaşmak (adet olduğu üzere yakutlar öpüşmez, koklaşırlar)” (YDL/C.8/281)

sıñsıy- “koklamak” (YRS/360)

sıñsıy- “bir tutam almak; burun ile havayı (içine) çekmek, buruna çekmek, herhangi bir şeyi burun delikleri ile (nefesle) kımıldatmak (çekmek), burun deliklerine herhangi bir şeyi çekmek; koklamak, çekmek; koklamak, çekmek, aksırmak” (YDL/C.8/308)

It sıñsıybıttığar cılı. (atasözü)

“Köpeğin koku alması gibi (pek ehemmiyetsiz bir şey hakkında söylerler).”

sıñsıya sırtı- “koklamak, koklayarak aramak” (YDL/C.8/308)

sıñsırıy- “burnun içinde bulunan pislikleri burun delikleri ile çekmek; çekmek; ayak izini koklamak; durmaksızın koklamak” (YDL/C.8/309)

tabağı sıñsıy- “tütünü koklamak” (YRS/360)

sıtırğaa- “koku almak, koku almaya başlamak, hissetmek” (YDL/C.8/358)

Siel keñsigin sısıtırğatın!

“Varsın at yelesinin yanık kokusunu koklasın!”

sıtırğaa- “koklamak” (YRS/364)

It suolu sıtırgur.

“Köpek izi kokluyor.”

sıtırğa- “bir şeyin kokusunu almak veya kokusundan anlamak” (STBUT IX/503)

sıtırğalaa- “etrafı koklayıp araştırmak, koklamak” (YDL/C.8/358)

sıtırğalaa- “koklamak” (YRS/364)

sıtırğan- “koklama suretiyle duymak” (YDL/C.8/358)

Ütüö sıtırğanar sıt.

“Güzel kokulu tütsü.”

sıtırğas- “koklamak” (YDL/C.8/358)

Sıtırğasa-sıtırğasa kelbitter.

“(Geyikler) koklaya koklaya ağacın yanına geldiler.”

sugımaa- “koklamak, tıslamak (YRS/364)

Munnugunan tunan sığınaa.

“Burnunla kokla.”

tiñsiry- “koklamak” (YRS/384)

It ihiti tiñsirier.

“Köpek kap kaçağı kokluyor.”

tıgılasta- “içine çekmek, sık sık solumak” (YDL/C.9/520)

tun- “soluk almak, üflemek” (YDL/C.9/536)

tun- “nefes almak, solumak” (YRS/423)

Iraas salgınınan tun.

“Temiz havayı soluyun.”

Tablo 28. Temel koku alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
kokla-	+			+		+			+
solu-	+				+	+			+
<i>boruoskalaa-</i>	+			+		+			+
<i>bugunaa-</i>	+			+		+			+
<i>eppelyiy-</i>	+				+	+	+		+
<i>koksala-</i>	+			+		+			+
<i>koksalaahın-</i>	+			+		+			+
<i>koksalan-</i>	+			+		+			+
<i>köbüöxtee-</i>	+				+		+		+
<i>megiy-</i>	+				+		+		+
<i>megilee-</i>	+			+		+			+
<i>meñiy-</i>	+			+		+			+
<i>meñütcy-</i>	+			+		+	+		+
<i>örö siñk-</i>	+			+		+			+
<i>sillaa-</i>	+		+	+	+	+			+
<i>tabağı sillaa-</i>	+			+		+			+
<i>sillas-</i>	+			+		+			+
<i>sillasıtta-</i>	+	+		+		+			+
<i>sillat-</i>	+			+		+			+
<i>sıl il-</i>	+	+		+		+			+
<i>siñsiy-</i>	+			+		+			+
<i>sınsıya sırit-</i>	+	+		+		+			+
<i>sınsıry-</i>	+	+		+		+			+

<i>tabağı sñsiy-</i>	+			+		+			+
<i>sıtırğaa-</i>	+		+	+	+	+			+
<i>sıtırğalaa-</i>	+		+	+	+	+			+
<i>sıtırğan-</i>	+		+	+	+	+			+
<i>sıtırğas-</i>	+			+		+			+
<i>suginaa-</i>	+			+		+			+
<i>tñsiriy-</i>	+			+		+			+
<i>tıgilasta-</i>	+			+		+			+
<i>tun-</i>	+			+	+	+			+

2.3.2.Kötü Koku İfade Eden Koku Alma Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer verdiğimiz fiiller, kötü kokunun algılanması sonucunda meydana gelen fiillerdir. Bu fiiller “pis, kötü, fena kokmak” anlamında kullanılmaktadır. Fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

ulan- “keskin, yıkıcı kokulu olmak; pisenmek, lekelenmek” (YDS/431)

küñkülüy- “kötü koku vermek” (YRS/198)

küñklülüy- “fena kokmak, fena (sası) bir koku neşretmek” (YDS/584)

luuguduy- “pis koku vererek çürümek” (YDS/609)

niksiy-, niñsiy-, nünsüy- “kokmak, bozulmak, fena koku neşretmek, küflenmek” (YDL/C.6/58)

nünsüy- “kokmak, fena koku neşretmek, küflenmek” (YDL/C.6/179)

sısıktıy- “çürümek, fena koku vermek” (YDL/C.8/346)

sıty- “çürümek, taaffün etmek, kokuncaya kadar çürümek, kokmak (insan hakkında), fena kokmak, çürüyüp bozulmak” (YDL/C.8/355)

Tablo 29. Kötü koku ifade eden koku alma duyusu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>ulan-</i>	+				+		+		+
<i>küñkülüy-</i>	+				+		+		+
<i>küñklülüy-</i>	+				+		+		+
<i>luuguduy-</i>	+				+		+		+
<i>niksiy-, niñsiy-, nünsüy-</i>	+	+			+		+		+
<i>nünsüy-</i>	+	+			+		+		+
<i>sısıktıy-</i>	+	+			+		+		+
<i>sıty-</i>	+	+			+		+		+

2.3.4.Kokma İfade Eden Koku Alma Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, “kokma” eylemini ifade ederken kullandığımız fiillerdir. “Kokmak” fiili temel anlamıyla “koku vermek” anlamında, yan anlamıyla ise “bozulmak” anlamıyla kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

kok- “1.*sittiy-*, 2.*sittaax buol-*, 3.*sity-*” (TSS/159)

axty- “ekşimek, acımak, kokmak (süt, yağ, et, içyağı ve balık hak.)” (YDS/10)

axty- “biraz ekşimek, kokmak (yağ hak.)” (YRS/54)

Aru axtybit.

“Yağ biraz ekşimiş kokmuş.”

buluy- “kokmak, koku dağıtmak (etrafa)” (YDL/C.9/394)

luugur- “kokmak” (YDS/609)

luugur- “kokmak” (YRS/230)

Balık luugurbut.

“Balık kokmuş.”

luugur- “çürümek, bozulmak, kokmak” (STBUT VI/136)

Balık luugurbut.

“Balık bozuldu, koktu.”

luukur- “balık hakkında: kokmak” (YDS/609)

luukutuy- “kokmak (balık hak.)” (YDS/609)

niksiy-, *nĩsiy-*, *nĩnsüy-* “kokmak, bozulmak, fena koku neşretmek, küflenmek” (YDL/C.6/58)

nĩnsüy- “kokmak, fena koku neşretmek, küflenmek” (YDL/C.6/179)

sittan- “kokmak” (YDL/C.8/351)

kusagan sittan- “fena kokmak” (YDL/C.8/351)

sıtımtıy- “görünür derecede kokmak, bozulmak (gene de yenilecek et hakkında)” (YDL/C.8/357)

sıttıy- “rahıyalı, kokulu olmak, kokmak; (buruna çarpan) fena koku vermek” (YDL/C.8/352)

Sip sıttıybitın genne inah süösü kur otu siebet.

“Toprak taze ot kokusunu vermeye başlayınca boynuzlu hayvanlar (eski) kuru ot yemeye başlıyor.”

sıtıt- “çürüyecek hale getirmek, çürütmek, ekşitmek, acıtmak; kokutmak” (YDL/C.8/359)

töbüregir- “bozulmak, kesilmek, kokmak (süt, et hak.)” (YDL/C.9/295)

tunuy- “dağılmak, yayılmak (hastalık, koku hakkında)” (YDL/C.9/394)

Tablo 30. Kokma ifade eden koku alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstimli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>kok-</i>	+				+	+			+
<i>axtıy-</i>	+				+		+		+
<i>buluy-</i>	+				+	+			+
<i>luugur-</i>	+	+			+	+	+		+
<i>luukur-</i>	+	+			+		+		+
<i>luukutuy-</i>	+	+			+		+		+
<i>niksiy-, niñsiy-, nünsüy-</i>	+	+			+		+		+
<i>sıttan-</i>	+	+			+	+	+		+
<i>kusagan sıttan-</i>	+	+			+		+		+
<i>sıtımtıy-</i>	+	+			+		+		+
<i>sıttıy-</i>	+	+			+		+		+
<i>sıtıt-</i>	+	+			+		+		+
<i>töbüregir-</i>	+	+			+		+		+
<i>tunuy-</i>	+				+	+	+		+

2.3.5. Mecaz Anlam İfade Eden Koku Alma Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, koku alma eyleminin temel anlamından çıkarak mecaz anlamı olarak kullanılmaktadır. Bu fiiller “koku almak, hissetmek” vb. anlamda

kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

sibierkee- “koku almak, hissetmek” (YDL/C.7/273)

Biliği bılıt tahsıbitittan sibierken ürün hara süürüktere at-mas tördün aahtılar.

“Bu bulut gözükünce at ve boynuzlu hayvan fenalık hissederek saklanmaya başladı.”

Tablo 31. Mecaz anlam ifade eden koku alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstimli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>sibierkee-</i>			+		+	+			+

2.4.Yakut (Saha) Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde tat alma duyu fiilleri, üç alt başlık halinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışlarını dikkate alarak ifade ettiği anlam üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumlarını tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.4.1.Temel Tat Alma Duyu Fiilleri

Bu bölümde incelediğimiz fiiller, tat alma eylemini temel anlamıyla ifade eden fiillerdir. Bu fiiller “tadına bakmak”, “tat almak” anlamında kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

tat- “1.amsay-, 2.boruobalaa-, turgutan kör-” (TSS/263)

amsay- “tatmak, tadına bakmak, lezzetine bakmak (hakiki ve mecazi manalarda)” (YDS/20)

Ayaxpıt ürdün amsayan aas.

“Bizim kadehi (ayax’ı) tadarak yanımızdan geç.”

amsay- “tadına bakmak” (YRS/40)

amsay- “1.bir şeyin tadını ağızla anlamak, dil ile tadına bakmak, 2. şarap içmek” (STBUT I/454-455)

Min (ölöö) muuhuttan ılan amsayan köörtüm ulaxannık biller tuustaax.

“Ben (tahıl ailesinden olan bitkiyi) aldım ve onu tuza batırarak tattım.”

amtahıy- “tadını anlamak, tat almak” (YRS/41)

Amtahıyan siiller.

“Tadını alarak yiyorlar.”

amtasıy- “tadarak anlamak, tatmak; lezzetle yemek, zevk duymak, tadını almak” (YDS/20)

axtan- “acı bir tat almak” (YRS/54)

tonsugurgaa- “tadını anlamak, bir şeyi nadir telekki etmek, yeni bir şey diye tanımak” (YDL/C.9/253)

Tonsugurgaan berke asaatım.

“Yemek taze olduğu için mükemmel yedim.”

Tablo 32. Temel tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
tat-	+			+		+		+	
<i>amsay-</i>	+		+	+		+		+	
<i>amtahıy-</i>	+			+		+		+	
<i>amtasıy-</i>	+			+		+		+	
<i>axtan-</i>	+			+			+	+	
<i>tonsugurgaa-</i>	+			+		+		+	

2.4.2.Yeme İfade Eden Tat Alma Duyu Fiilleri

Bu bölümde incelediğimiz fiiller, tat alma eylemini “bir şeyi yiyerek tadına varma” anlamıyla ifade eden fiillerdir. Bu fiiller “bir şeyi yemek” anlamında kullanılmaktadır. Bazı fiillerin ise ikinci anlamının (*asas-*, *aças-*) kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

ye- “1. *sie-*, *ahaa-*, 2. *ıl-*” (TSS/301)

abar- “yemek (*asaa* yerine) (YDS/1)

ahaa- “yemek yemek” (YRS/49)

Tugu ahaatñ?

“Ne yedin?”

ahaa- “1. hazır gıdayı ya da kendi yaptığı yemeği yemek, 2. ağzını doldurmak, 3. içmek (yağlanmış kımız)” (STBUT I/600)

Ahaan büttüm.

“Ben yedim.”

ahaaxtaa- “biraz yemek” (YRS/49)

Oğom, ahaaxtaa.

“Çocuğum biraz ye.”

ahaamaxtaa- “hızlı, acele bir şekilde yemek yemek” (YRS/49)

ahastaax- “çok yemek yiyebilmek” (YRS/50)

asaa- “yemek, tatmak; gıda olarak kabul etmek” (YDS/36)

Keries askıtın asaariñ.

“Ölmeden önce son veda yemeğinizi yiyiniz.”

asas-, aças- “2. birisiyle beraber yemek yemek; bir yerde yahut birisinin yanında (evinde birisiyle beraber karnını doyurmak)” (YDS/36)

Kieseñni asılıktarıgar as (ç)asan kellim.

“Akşam yemeğini onlarda yiyip geldim.”

asaabaxtaa- “acele acele yemek, çabuk çabuk yemek” (YDS/36)

asılıktan- “bir şeyi kendisine yemek olarak intihap etmek, bir şeyi yemekte kullanmak, yemek; beslemek, tıka basa yemek” (YDS/37)

Etten siliitin asılıktanan.

“Et yerine kemik iliğini yieyerek.”

baxsırıy- “açgözlülükle yemek” (YRS/68)

beter- “çok yemek, tıka basa yemek” (YDS/89)

Manı asaa, beter!

“Bunu ye, patla!”

betegirdee- “patlayıncaya kadar yemek, tıka basa yemek” (YDS/89)

bordurğat- “ses çıkararak yemek, şapur şapur yemek (lapa yahut yoğurdu)” (YDS/119)

borukutuy- “çok ve seçmeden yemek, yemeği seçmemek, ayırt etmemek” (YDS/120)

çaççagalaa- “sulu kısmını yiyerek koyu kısmını bırakmak” (YDS/191)

Bu oğö asılığın çaççaalaan kebiste.

“Bu çocuk yemeğın sulu kısmını yiyip koyusunu bırakmış.”

çalıptaa- “dille yalayarak yemek” (YDS/195)

It asaan çalıptığr.

“Köpek yerken dili ile yalıyor.”

cakıy- “atıştırmak, çok yemek, pisboğazlık etmek” (YDS/151)

ebiettee- “öğle yemeği yemek; yolda iken kahvaltı etmek” (YDS/272)

ebiettee- “yemek yemek” (YRS/535)

Ebiettii bar.

“Yemek yemeye gitti.”

ebietten- “yemek yemek” (YRS/535)

Otçuttar balıgınan ebiettennina.

“Köstebekler öğle yemeğinde balık yediler.”

ebietten- “hafifçe kahvaltı etmek” (YDS/272)

xacıy- “dişle koparmak, oburca yemek” (YDS/309)

Aççık at üçügey kur otu dele xacıybıta buoluo!

“Aç at geçen senenin iyi kuru otunu öyle bir oburlukla yemiş olacaktır ki!”

xacıry- “dişle koparmak; otu yolmak, otu yemek” (YDS/309)

Aççık at üçügey kur otu dele xacıybıta buoluo!

“Aç at geçen senenin iyi kuru otunu öyle bir oburlukla yemiş olacaktır ki!”

xamıgrat-ńomıgrat- “dişler olmamasına rağmen çabuk yemek” (YDL/C.6/111)

xobugurat-, xobugrat- “çabuk yemek (insan ve at hak.)” (YDS/367)

inçeğeydee- “yemek yemek” (YRS/152)

Ayanńıttar bũgũn inçeğeydeebetexter.

“Yolcular bũgũn yemek yediler.”

ipsen- “az bir Şey yemek, kahvaltı yapmak” (YDS/450)

Çayda ipsene tũs.

“Çay iç, çayla kendini kuvvetlendir.”

iip-saap- “yiyip bitirmek, aceleyle bir Şeyler atıştırmak” (YRS/143)

İip-saap gınaat, oskuolalarıgar bardılar.

“Çocuklar aceleyle yediler ve okula gittiler.”

kuduluı- “hayvan gibi yemek, tıkmak” (YDS/552)

mańıı- “ağzını doldurarak yemek” (YDS/617)

matıı- “oburca yemek, ağız dolusu yemek, tıkıştırmak” (YDS/619)

mońııı- “oburca yemek, zıkkımlanmak” (YDS/639)

Busuunu mońıııyan erer.

“Haşlamayı oburca yemeye başlıyor.”

motııı- “harika bir iştahla yemek” (YRS/242)

moturğat- “harika bir iştahla yemek” (YRS/242)

Oğolor ahaan moturğatallar.

“Çocuklar iştahla yemek yiyorlar.”

nelben- “yemek, kemirmek, aşındırmak, yalayıp almak” (YDL/C.6/45)

nemelciıı- “alttan (dipten) yemek, yemeği çeşni ve lezzetle yemek” (YDL/C.6/49)

ńomııı- “yemek yemek” (YRS/261)

omurganna- “acele işi müddetinde (vaktinde) bitirmek; öğle yemeğini yemek, iş esnasında kırdı öğle yemeği yemek” (YDL/C.6/260)

öllön- “yolda (seferde) ve evde “*tot-*“ yerine: doyuncaya kadar yemek, beslenmek; (yiyerek)”

Ürüntən ürümetin öllönün.

“Sütlü yemeklerden köpükleriyle doyarak (beslenerek).”

salbanıy- “yalana yalana hırsla yemek (sömürmek)” (YDL/C.7/65-66)

Berke asansıan salbanıyan erere.

“(Abaası/bahadır) yalana yalana büyük bir hırsla yiyordu (yalanarak yemeğini sömürüyordu).”

sallırgatar aasana- “yemek esnasında ağızla çeşit çeşit sesler çıkarmak, şapırdatarak yemek” (YDL/C.7/78)

sapsırıy- “1.yemeğini ağızına şapırdatarak almak (aç adam hak. söylenir)” (YDL/C.7/139)

semse- “yem yemek, kaparak yemek” (YDL/C.7/223)

sibikteleen sı tur- “‘sibikte’ otunu mıcıklayarak yemek” (YDL/C.7/275)

sie- “1.yemek yemek, atıştırmak, tatmak, yemeye kullanmak, yiyip bitirmek, kemirmek, 2.yutmak” (YDL/C.7/255)

Togus uon da kişini sieter- toppot basınay bar üsü. (bilmece)

“Tarla var ki doksan kişiyi yiyip de bitirmiş ve doymamış.”

sie- “yemek yemek, yutmak” (YRS/328)

Süöhü otu siir.

“Sığır ot yiyor.”

barı sie- “tamamen (hepsini) yemek” (YDL/C.7/256)

baru sie- “(hepsini) yiyip bitirmek (hiçbir şey bırakmadan yemek)” (YDS/66)

sien- “1.kendi kendini yemek, yenilmek, 2. kendini yemek” (YDL/C.7/263)

Etin siemmitinen barbit.

“O artık kendini yemeye başladı (delilik alametlerinden biri).”

sienilin- “kendi kendini yemek, yenilmiş olmak” (YDL/C.7/263)

Tösö süösü sienillilerin istieh etibit.

“Ne kadar hayvan yeneceğini işitmek isterdik (kızın nişanlısı gittiği zaman).”

sien kebis- yiyip bitirmek” (YDL/C.7/255)

sien nılarıt-“sıvanmış parçalar halinde yemek; yağ üzerinde kayar gibi, kolay, serbest yutmak” (YDL/C.6/132)

sies- “birlikte yemek yemek” (YDL/C.7/266)

sietele- “birçok şeyler yemek, atıştırmak” (YDL/C.7/267)

site sie- “lokmasını yiyip bitirmek” (YDL/C.7/256)

tese sie- “(bir şeyi deşerek yemek)” (YDL/C.7/256)

simin- “kendisini yemekle pek doldurmak (fazla yemek); yüklenmek” (YDL/C.7/307-308)

Olus elbeh ası siminime!

“Pek fazla yüklenme!”

sokuuskalaa- “atıştırmak” (YRS/331)

sokuuskalan- “atıştırmak” (YRS/331)

Toñ balıgınan sokuuskalan.

“Yemek için bir ısıruk al.”

tinikte-, tiniktiye- “1.eti kemiğine kadar yemek, emmek” (YDL/C.9/180)

tobogulaa- “sofradan kalanı yemek, içmek” (YDL/C.9/197)

tobogoloo- “hiç bırakmadan (bakiyesiz) sarf etmek; yiyip ve içip bitirmek, artığı yiyip, içip bitirmek” (YDL/C.9/197)

toboğolon- “yemek, yiyip bitirmek” (YRS/386)

tonsuyan siye- “gagalamak (yemek)” (YDL/C.9/254)

tot- “tok olmak, doyuncaya kadar yemek, içmek” (YDL/C.9/285-286)

Toto asaatım (asattım).

“Doyuncaya kadar yedim.”

uoy- “bol bol yiyip içmek, adamakıllı karın doyurmak” (YDL/C.10/65)

üksen-, ürsen-, üssen- = *ipsen-* “yolda yemek, karın doyurmak” (YDL/C.10/156)

Tablo 33. Yeme ifade eden tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>ye-</i>	+			+		+		+	
<i>abar-</i>	+			+		+		+	
<i>ahaa-</i>	+			+		+		+	
<i>ahaaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>ahaamaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>ahastaax-</i>	+			+		+		+	
<i>asaa-</i>	+			+		+		+	
<i>asas-, aças-</i>	+			+		+		+	
<i>asaabaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>asılıktan-</i>	+			+		+		+	
<i>baxsırıy-</i>	+			+			+	+	
<i>beter-</i>	+			+		+		+	
<i>betegirdee-</i>	+			+		+		+	
<i>bordurğat-</i>	+			+		+		+	
<i>borukutuy-</i>	+			+		+		+	
<i>çaççagalaa-</i>	+			+		+		+	
<i>çalıptaa-</i>	+			+		+		+	
<i>cakıy-</i>	+			+		+		+	
<i>ebiettee-</i>	+			+		+		+	
<i>ebietten-</i>	+			+		+		+	
<i>xacıy-</i>	+			+		+		+	
<i>xacırıy-</i>	+			+		+		+	
<i>xamigrat- nomigrat-</i>	+			+		+		+	
<i>xobugurat-, xobugrat-</i>	+			+		+		+	
<i>inçeğeydee-</i>	+			+		+		+	
<i>ipsen-</i>	+			+		+		+	
<i>iip-saap-</i>	+			+		+		+	
<i>kuduluy-</i>	+			+			+	+	
<i>matıy-</i>	+			+		+		+	
<i>moñuy-</i>	+			+		+		+	
<i>motuy-</i>	+			+		+		+	

<i>moturğat-</i>	+			+		+		+	
<i>nelben-</i>	+			+		+		+	
<i>nemelciy-</i>	+			+		+		+	
<i>ńomuy-</i>	+			+		+		+	
<i>omurganna-</i>	+			+		+		+	
<i>öllön-</i>	+			+		+		+	
<i>salbany-</i>	+			+			+	+	
<i>sallırgatar</i> <i>aasana-</i>	+			+		+		+	
<i>sapsıry-</i>	+			+		+		+	
<i>semse-</i>	+			+		+		+	
<i>sibikteleen sı</i> <i>tur-</i>	+			+		+		+	
<i>sie-</i>	+			+		+		+	
<i>barı sie-</i>	+			+		+		+	
<i>sien-</i>	+			+		+		+	
<i>sienilin-</i>	+			+		+		+	
<i>sien kebis-</i>	+			+		+		+	
<i>sien ńılarıt-</i>	+			+		+		+	
<i>sies-</i>	+			+		+		+	
<i>sietele-</i>	+			+		+		+	
<i>site sie-</i>	+			+		+		+	
<i>tese sie-</i>	+			+		+		+	
<i>simin-</i>	+			+		+		+	
<i>sokuuskalaa-</i>	+			+		+		+	
<i>sokuuskalan-</i>	+			+		+		+	
<i>tinikte-</i> , <i>tiniktiye-</i>	+			+		+		+	
<i>tobogulaa-</i>	+			+		+		+	
<i>tobogoloo-</i>	+			+		+		+	
<i>toboğolon-</i>	+			+		+		+	
<i>tonsuyan</i> <i>siye-</i>	+			+		+		+	
<i>tot-</i>	+			+		+		+	
<i>uoy-</i>	+			+		+		+	
<i>üksen-</i> , <i>ürsen-</i> , <i>üssen=-</i> <i>ipsen-</i>	+			+		+		+	

2.4.3.İçme İfade Eden Tat Alma Duyu Fiilleri

Bu bölümde incelediğimiz fiiller, tat alma eylemini “bir şeyi içerek tadına varma” anlamıyla ifade eden fiillerdir. Bu fiiller “içmek” anlamında kullanılmaktadır. Bazı fiillerin ise ikinci anlamının (*çalıptaa-*) kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

iç- “1.*is-*, 2.*tart-* (*tabağı*), 3.*iñer-* (*uunu, siigi*)” (TSS/121)

yudumla- “omurt-” (TSS/307)

ballırğaa- “höpürdeterek içmek, çiğnemek” (YRS/62)

bordurğat- “yüksek sesle yudumlamak” (YRS/75)

çaalımnatan is- “şapırdatarak içmek (köpek hak.)” (YDS/203)

çaannaa- “sigara içmek” (YRS/506)

çabırğat- “ağzını şapırdatarak içmek” (YDS/190)

çabırğatan is- “ağız şapırdatarak içmek (çorbayı).” (YDS/190)

çalıpta- “2.şapırdatarak içmek” (YRS/507)

Kuoska üütü çalıptaata.

“Kedi sütü şapırdatarak içiyor.”

çaydaa- “çay içmek, çay içirmek” (YDS/202)

çeydee- “çay içmek” (YRS/516)

çılıpta- “diliyle içmek (kedi, köpek hak.)” (YDS/214)

çılıpta- “yavaşça şapırdatarak içmek” (YRS/515)

Kuoska üütü çalıptaata.

“Kedi sütü şapırdatarak içiyor.”

uspalaa- “sigara içmek” (YRS/534)

ıhaarı- “sigara içmek” (YRS/531)

is- “içmek” (YRS/154)

Emi is.

“İlacı iç.”

is- “içmek” (YRS/453)

is- II “1. sıvıyı yutmak, içmek, 2. sıvı yiyecekler tüketmek, 3. şarap içmek, 4. sıvı bir şeyi içine çekmek, 5. yemek yemek, havayı içine çekmek” (STBUT III/733-734)

Uu iheeri.

“Suyu içiyor.”

is- “2.içmek, ayyaşlık etmek, sarhoşluk etmek, içki düşkünü olmak” (YDS/453)

Arıgını itiri isimeñ.

“Şarap içip mest olmayınız.”

iseehte- “içmek (içene acıyarak söylenir)” (YDS/453)

itir- “sarhoş olmak, sarhoş oluncaya kadar içmek, ayyaşlık etmek” (YDS/460)

itiilee- “sıcak bir şey içirmek (yani: çay içirmek), sıcak bir şey içmiş olmak” (YDS/461)

itiilen- “sıcak bir şey içmek” (YDS/461)

keris- “sırayla içmek” (YRS/221)

ñallıġat- “höpürdeterek içmek, şapırdatarak içmek” (YRS/258)

It ahaan ñallırġatar.

“Köpek şapırdatarak yemek yiyor.”

ñallırġat- “ağzını dilini çatlatmak, dilini içmek/ yırtıcı dört ayaklıların içtiği gibi” (YDL/C.6/72)

It asan ñallırġata erern.

“Köpek su içmeye başlıyor.”

payaydaa- “içirmek (sarhoş etmek)” (YDL/C.6/471)

sıpparıy- “dibine kadar içmek” (YDL/C.8/312)

simesinnee- “herhangi bir kimsenin kanını içmek” (YDL/C.7/303)

Kiniler hara kölösünnerin simesinneen sii olorollor.

“Onların teri ve kanı ile beslenerek yaşıyorlar.”

tobogulaa- “sofradan kalanı yemek, içmek” (YDL/C.9/197)

tobogoloo- “hiç bırakmadan (bakiyesiz) sarf etmek; yiyip ve içip bitirmek, artığı yiyip, içip bitirmek” (YDL/C.9/197)

toboġolon- “yemek, yiyip bitirmek” (YRS/386)

tordon- “sigara içmek” (YRS/391)

tordoğur- “sigara içmek” (YRS/391)

Cie ürde tordoğurbut.

“Evin içinde sigara içiyor.”

tot- “tok olmak, doyuncaya kadar yemek, içmek” (YDL/C.9/285-286)

Toto asaatım (asattım).

“Doyuncaya kadar yedim.”

uulaa- “1. içmek (başlıca hayvanlar hakkında)” (YDL/C.10/28)

Orto an doydu utun ulabit uranhaydar buollahpıt.

“Biz orta dünyanın aynı suyunu içtik (yani biz aynı toprağın evlatlarıyız).”

uulaa- “içmek” (YRS/447)

oğustuu uulaa- “çok içmek” (YRS/447)

uulat- “içmek, içmek istemek” (YRS/447)

uoy- “bol bol yiyip içmek, adamakıllı karın doyurmak” (YDL/C.10/65)

Tablo 34. İçme ifade eden tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstenli	İstensiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>iç-</i>	+			+		+		+	
<i>yudumla-</i>	+			+		+		+	
<i>ballırğaa-</i>	+			+		+		+	
<i>bordurğat-</i>	+			+		+		+	
<i>çaalumnatan is-</i>	+			+		+		+	
<i>çaannaa-</i>		+		+			+	+	
<i>çabırğat-</i>	+			+		+		+	
<i>çabırgatan is-</i>	+			+		+		+	
<i>çalıptaa-</i>	+			+		+		+	
<i>çaydaa-</i>	+			+		+		+	
<i>çeydee-</i>	+			+		+		+	
<i>çılıptaa-</i>	+			+		+		+	
<i>uspalaa-</i>		+		+			+	+	
<i>ihaaaru-</i>		+		+			+	+	

<i>is-</i>	+	+		+		+		+	
<i>iseehtee-</i>		+		+			+	+	
<i>itir-</i>		+		+			+	+	
<i>itiilee-</i>	+			+		+		+	
<i>itiilen-</i>	+			+		+		+	
<i>keris-</i>	+			+		+		+	
<i>ñallıġat-</i>	+			+		+		+	
<i>ñallırgat-</i>	+			+		+		+	
<i>payaydaa-</i>	+			+		+		+	
<i>sıpparıy-</i>	+			+		+		+	
<i>simesinnee-</i>	+			+			+	+	
<i>tobogulaa-</i>	+			+		+		+	
<i>tobogoloo-</i>	+			+		+		+	
<i>toboġolon-</i>	+			+		+		+	
<i>tordon-</i>		+		+			+	+	
<i>tordoġur-</i>		+		+			+	+	
<i>tot-</i>	+			+		+		+	
<i>uulaa-</i>	+			+		+		+	
<i>oġustuu uulaa-</i>	+			+		+		+	
<i>uulat-</i>	+			+		+		+	
<i>uoy-</i>	+			+		+		+	

2.4.4. Diġer Tat Alma Duyu Fiilleri

Diġer tat alma duyuy fiilleri başlıġı altında incelediġimiz fiiller, tat alma eyleminin doġrudan gerekleřtirilmediġi fakat bu eylemle ilişkili fiilleri ifade etmek iin kullanılan fiillerdir. Tat alma eylemi fiziksel temas sonucu gerekleřtiġi için kendiliġinden gerçekleşmesi mümkün deġildir. Eylemi gerçekleştiren kişidir. rneġin; “iġnemek” ya da “emmek” eylemleri doġrudan tat alma duyusuna yönelik olmasa da tat alma duyusunu harekete geçirmektir. Kişi bu eylemleri gerekleřtirdiġinde tat alma duyusu dolaylı olarak da olsa gerçekleşmektedir. Bu sebeple; bahsi geçen fiiller farklı bir başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde yer alan fiiller “iġnemek”, “kemirmek”, “yalamak” ve “yutmak” gibi anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bazı fiillerin ise ikinci anlamının (*salban-*) kullanıldıġı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

iġne- “1.*istaa-*, 2.*tebis-*” (TSS/54)

kemir- “*tiniktee-*” (TSS/151)

yala- “*salaa-*” (TSS/294)

yut- “1.*ıyihın-*, ıyır-” (TSS/308)

delbi batta- “ezerek parça parça etmek, ezmek, çiğnemek, yençmek (ölmeyecek kadar) (YDS/75)

delbi battaa- “tazyik ile parçalamak, ezmek, çiğnemek” (YDS/255)

delbi tepsen kees- “çiğneyerek parça parça etmek, çiğnemek (tarlayı)” (YDS/255)

delbi üktüö- “çiğnemek” (YDS/255)

em- “emmek (meme); emmek, birini soymak” (YDS/281)

(Abaası) Atırırı kenyitten uotuun küöstüün bısa emen iser.

“(Abaası) Aygırın sağrısını öldüresiye emiyor.”

em- “emmek” (YRS/539)

emekkelen- “emziği emmek, emzikle beslenmek” (YDS/282)

eminñex- “amatörce meme emmek” (YRS/540)

emiydee- “emmek, emerek beslenmek” (YDS/283)

emiyden- “emmek, emerek beslenmek” (YDS/283)

emiyden- “meme emmek” (YRS/539)

emmeniy- “emzirmek, meme vermek” (YDS/283)

emner- “emmek” (YRS/540)

emsextee- “emzirmek” (YDS/283)

Itaabat oğonu en emsextiigin duo?

“Ağlamayan çocuğa emzik veriyor musun?”

emsexten- “emzikle beslenmek” (YDS/283)

xabıalaa- “ısırmak; hızlıca kapmak ve yutmak” (YDS/307)

It xabıalaan asır.

“Köpek dişleriyle hızlıca (hırsıyla) kopararak yiyor.”

xabıaaxtaa- “ısırmak” (YDL/C.11/11)

İttene tüsen kulu xasagıttan xabıalaaxtıahpın!

“Arkan üzeri yat ki ben senin kalın karın yağını ısırayım (ve böylelikle karnımı doyurayım)!”

xabıalan- “ısırmak” (YRS/471)

xabıalan- “ısırmak, mükerrereten ısırmak” (YDS/307)

xabıalas- “birbirini ısırmak” (YRS/471)

xabıalalas- “kökünün manasına göre; (birbirine sövüşerek) tutuşmak” (YDL/C.11/11)

Xabıalalasa turalların kurduk.

“(Yerle göğün kenarları) sanki birbiriyle tutuştular (dişleştiler).”

xacıktaa- “ısırmak, dişleriyle kapmak” (YRS/473)

xaçıg(ı)rat- “tıkırdatmak, kıtırdatmak, kıtırdatarak çiğnemek” (YDS/310)

xaltannat- “yazlık otlakta otu çiğneyip bitirmek” (YDL/C.11/75)

xardırğat- “kökünün manasına göre; kıtırtı ile çiğnemek; kıtırdamak” (YDL/C.11/208)

xardırğat- “kıtırdatarak çiğnemek” (YRS/484)

iñasın-, iñastar- “yutmak” (YDS/416)

Silin bısa iñastar.

“Tükürüğünü yutuyor.”

ıstaa- “çiğnemek, iyice çiğnemek” (YDS/425)

Istur da siebit. (bilmece)

“Çiğniyor fakat yemiyor (terbiye edilmiş derileri yumuşattıkları alet).”

ıstaa- “çiğnemek, geviş getirmek, kemirmek” (YRS/530)

ıstallaa- “çiğnemek, parça parça kesmek” (YDS/424)

ıstan- “çiğnemek” (YDS/424)

ıstan- “çiğnemek” (YRS/530)

ıstan haçıgrat- “kıtırdatarak, kıkırdatarak çiğnemek” (YDL/C.11/304)

ıtır- “ısırmak, dişle yaralamak; kemirmek, yaralamak, bir şeyin arasına kısırmak” (YDS/426)

Omuk uola kunaagt itırbit uoppıt.

“Tungus delikanlısı dişleriyle mantarı yakalamış (ısırmış) ve ağzında tutuyor.”

ıtır- “ısırmak” (YRS/533)

It ıtırar.

“Köpek ısırır.”

bısa ıtır- “ısırmak, yemek” (YDL/C.12/444)

Ûs sıllooğı üümmüt otu tuoh daganı bısa ıtırar ilan siebeteh.

“Üç seneden beri biten otu hiçbir hayvan çiğnememiştir.”

ıtırın- “ısırmak” (YDS/426)

ıtırıktat- “kemirilmek, ısırılmak” (YDS/426)

ıyır-, ıyur- “yutmak, yutup bitirmek” (YDS/430)

Silbin ıyurrabın.

“(Kendi) tükürüğümü yutuyorum.”

ıyır- “yutmak” (YRS/523)

ıyihın- “yutmak” (YRS/523)

Silgin bıha ıyihın.

“Tükürüğünü yut.”

ıstıbakka ıyihın- “çiğnmeden yutmak” (YRS/523)

ıyırbaxtaa- “yutmak için acele etmek, acele yutmak” (YDS/430)

İñırbaxtaabitınan barda.

“O (ilahenin memesini) acele emmeye başladı.”

ıyirt-, ıñirt- “mayı yutmak” (YDS/430)

ıyısın-, ıyıstar- “yutmak, sert ve haşın olmak” (YDS/430)

Istaan ıyısın!

“Tadına bak (çiğne ve yut)!”

ıyıstı- “yutmak” (YRS/523)

ıymaxtaa- “doyuncaya kadar yutmak, tıkmak” (YDS/431)

Turburaan oloror kisi ce ıymaxtaatağa!

“Çoktan beri (rakı) içmemiş, içmek için hasreti çekmiş olan adam nihayet tıkmadı (zıkkımlandı)!”

ıyistumaxtaa- “aceleyle yutmak” (YRS/523)

ıymaxtaa- “büyük bir yudumla içmek” (YRS/523)

Imdaahı ıymaxtaa.

“İmdanı büyük yudumlarla içti.”

iñer- “içine sindirmek, içmek, yutmak, (suyu) içeriye çekmek, emmek” (YDS448)

kebiy- “kemirmek, yavaş yavaş dişlemek, yemek; dişle kemirerek koparmak, çiğnemek; kemirmek, oymak, yemek; delik deşik yapmak (ağaç kurdu hak.)” (YDS/469)

kebiy- “kemirmek” (YRS/216)

Kutuyax kuulu kebiybit.

“Fare çantayı kemirdi.”

kebin- “gevirmek, çiğnemek, geniş getirmek; şapur şapur yemek” (YDS/468)

Bu ınah kebimmet buolbut-ıarıppıt duo?

“Bu inek çiğnemiyor, hasta mı oldu acaba?”

kebin- “sakız çiğnemek” (YRS/216)

kebinii- “sakız çiğnemek” (YRS/216)

kebiyen sie- “yiyip delmek, oymak” (YDL/C.4/9)

kebiyter- = *kebiy*- “kemirmek” (YRS/216)

tese kebiy- “kemirmek” (YDL/C.4/9)

kerbee-, *kerbie*- = *keymee*- “kemirmek (kurut, böcek hak.), bir şeyi kemirip parçalamak ve umumiyetle kalın bir şeyi küçük bir aletle kesmek; birisini rahat bırakmamak” (YDS/478)

kerbee- “kemirmek” (YRS/220)

Kutuyax biahı bıha kerbeete.

“Fare ipi kemirdi.”

kerben- “kemirmek” (YRS/220)

keymee- “gevme, yumuşak bir şeyi (keza ağacı da) dişleriyle kemirmek, kemirip koparmak” (YDS/487)

Tiiskinen keymien il.

“Dişinle kemirip kopar.”

kılk gın- “yutmak” (YRS/206)

kıharıy- “çiğnemek” (YRS/212)

kir- “kemirmek” (YRS/167)

Uñuoğu kir.

“Kemiği kemir.”

kömüllee-, kömüllüö- “kemik ve umumiyetle sert bir şeyi kemirmek; didiklemek (kemiğin yumuşak yerlerini), kemirip dümdüz yapmak” (YDS/537)

kömüllee- “kemirmek” (YRS/177)

Uñuoğu kömüllee.

“Kemiği kemir.”

kömürüölee- “kemik kemirmek” (YDS/537)

mamiñnaa- “lokmayı ağızda ezme (çiğnemek)” (YDS/614)

megiesin-, megiester- “yutmak” (YDS/623)

meñier- “yutmak; fark edilmez bir suretle yutmak” (YDS/627)

mülügülcüt- “ağzın içinde kımıldatmak (gevelemek)” (YDS/657)

İti kərbası ayaxxae ilaññın, mülügülcüten bareñium ıyır.

“Bu lokmayı ağzına al ve ağzında kımıldatarak (ıslatarak) yut.”

mülüktee- “kemirmek, dişleriyle parçalamak” (YDS/657)

nelbiy- “çiğnemek” (YRS/257)

It oğoto kuru nelbiybit.

“Köpek yavrusu kemeri çiğnedi.”

nelbe kebis- “(dudaklarını sürmek) harfiyen mefhumu yalnızca yalanmaktır”
(YDL/C.6/45)

Ogon asılığın ogoñor, en beyen nelbenen kebispakın.

“Çocuğun yemeğini, ihtiyar, sen kendin yalayıp aldın.”

nelben- “yemek, kemirmek, aşındırmak, yalayıp almak” (YDL/C.6/45)

nüllüiy- “ağızdaki parçayı ağır yavaş yavaş çiğnemek” (YDL/C.6/178)

ñallığat- “höpürdeterek içmek, şapırdatarak içmek” (YRS/258)

It ahaan ñallırğatar.

“Köpek şapırdatarak yemek yiyor.”

ñalıp gın- “ıslak dil ile kuvvetlice yalamak (köpek hak.)” (YRS/259)

ñamagar- “kaymak, yalamak, sülalileşmek, sümük gibi bulaşacak ve yapışkan madde/ötrülme; kirlenmek” (YDL/C.6/74)

Ñaymagara tattarañın!

“Sen, kirli, çapaklı çipil gözlerinler!”

ñamıgıraa- “hızlı bir şekilde çiğnemek” (YRS/259)

ñamıgrat- “yemeği çiğnerken çenelerini süratle hareket ettirmek” (YDL/C.6/77).

ñaymuñnaa- “diş etleri ile çiğnemek” (YRS/258)

ñaymuñat-, ñaymañat- “diş etleriyle ezerek çiğnemek (dişsiz ihtiyar veya koca karı hak.)

ñelçiy-, ñalçiy- “isteksiz veya ihtiyatla çiğnemek” (YDL/C.6/88)

İti inah otu tılınan ñelçiye turar.

“Bu inek (kuru) otu (yalnız diliyle çiğniyor) (dişsiz veya diş ağrıyan, veyahut dişleri arasına ot dolmuş inekten bahsediliyor.” (YDL/C.6/88)

obor- “emmek (memeyi), sömürmek, sorup almak, ağzına çekmek, yutmak (ana sütünü)”
(YDL/C.6/186)

Ŋgu bıyanın uu kurduk obor.

“Onun muazzam servetini sömürüp tüketmek.”

obor- “emmek” (YRS/264)

Xamsanı obor.

“Pipoyu emiyor.”

obortoloo- “emmek” (YDL/C.6/186)

*Allaraa nostarıttan altalı hamıyah rulaah haan tahsıar dieni çabırğaççı
orbotoloon illa.*

“O, alt dudaklardan emerek, o kadar çekti ki, altışar süzgeç kan ve yağ çıktı.”

orbortor- “emzirmek” (YDL/C.6/187)

“İye-e ! hanas emiıygıttın obortor!” dieste-oruha iyete obortordo.

“Anne! Sol memeni ver emeyim!” dedi o zaman annesi onu emzirdi.”

oborboxtoo- “emmek, sömürmek” (YRS/264)

Oğonñor xamsatın oborboxtooto.

“Yaşlı adam piposunu emdi.”

omurt- “1.ağzı mayi bir şeyle doldurmak, ağza toplamak (çekmek), yanaklarını
doldurmak” (YDL/C.6/261)

Minin omurdan illa.

“Etlı çorbayı ağzına doldurdu.”

omurt- “ağzına sıvı koymak” (YRS/272)

paastaa- “ağzına koymak” (YRS/292)

salaa- “yalamak, çevresini yalamak, yalayıp bitirmek; yiyip aşındırmak (kemirmek),
yiyip bitirmek (hepsini, dibine kadar yemek), cüzi bir şey bırakmak” (YDL/C.7/54)

Küört it örögötüinen salur keteginen kulğuyor. (bilmece)

“Sarışın köpek karnıyla yalar, ensesinden çıkarır (kuser) (marangoz rendesi).”

salaa- “yalamak” (YRS/310)

Inax oğotun salır.

“İnek buzağısını yalıyor.”

delbi salan- “kendisini yalaya yalaya temizlemek” (YDL/C.7/61)

salan- “yalanmak, kendi kendini (ağız, dudak vesairesini) yalamak, kendi vücudunun ötesini berisini yalayıp durmak (yalama halinde bulunmak)” (YDL/C.7/61)

Bu inah salammatt boubut, cüdyeybit.

“Bu inek artık yalanmıyor (kendisini yalamıyor) (demek ki) arıklamış (zayıflamış, zayıf düşmüş).”

salaamaxtaa- “yalamak” (YRS/311)

salbaa- “1.dudaklarını dokundurmak (diş olsun olmasın) çiğnemek” (YDL/C.7/64)

Bert araççı salabaan asır.

“Dudaklarıyla hafif temas ederek yiyor.”

salbaa- “yalamak” (YRS/311)

salban- “2.yalanmak, kendi üzerini yalamak, kendi dudaklarını yalamak” (YDL/C.7/64)

Saski kişi salbammitinan. (atalar sözü)

“İlk yaz mevsiminde insan ancak yalanır (doyacak kadar yemez).”

salban- “yalanmak” (YRS/311)

Xappıt uostarın salbanar.

“Kuru dudaklarını yalıyor.”

tebis- “çiğnemek, ayakları altında ezmek” (YRS/424)

Ataaxxınan tebis.

“Ayaklarınızın altında çiğneyin.”

tibily- “sık sık çiğnemek” (YRS/382)

tonuktaa- “yolmak, kemirmek” (YDL/C.9/247)

uop- “bir katı veya koyu nesneyi, kolayca yerleşebilecek surette ağza almak yahut ağızda tutmak; kendi ağzına bir parçayı sokmak, ağzına çok yemek koymak, oburca yemek, tıktırmak, hırs ve iştah ile yemek, yutmak” (YDL/C.10/76-77)

Ayahpar biirde uoptahpına.

“Eğer seni bir defa ağzıma koyarsam.”

uop- “ağzına almak” (YRS/438)

uobahta- “çiğnemek, ağza almak (yemek hakkında)” (YDL/C.10/61)

uobus-, *uopsar-* “ağza almak” (YDL/C.10/62)

uptar- “birisinin ağzına çok lokma koymak” (YDL/C.10/78)

Tablo 35. İkincil tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstimli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>çiğne-</i>	+			+		+		+	
<i>kemir-</i>	+			+		+		+	
<i>yala-</i>	+			+		+		+	
<i>yut-</i>	+			+		+		+	
<i>delbi battaa-</i>	+	+		+			+	+	
<i>delbi tepsen kees-</i>	+	+		+			+	+	
<i>delbi üktüö-</i>	+			+		+		+	
<i>em-</i>	+			+		+		+	
<i>emekkelen-</i>	+			+		+		+	
<i>emiydee-</i>	+			+		+		+	
<i>emiyden-</i>	+			+		+		+	
<i>emmeniy-</i>	+			+		+		+	
<i>eminhex-</i>	+			+		+		+	
<i>emner-</i>	+			+		+		+	
<i>emsextee-</i>	+			+		+		+	
<i>emsexten-</i>	+			+		+		+	
<i>xabialaa-</i>	+	+		+		+		+	
<i>xabiaaxtaa-</i>	+	+		+		+		+	
<i>xabialan-</i>	+	+		+		+		+	
<i>xabialas-</i>	+	+		+		+		+	
<i>xabialalas-</i>	+	+		+			+	+	
<i>xacıktaa-</i>	+	+		+		+		+	

<i>xaçıg(i)rat-</i>	+			+		+		+	
<i>xaltannat-</i>	+			+		+		+	
<i>xardırğat-</i>	+			+		+		+	
<i>iñtasın-, iñtastar-</i>	+			+		+		+	
<i>istaa-</i>	+			+		+		+	
<i>istallaa-</i>	+			+		+		+	
<i>istan-</i>	+			+		+		+	
<i>istan haçıgrat-</i>	+			+		+		+	
<i>ıtır-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>bisa ıtır-</i>	+			+		+		+	
<i>ıtırın-</i>	+	+		+			+	+	
<i>ıyır-</i>	+			+		+		+	
<i>ıyihın-</i>	+			+		+		+	
<i>ıstıbakka ıyihın-</i>	+			+		+		+	
<i>ıyırbaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>ıyirt-, iñirt-</i>	+			+		+		+	
<i>ıyısın-, ıyıstar-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>ıyıstu-</i>	+			+		+		+	
<i>ıyıstumaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>ıymaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>kebiy-</i>	+	+		+		+		+	
<i>kebin-</i>	+	+		+		+		+	
<i>kebinii-</i>	+	+		+		+		+	
<i>kebiyen sie-</i>	+	+		+		+		+	
<i>kebiyter-</i>	+			+		+		+	
<i>tese kebiy-</i>	+			+		+		+	
<i>kerbee-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>kerben-</i>	+	+		+		+		+	
<i>keymee-</i>	+			+		+		+	
<i>kılk gın-</i>	+			+		+		+	
<i>kıharıy-</i>	+			+		+		+	
<i>kir-</i>	+			+		+		+	
<i>kömüllee-</i>	+	+		+		+		+	
<i>kömürüölee-</i>	+			+		+		+	
<i>mamiñnaa-</i>	+			+		+		+	
<i>megiesin-, megiester-</i>	+			+		+		+	
<i>meñier-</i>	+			+		+		+	
<i>mülügülcüt-</i>	+			+		+		+	
<i>mülüktee-</i>	+			+		+		+	
<i>nelbiy-</i>	+			+		+		+	
<i>nelbe kebis-</i>	+			+		+		+	
<i>nelben-</i>	+			+		+		+	
<i>nüllüy-</i>	+			+		+		+	
<i>ñallıgat-</i>	+			+		+		+	

<i>ńalip gin-</i>	+			+		+		+	
<i>ńamagar-</i>	+			+		+		+	
<i>ńamigiraa-</i>	+			+		+		+	
<i>ńamigrat-</i>	+			+		+		+	
<i>ńaymińnaa-</i>	+			+		+		+	
<i>ńaymińat-, ńaymańat-</i>	+			+		+		+	
<i>ńelçiy-, ńalçiy-</i>	+			+		+		+	
<i>obor-</i>	+			+		+		+	
<i>obortoloo-</i>	+			+		+		+	
<i>orbortor-</i>	+			+		+		+	
<i>oborboxtoo-</i>	+	+		+		+		+	
<i>omurt-</i>	+			+		+		+	
<i>paastaa-</i>	+			+		+		+	
<i>salaa-</i>	+			+		+		+	
<i>delbi salan-</i>	+			+		+		+	
<i>salan-</i>	+			+		+		+	
<i>salaamaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>salbaa-</i>	+			+		+		+	
<i>salban-</i>	+			+		+		+	
<i>tebis-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>tibily-</i>	+			+		+		+	
<i>tonuktaa-</i>	+			+		+		+	
<i>uobahta-</i>	+			+		+		+	
<i>uobus-, uopsar-</i>	+			+		+		+	
<i>uop-</i>	+			+		+		+	
<i>uptar-</i>	+			+		+		+	

2.4.5. Mecaz Anlam İfade Eden Tat Alma Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, tat alma duyu fiillerinin temel anlamından uzaklaşarak mecaz anlamlı kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

amsayan kör- “tatmak ve görmek” (YDS/20)

baraa- “harcamak, yemek (malı mülkü)” (YDS/66)

baraa- “2.harcamak, israf etmek” (YRS/63)

Xarçıtın baraabit.

“Tüm parasını harcadı.”

bılcaa-, bılyaa-, bırcaa- “bir şeyi birisinin elinden zorla almak, birisinin elinden koparıp almak, zorla almak, (başkasının şeyini) benimsemek, gasp etmek, yemek (başkasının hakkını, alacağını)” (YDS/95)

poroobuydaa-, probuydaa- “tadına bakmak, tecrübe etmek” (YDL/C.6/479)

poruobabaa- “tadına bakmak, tecrübe etmek” (YDL/C.6/479)

Tablo 36. Mecaz anlam ifade eden tat alma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstenli	İstensiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>amsayan kör-</i>			+	+		+			+
<i>baraa-</i>			+	+			+		+
<i>bılcaa-, bılyaa-, bırcaa-</i>			+	+			+		+
<i>poroobuydaa-, probuydaa-</i>			+	+		+			+
<i>poruobabaa-</i>			+	+		+			+

2.5.Yakut (Saha) Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde dokunma duyu fiilleri, dört alt başlık halinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışlarını dikkate alarak ifade ettiği anlam üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumlarını tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.5.1.Temel Dokunma Duyu Fiilleri

Temel dokunma duyu fiilleri, dokunma eyleminin temel olarak gerçekleşmesiyle meydana gelen fiillerdir. Dokunma duyu fiillerinde fiziksel temas söz konusudur. Bu fiiller “dokunmak”, “elle yoklamak, ellemek” anlamlarında kullanılan fiillerdir. Bazı fiillerin ise ikinci anlamının (*aañnaa-*) dokunma duyu fiillerini karşıladığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

dayan- “1.tayan-, öyön-, 2.oloğur-, oloxsuy-, 3.tuluy-” (TSS/61)

değ- 1.“taary-, dağay-, tut-” (TSS/61)

değ- 2.“ostuoyulaa-, söptöox buol-” (TSS/61)

dokun- “*taarıy-*” (TSS/71)

kaşı- “*kıhıy-, tarbaa-*” (TSS/147)

ov- “*imeriy-, sot-*” (TSS/207)

tut- “*tut-*” (TSS/277)

tutun- “*tutus-*” (TSS/277)

aañnaa- “yerde yuvarlanmak, ağnamak, sırtıyla sürtünmek” (YDS/52)

Xara bie aañnaabıta xaraaran xaalar üsü.

“Kara kırsağın yuvarlandığı (ağnandığı) yer, kapkara olurmuş (eskiden bir evin işgal ettiği yer).”

aañnaa- “2. basmak, yüklenmek, itmek için her tarafını çevrelemek” (YRS/24)

ağaa- “sürmek, sıvamak, bulaştırmak” (YDS/7)

Süüsüm kölösünün ullañaxpar ağaatım uluñagım kölösünün süüsper ağaatım.

“Alnımın terini tabanıma sürdüm sonra da tabanımdan terini alnıma sürdüm.”

ağımaxtaa- “sürmek, merhem veya diğer yağlı bir şeyle ovmak, sürmek, yağlamak” (YDS/8)

Kini miyigin nospun sıanan ağımaxtaabatın.

“O benim dudaklarıma (yağ) sürmesin.”

ağan- “sürmek, sürünmek, kendine sürmek” (YRS/30)

Baaskın bu eminen ağan.

“Bu iksiri yarana sür.”

külünen ağaa- “kül ile ovmak” (YRS/30)

Kuraanax maska xaan ağır.

“Kanla boyanmış kuru ağaç.”

aal- “sürmek, ovmak, sürtmek” (YDS/51)

aal- “ovmak, sürtmek” (YRS/24)

Aallaxxa onnoğor timirten aru taxsap.

“Eğer iyice ovulursa demirden bile yağ çıkar.”

aalın- “sürtmek, kaşımak” (YRS/24)

Sılgı maska aalınar.

“At ağaca sürtünüyor.”

aalis- “karşılıklı sürtmek, temas etmek, değmek” (YRS/24)

Coñño aalis.

“Kalabalığın içinde birbirine değmek.”

am- “dişiyle tutmak” (YRS/40)

balaydan- “rastgele dokunmak” (YRS/61)

battaa- “basmak, ezmek, bastırmak” (YDS/75)

battu tüs- “ezmek, üzerine basmak” (YDS/75)

bigie- “elle dokunmak, yoklamak, lemsetmek; hissetmek” (YDS/107)

bigee- “1.dokunmak (duygu, his), 2.okşamak, hissetmek” (YRS/68)

Luoxtuur ıarihax xorugun bigeen kördö.

“Doktor hastanın nabzını hissetti.”

bigen- “kendisini el ile yoklamak” (YDS/107)

biges- “birbirini (elle) yoklamak” (YDS/107)

bigiestee- “elle yoklamak, dokunmak, lemsetmek” (YDS/107)

bıstıs- “tutmak, el ele tutuşmak” (YRS/95)

bocustaa- “dokunmamak, mâni olmak” (YDS/114)

Bocustaama miyigin.

“Bana dokunma, bana mâni olma!”

borbuydaa- “arkadan bacaklarımı tutmak” (YRS/75)

Bu it kihinin borbuydaha silcar.

“Bu köpek onun bacaklarını arkadan tutuyor.”

cabaraaskılaa- “tutmak, yakalamak” (YRS/124)

çañçiktas- “birbirinin şakaklarından tutmak” (YDL/C.12/42)

çiesten- “desteklenmek, dayanmak” (YDS/220)

Bosxoñ kisi toruoskatınan (tayagınan) çiestenne.

“Bitap düşmüş adam değneğe dayandı.”

çiesten- “2.dayanmak” (YRS/510)

Atağa suox tayağınan çiestenen iher.

“Topal, sopaya dayanarak yürür.”

çinçiy- “elle yoklamak, etraflıca bakmak” (YDS/221)

İkki kirağı xaraxıtınan körö çinçiyiñ!

“İki keskin gözlerinizle bakarak tetkik ediniz!”

çinçilee-, çinçilie- “elle yoklamak, temas etmek, etraflıca bakmak, tetkik etmek”
(YDS/221)

dağay- “dokunmak, değmek” (YRS/109)

İliitin itii çaanńıkka dağayda.

“Eliyle sıcak çaydanlığa dokundu.”

dağay- “dokunmak, bir kimseye yahut bir şeye dokunmak değmek, bir kimseye yahut bir şeyle yan yana gelmek” (YDS/248)

dağay- “1.herhangi bir şeye, birisine dokunmak, dokunarak almak, 2.bir şeyi sıkıca tutmak, 3.birisine ilgiyle dokunmak, 4.tutuşturmak” (STBUT III/79-80)

dağalın- “bir kimseye yahut bir şeye dokunmak” (YDS/248)

dağan- “bir şeye dokunmak, değmek, temas etmek” (YDS/248)

dağańnaa- “geçerken bir şeye defalarca dokunmak, değmek” (YDS/248)

Abaası sürdeege dağańnaan iser.

“Abaası’ların en korkuncu zıplayarak geliyor.”

dağas- “birbirine dokunmak” (YRS/109)

Dağaspıtınan tağıstılar.

“Birbirlerine dokunarak kendilerini iyileştirdiler.”

dağaytar- “dokundurmak”

Oğo iliitin itiige dağaytar.

“Çocuğun elleriyle sıcak bir nesneye dokunmasına izin verin.”

dalsık gın- = *ot dapsıy-* “elini sallayarak vurmak için tutmak” (YRS/110)

degey- “azıcık dokunmak, az az almak yahut vermek” (YDS/254)

degey- “hızlıca değmek” (YRS/110)

degey- “1.hızlıca adım atmak, koşmak yere basmak, 2.bir şeye hızlıca dokunarak almak, dokunmak” (STBUT III/227)

Degeyen ilaam.

“Dokunarak aldım.”

degek gın- “ayaklarıyla yere hızlı bir şekilde dokunmak” (YRS/121)

duguy- “ayakları ile hafifçe yere dokunmak” (YDS/266)

dugun- “bir şeyin üzerine basmak, dokunmak, temas etmek” (YDS/266)

Atağınan dugunan erer.

“Ayaklarıyla yere temas etmeye başladı.”

duksurdaa- “dokunmak, el uzatmak” (YDS/266)

Miexe kelen usun uygubar duksurdaabatın.

“Bana gelen uzun malıma (zenginliğime) dokunmasın (el uzatmasın).”

elit- “yaslanmak” (YRS/539)

xaarıy- “dokunmak, temas etmek, değmek, iliştiirmek; ateşle kızdırılmış veya şiddetli soğukta dondurulmuş madeni bir cisim değdirmekle yakmak, kızgın demirle yakmak, dağlamak; uçarken hücum etmek (doğan hak.), ısırarak (at hak.), birisini aldatmak, dolandırmak” (YDS/364)

Kıçımın ikkierdinen etin ikkierdinen tüütün bısa xaarıyan.

“(Demir şiş) eyer kanadıyla (atın) teni arasındaki tüye ancak dokunuyordu.”

xaarıttar- “değdirmek, dokundurmak, ütülemek, yakmak; soğuk vurmak, yanmak, soğuktan zarar görmek (ekin hak.)” (YDS/364)

xaltı oğustar- “dokunup geçmek (mesela: tüfek kurşununun öldürmeyecek derecede sıyırip, değip geçmesi gibi)” (YDS/320)

xamnat- “harekete geçirmek, kımıldatmak, faaliyete geçirmek; oynatmak, yerinden oynatmak, kımıldatmak; yürütmek, değmek, titremek, sallamak, sarsmak, dokunmak” (YDS/322)

xap-, xabar- “kapmak, bir şeyi (avuca) kapıp almak, tutmak (topu), havadan yakalamak yukarıdan düşmekte olan bir nesneyi aşağıdan tutmak (mesela: düşmekte olan topu elle tutmak), kavramak; temas etmek” (YDL/C.11/145)

xap- “tutmak, yakalamak” (YRS/480)

Meeçigi xap.

“Topu yakala.”

xabaa- “dokunmak, yanaşmak, yakınlaşmak” (YDS/306)

xaba ıl- “birini yahut bir nesneyi yakalamak, bir nesneye tutunmak” (YDL/C.11/145)

xaba tardan- “birbirlerini yahut bir şeyi yakalamak” (YDL/C.11/145)

xabagalaa- “boğaza yapışmak, bir şeyin boynuna bir çentik yapmak” (YDL/C.11/8)

xabialaa- “ısırmak; hızlıca kapmak ve yutmak” (YDS/307)

It xabialaan asur.

“Köpek dişleriyle hızlıca (hırsıla) kopararak yiyor.”

xabialaa- “tutmak, yakalamak” (YRS/471)

It uorugar sıabın xabialaata.

“Köpekler öfkeden zincirleri ısıırıyordu.”

xabıalan- “ısırmak, mükerrereten ısırmak” (YDS/307)

xabıalan- “dişlerle tutmak, ısırmak” (YRS/471)

xabıalas- “birbirini ısırmak” (YRS/471)

xabılınnar- “ovmak, sürmek” (YRS/472)

İtıspın xabılınnardım.

“Avuçlarımı baloncuklara sürdüm.”

xabırılın- “bir şeye değmiş, dokunmuş olmak, sürtünmek, kabarcıklardan peyda olacak derecede sürtünmek, aşınmış olmak” (YDS/308)

xabırıs- “itişmek kakışmak, birbirine sürtünmek” (YDL/C.11/17)

Tüü tüüünü gıtta xabırısxit üsü. (bilmece)

Tüy tüye çarptı, diyorlar (uyuyan insanın kirpikleri hakkında)”

xabırıt- “sürtmek, bir nesnenin diğerine sürtmesini mucip olmak” (YDL/C.11/17)

xabırıy- “bir şeye değmek, bir şeye sürünmek, dokunmak” (YDS/308)

Ataxpın bısa xabırıyda.

“Kızak benim ayağıma değdi.”

xabırıy- “basmak, sıkmak” (YRS/472)

Ataxpın sıarğa xabırıyda.

“Kızak koşucusu ayağıma bastı.”

xabıs- “tutmak, yakalamak” (YRS/472)

xabıs-, xapsar- “birbirini tutmak, tutuşmak (güreşte), kapışmak” (YDS/308)

xabıtaydan- “merak etmek, tecessüs sevkiyle ellelemek, yoklamak” (YDS/308)

xarbaa- “kapmak, yakalamak, tutmak” (YRS/483)

Meeçigi xapsabıt.

“Topu yakaladık.”

xarbaa- “tırmıkla toplamak, taramak, küremek, eşmek, birisini bir yerinden yakalamak, tutmak, bir yerinden tutmak, kapmak, yakalamak” (YDS/338)

Xarbaan ilaarı xarbaata.

“(Adamı) yakalamak için o (abağsı) eliyle yoklamaya başladı (fakat adam sıvıştı).”

xarbialalaa- “birisini birçok defa tutmak, elle yoklamak, araştırmak”
(YDL/C.11/194)

Cieleen uolattar ostuolga örösölönön turar eti harbialan ilan hoynularıgar ugallar.

“(Karanlıkta) evin delikanlıları, masa üzerinde yığılı duran eti kaptılar ve koltukaltlarına soktular.”

xarbialaa- “el yordamıyla aramak” (YRS/484)

Toruoskatın kördöön xarbialaata.

“Bastonunu el yordamıyla arıyordu.”

xarbialan kör- “elle yoklamak, araştırmak, birisine elle temas etmek”
(YDL/C.11/194)

kördüön xarbialaa- “elle yoklayarak aramak” (YDL/C.11/194)

xarbialas- “bir şeye birlikte tutunmak” (YRS/484)

xarban- “şu veya bu nesneye elle sarılmak, tutunmak” (YDL/C.11/191)

xarbas- “tutmak, yakalamak, devşirmek, acele ederek ve hırsıyla başkalarından evvel yetişmek” (YDS/337)

Buka bari kuustusputunan- xarbasıtınan allaraa doyduga tüsen kuugunñtışar.

“Onların hepsi birbirini kucaklayarak- kavrayarak aşağı dünyaya indiler.”

xarı xapsar- “birbirinin dirseğinden tutmak (bir nevi güreş)” (YDL/C.11/18)

ıl- “almak; tahsil etmek, ele geçirmek, yakalamak, tutmak, bir şeyi kabul etmek; bir şeyi edinmek, elde etmek; satın almak, almak” (YDS/409)

Ulam iksarı ilan iste.

“(Onun boynundan beline kadar saran atkısı) daha sıkı tuttu (kucakladı, sardı).”

ilaxtas- “bir şeye dayanmak” (YDS/410)

itur- “ısırmak, dişle yaralamak; kemirmek, yaralamak, bir şeyin arasına kısırmak”
(YDS/426)

Omuk uola kunaagt itirbit uopput.

“Tungus delikanlısı dişleriyle mantarı yakalamış (ısırmış) ve ağzında tutuyor.”

itirtar-, itittar- “kökünün manasına göre; sağlamca sarmak, sıkı bağlamak”
(YDS/426)

Basittan xap gına itirtarda.

“Onu (kerpetenle) başından yakaladı.”

itis- “bir şeyi avuçla almak, avuçlamak” (YDS/426)

Xayır taastan ikki itisin toxxuru niççeğey kumağı itisan kurduk itisan illa.

“İki avucuna ıslak kum doldurur gibi çakıl taşı doldurdu.”

ıyaan- “bir şeye ilişmek, takılmak, asılmak; tartılmak, üzerine asmak, takmak”
(YDS/429)

Uol toyono ıyaanan bastıñ sergeğe moñnon ölön turar.

“Onun oğul efendisi, büyük at bağlama kazığına kendisini asarak boğulmuştu.”

iililin- “iliştirmek, bir şeyin üzerine asılmış olmak; yapışmak, asılmak” (YDS/462)

İkki çancığın asıgar iilille tüseeri gınna.

“Eliyle onun iki şakağından tutarak asılmak istedi.”

“Atının tüylerini sıvazladı.”

ibie- “ellemek, elle yoklamak” (YDS/433)

imeriy- “sığamak, (eliyle) ovmak” (YDS/445)

Atın tüütün imeriyde.

imerin- “ovunmak; kendini sığamak, ovmak” (YDS/445)

Asulaax imeriner.

“Sancısı olan kendini sıvazlar.”

imeris- “ovuşmak, birbirini sığamak, ovmak” (YDS/445)

İlii iliileriger sillesen barannar imerisen etterin, tiriilerin ölöürümmütterin.

“Birbirlerinin ellerine tükürerek birbirinin berelenmiş vücut ve derilerini ovdular (sığadılar) (tedavi için).”

kelgiy- “bağlamak, sarmak” (YRS/217)

İliitin kelgiy.

“Elini bağla.”

kedergi kelgiy- “(umumiyetle azgınlık yapan sarhoşların) kollarını dirsekten yukarı doğru arkaya bağlamak” (YDS/470)

kerbee-, kergie=- keymee- “kemirmek (kurut, böcek hak.), bir şeyi kemirip parçalamak ve umumiyetle kalın bir şeyi küçük bir aletle kesmek; birisini rahat bırakmamak” (YDS/478)

ketextee- “kafanın arkasını tutmak” (YRS/224)

Ketexteen oxtordo.

“Kafasının arkasından yakalayıp onu yere serdi.”

keymee- “gevme, yumuşak bir şeyi (keza ağacı da) dişleriyle kemirmek, kemirip koparmak” (YDS/487)

Tiiskinen keymien il.

“Dişinle kemirip kopar.”

kıby- “bir şeyi ayaklar arasında sıkmak, sıkıştırmak; bir şeyi ayaklarla sıkmak yahut ezmek” (YDS/491)

kıbin- “bir şeyi koltuk yahut koltuklar altında tutmak yahut bulundurmak; koltuk yahut koltuklar altına almak, bir şeyi sıkmak” (YDS/490)

Uol oğonu xanğas diki xonnoğor kıbımmıt.

“Oğlunu sol koltuğu altından tuttu.”

kıñihaxtaa- “yaslanmak, yana yaslanmak” (YRS/208)

Kiñihaxtaan sít.

“Yana yat.”

kıpçıy- “sıkmak, bacakları kısmak; ayaklarla sıkıştırmak” (YDS/500)

Kıpçıybit atağın birde ciegenippete.

“(Altındaki çabalayan atı) Kısmış bacaklarını bir defa olsun gevşetmedi.”

kiriixtes- “zorlamak, basmak, ağırlığını vermek (mesela, büyük kalası testere ile kestiği zaman gibi)” (YDS/526)

manñiy- “duygulanmak, dokunmak” (YRS/235)

manñit- “rahatsız etmek, heyecanlandırmak, dokunmak” (YRS/235)

mülüktee- “kemirmek, dişleriyle parçalamak” (YDS/657)

ñalbanan kebis- “(dudaklarına sürmek) harfiyen manası ancak yalanmaktır” (YDL/C.6/68)

ñalıp- = *ñalıp gın-* “ıslak dil ile kuvvetlice yalamak (köpek hak.)” (YRS/259)

ñikkeriy-=*nikkarıy-* “1.ovmak, ovarak sindirmek, yağlamak, bir şeyin üzerinden yaşlığı parmağıyla silmek; (*ñikke*y= kazımak bastırarak sürterek germek), bıçak sırtıyla (kara çam veya söğüt çubuğunu, ipi açılıp uzanması için çekmek, sıkarak suyunu çıkarmak), 2.sıyılmak, kazıntı hasil olmak” (YDL/C.6/94)

Haannarı-siinneri, etteri-tirileri unuogar tirierde bısa ñikkeriyen ılar.

“(Çakmak taşıyla) kanı, eti, derisi ile kemiklerine kadar kesti aldı.”

ñikkeris- “birbirine sürtünmek” (YDL/C.6/94)

ogonuohtan-, onunuohtan- =*ağıniahtan-* “kendine sürmek, bulaşmak” (YDL/C.6/198)

Birderin taskar onunuohtan.

“Üç yumurtadan biriyle haricen sürün.”

örtüktes- “güreş esnasında birbirine kalçalarıyla dayanmak” (YDL/C.6/433)

Örüte kötöhsö-kötöhsö örtüktespitinen bardılar.

“(Güreş esnasında) birbirini kalçalarından tutarak (birbirini) yukarıya kaldırmaya başladılar.”

öyön- “tutulmuş (himaye edilmiş) olmak, bir şeyle dayatılmış olmak, dayanmak, bir şeyin üzerinde olan dirseklerine dayanmak, bir şeye arkasını verdirmek” (YDL/C.6/377)

Torooskottor/ toroosko-go/ süsütten öyönön baran olor.

“Bastonuna alnını dayatarak oturuyor, alnını bastonuna dayatarak.”

öyön- “dayanmak” (YRS/284)

Tayaxxa öyönön tur.

“Duvara yaslan.”

öyönnör- “kökü olan *öyön* kelimesinin manasına göre; (başı) dayamak” (YDL/C.6/377)

öyönüs- “birbirine dayanmak” (YRS/284)

Beye-beyeleritten öyönsön turallar.

“Birbirlerine dayanarak ayakta duruyorlar.”

öyös- “beraberce bir şeyin düşmesine mani olmak (tutmak, himaye etmek” (YDL/C.6/378)

Öyüöspütün ere isin.

“Tutmaya (dayamaya) yardım ettiği için ancak.”

sabaa- “2.yağlamak; sıvamak, sürmek, kalıplamak, sıvamak” (YDL/C.7/3)

sabaraydaa- “el içine almak” (YDL/C.7/6)

salaa- “yalamak” (YRS/310)

Inax oğotun salur.

“İnek buzağısını yalıyor.”

salaamaxtaa- “yalamak” (YRS/311)

salbaa- “yalamak” (YRS/311)

salban- “yalamak” (YRS/311)

Xappit uostarın salbanar.

“Kuru dudaklarını yalıyor.”

salğan- “dokunmak, yetişmek, erişmek” (YRS/312)

Oloppohunan salğanan illim.

“Tabureye çıkararak aldım.”

sarınna- “omuzlamak” (YDL/C.7/168)

sillaa- “dokunmak, değmek” (YRS/357)

sigen- “ovmak” (YRS/321)

sigen- “1.sürtünmek, 2.yapışmak, musallat olmak, sırnaşmak, taciz etmek, sıkılmak” (YDL/C.7/277)

Sigemnitinen barbıttar.

“Geyikler (ağaca) sürtündüler.”

suupaydaa- “elle yoklamak, lemsetmek, yoklama (mesela cebi)” (YDL/C.8/151)

suralaa-, suuralaa- “bir şeyi ileri geri hareket ettirmek, içini temizleyip parlatmak; ayaklarını gıcırdatarak ovmak” (YDL/C.8/156)

süğüüs-, süksër- “birbirini omuzları üzerinde taşımak, kimin omuzları daha fazla kaldırabileceğini sınamak” (YDL/C.8/190)

süksüs- “omuza kaldırmak, birbirini omuzlarında taşımak, güreşmek, uğraşmak” (YDL/C.8/197)

Buka bari beye beyelerin ürdüleriğer süksüse sırçallar.

“Onlar hepsi birbirinin üzerine yükleniyorlar.”

taarıy- “bir şeye takılmak; değmek, bir kimse hakkında; bir şeye dokunmak, kımıldatmak, kapıp almak” (YDL/C.9/88)

taarıy- “dokunmak, değmek” (YRS/371)

Tarbağın töbötünen sannıbıttan taarbıyda.

“Parmak uçlarıyla omzuma dokundu.”

tagay- “dokunmak, bir kimseye, bir şeye bir şey ile dokunmak, sokulmak” (YDL/C.9/11)

Uol ogom miğın köhsühen tagaya sítar.

“Oğlum bana arkası ile dokunarak yatıyor.”

tagan- “dokunmak” (YDL/C.9/11)

Hotun süreger tagana-tagana ıtı olordu.

“Bayan, elini kalbine koyarak (dokunarak), oturup ağlıyordu.”

tagalın- “bir şeye dokunmak, hakikaten dokunmaya maruz kalmak” (YDL/C.9/11)

tagalla tüs- “dokunmak” (YDL/C.9/11)

talahaççıy- “dönmek, ellerini açarak ve kaldırarak koşmak, el ele (vererek) dönmek; vurunmak, yolunmak (tuzağa düşen ördek hakkında)” (YDL/C.9/35)

İliiliin atahtın taagaççıya möhsö turarın kurduk.

“(Leylek) gibi kanatları ve ayaklarıyla vuruna benzeyerek.”

talahaççıt- “kökünün manası ile; döndürmek, kollarından tutup çevirmek” (YDL/C.9/36)

tarban- “kaşınmak, parmakla kaşınmak, tırmalanmak” (YDL/C.9/73)

Sanargan basın tarbammit.

“Kederinden başını elleriyle kaşdı (tırmaladı).”

tarbıalas- “bir şeye el uzatmak, elle küremek” (YDL/C.9/75)

tay- II “ayaklarla su veya toprağa dokunarak, kanatları sallamak; zor uçmak” (YDL/C.9/17)

tayaa- III “bir şeye dayanmak” (YDL/C.9/21)

İliğin ostuolga tayaama!

“Ellerini masaya dayama!”

tayaxtan- “asaya yaslanmak” (YRS/372)

Urağahınan tayaxtanan üreği tuoraatıbit.

“Bir bastona yaslanarak nehri geçtik.”

tayan- “(bir şeye) dayanmak, dirseklemek, dayanmak, direnmek (el ile)”
(YDL/C.9/21)

Battahtan tayagınan tüösütten tayanana olordo.

“Koltuk değneğine göğsü ile dayandı.”

tayanitalaa- “bir şeye dayanmak (mesela iki el ve ayakla)” (YDL/C.9/22)

tñiraxtaa- “tırnak ile kaşımak” (YRS/421)

tut- “dokunmak” (YRS/423)

Kırcağahı tutıma.

“Yaşlı adama dokunma.”

tobuy- “dokunmak” (YRS/387)

toğonoxton- “kollarını bükerek tutmak” (YRS/387)

Biedereni toğonoxton.

“Kollarını bükerek kovayı tut.”

tuppalaa- “ellemek, elle dokunmak” (YDL/C.9/420)

tuppalaa- “elleriyle dokunmak” (YRS/405)

Iyammit tañahı tuppalaan kördö.

“Asılı giysilere dokundu.”

tuppahta- “2. ellemek, ellerle yoklamak (mesela cebi)” (YDL/C.9/420)

tuppalas- “birbirine tutunmak” (YRS/405)

tuppalıs- “tutunmak, çırpınmak” (YDL/C.9/420)

tut- “1.tutmak, biraz tutmak, muhkem tutmak, alıkoymak, 2. almak, yakalamak, ele geçirmek” (YDL/C.9/451)

Tısagası kuturuguttan tutan.

“Buzayıyı kuyruğundan tutarak.”

tut- “tutmak” (YRS/408)

İkki kihi tımtık tutar.

“İki kişi çırayı tutuyor.”

ıga tut- “sıkı tutmak” (YRS/408)

tutan kör- “elle yoklamak” (YDL/C.9/451)

tuttar- “tutmak” (YRS/409)

tutun- “bir şeye tutunmak” (YDL/C.9/461)

tuttun- “tutunmak, yahut kendisini tutmak” (YDL/C.9/457)

tuttus- “bir nesneye birlikte tutunmak” (YDL/C.9/458)

Tuttusan ohsunan istiler.

“Onlar birbirinin bileklerinden tutarak dövüşmeye başladılar.”

tutus- “birbirine tutunmak” (YRS/409)

üktee- “üzerine basmak, birinin üzerine basmak” (YRS/451)

Ataxpın ükteetiñ.

“Ayağıma bastın.”

ürdüger üktee- “bir şeyin üzerine basmak” (YRS/451)

ünülüy- “bıçakla, mızrakla hafifçe dokunmak, anasının memesine burnunu sokmak (buzağı ve tay hakkında)” (YDL/C.10/180)

üöp- “bir sıçrayışta yakalamak” (YDL/C.10/193)

ür- “sürmek, dövmek” (YDL/C.10/216)

Tablo 37. Temel dokunma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
dayan-	+			+		+		+	
değ- 1.	+			+		+		+	
değ- 2.		+		+		+			+
dokun-	+			+		+		+	
kaşı-	+			+		+		+	
ov-	+			+		+		+	
tut-	+			+		+		+	
tutun-	+			+		+		+	

<i>aañnaa-</i>	+			+		+		+	
<i>ağaa-</i>	+	+		+			+	+	
<i>ağınaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>ağan-</i>	+			+		+		+	
<i>külünen ağaa-</i>	+			+		+		+	
<i>aal-</i>	+			+		+		+	
<i>aalın-</i>	+			+		+		+	
<i>aalis-</i>	+			+		+		+	
<i>am-</i>	+			+			+	+	
<i>balaydan-</i>	+			+		+		+	
<i>battaa-</i>	+			+		+		+	
<i>battu tüs-</i>	+			+		+		+	
<i>bigie-</i>	+			+		+		+	
<i>bigen-</i>	+			+		+		+	
<i>biges-</i>	+			+		+		+	
<i>bigiestee-</i>	+			+		+		+	
<i>bistis-</i>	+			+		+		+	
<i>bocustaa-</i>		+		+			+	+	
<i>borbuydaa-</i>	+			+		+		+	
<i>cabaraaskılaa-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>çañçıktaş-</i>	+			+		+		+	
<i>çiesten-</i>	+			+		+		+	
<i>çinçiy-</i>	+	+		+		+		+	
<i>çinçilee-, çinçilie-</i>	+	+		+		+		+	
<i>dağay-</i>	+			+		+		+	
<i>dağaytar-</i>	+			+		+		+	
<i>dağas-</i>	+			+		+		+	
<i>dalsık gın- = ot dapsıy-</i>	+			+		+		+	
<i>degey-</i>	+			+		+		+	
<i>degek gın-</i>	+			+		+		+	
<i>dağan-</i>	+			+		+		+	
<i>dağalın-</i>	+			+		+		+	
<i>dağañnaa-</i>	+			+		+		+	
<i>duguy-</i>	+			+		+		+	
<i>dugun-</i>	+			+		+		+	
<i>duksurdaa-</i>		+		+			+	+	
<i>elit-</i>	+			+		+		+	
<i>xaarıy-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>xaarıttar-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>xaltı oğustar-</i>	+	+		+		+		+	
<i>xamnat-</i>	+			+		+		+	
<i>xabaa-</i>	+	+		+		+		+	
<i>xap-, xabar-</i>	+			+		+		+	
<i>xaba il-</i>	+			+		+		+	
<i>xaba tardan-</i>	+			+		+		+	
<i>xabaa-</i>	+			+		+		+	

<i>xabagalaa-</i>	+			+		+		+	
<i>xabialaa-</i>	+			+		+		+	
<i>xabialan-</i>	+			+		+		+	
<i>xabialas-</i>	+			+		+		+	
<i>xabilinnar-</i>	+			+		+		+	
<i>xabirilin-</i>	+			+		+		+	
<i>xabiris-</i>	+			+		+		+	
<i>xabirit-</i>	+			+		+		+	
<i>xabiriy-</i>	+			+		+		+	
<i>xabis-, xapsar-</i>	+			+		+		+	
<i>xabitaydan-</i>	+	+		+		+		+	
<i>il-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>ilaxtas-</i>	+			+		+		+	
<i>itur-</i>	+			+			+	+	
<i>itirtar-, itttar-</i>	+			+		+		+	
<i>itis-</i>	+			+		+		+	
<i>iyaa-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>iililin-</i>	+			+		+		+	
<i>ibie-</i>	+			+		+		+	
<i>imeriy-</i>	+			+		+		+	
<i>imerin-</i>	+			+		+		+	
<i>imeris-</i>	+			+		+		+	
<i>kelgiy-</i>	+			+			+	+	
<i>kedergi kelgiy-</i>	+			+			+	+	
<i>kerbee-, kerbie- = keymee-</i>	+			+			+	+	
<i>ketextee-</i>	+			+		+	+	+	
<i>keymee-</i>	+			+		+		+	
<i>kıby-</i>	+			+		+		+	
<i>kıbın-</i>	+			+		+		+	
<i>kıñhaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>kıpçıy-</i>	+			+		+		+	
<i>kim-</i>	+			+		+	+	+	
<i>kiriextes-</i>	+			+		+		+	
<i>manñiy-</i>		+		+			+	+	
<i>manñit-</i>		+		+			+	+	
<i>mülüktee-</i>	+			+		+		+	
<i>ńalbanan kebis-</i>	+			+		+		+	
<i>ńalıp- = ńalıp gın-</i>	+			+		+		+	
<i>ńıkkariy- =ńıkkariy-</i>	+			+		+		+	
<i>ńıkkeris-</i>	+			+		+		+	
<i>ogonuohtan-, onunuohtan- =ağınmahtan-</i>	+			+		+		+	
<i>örtüktes-</i>	+			+		+		+	

<i>öyön-</i>	+	+		+		+		+	
<i>öyönnör-</i>	+			+		+		+	
<i>öyönüs-</i>	+			+		+		+	
<i>öyös-</i>	+			+		+		+	
<i>sabaa-</i>	+			+		+		+	
<i>sabaraydaa-</i>	+			+		+		+	
<i>salaa-</i>	+			+		+		+	
<i>salaamaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>salbaa-</i>	+			+		+		+	
<i>salban-</i>	+			+		+		+	
<i>salğan-</i>		+		+		+		+	
<i>sarınna-</i>	+			+		+		+	
<i>sillaa-</i>	+			+		+		+	
<i>sigen-</i>	+			+		+		+	
<i>sistanna-</i>	+			+		+		+	
<i>suupaydaa-</i>	+			+		+		+	
<i>suralaa-, suuralaa-</i>	+			+		+		+	
<i>süğüs-, süksür-</i>	+			+		+		+	
<i>süksüs-</i>	+			+		+		+	
<i>taary-</i>	+			+		+		+	
<i>tagay-</i>	+			+		+		+	
<i>tagan-</i>	+			+		+		+	
<i>tagalın-</i>	+			+		+		+	
<i>tagalla tüs-</i>	+			+		+		+	
<i>tarban-</i>	+			+		+		+	
<i>tarbıalas-</i>	+	+		+		+	+	+	
<i>tabıy-</i>	+			+		+		+	
<i>talahaççıy-</i>	+			+		+		+	
<i>talahaççıt-</i>	+			+		+		+	
<i>tay-</i>	+			+		+		+	
<i>tayaa-</i>	+			+		+		+	
<i>tayan-</i>	+			+		+		+	
<i>tayanıtala-</i>	+			+		+		+	
<i>tayaxtan-</i>	+			+		+		+	
<i>tuñırxaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>tut-</i>	+			+		+		+	
<i>tobuy-</i>	+			+		+		+	
<i>toğonoxton-</i>	+			+		+		+	
<i>tuppala-</i>	+			+		+		+	
<i>tuppala-</i>	+			+		+		+	
<i>tuppahta-</i>	+			+		+		+	
<i>tuppalas-</i>	+			+		+		+	
<i>tuppahıs-</i>	+			+		+		+	
<i>ıga tut-</i>	+			+		+		+	
<i>tutan kör-</i>	+			+		+		+	
<i>tuttar-</i>	+			+		+		+	
<i>tutun-</i>	+			+		+		+	

<i>tuttus-</i>	+			+		+		+	
<i>üktee-</i>	+			+		+		+	
<i>ürdüger üktee-</i>	+			+		+		+	
<i>ünülüy-</i>	+			+		+	+	+	
<i>üöp-</i>	+			+		+		+	
<i>ür-</i>	+			+		+		+	

2.5.2.Şefkat İfade Eden Dokunma Duyu Fiilleri

Şefkat ifade eden dokunma duygu fiilleri, dokunma eyleminin şefkat/iyi niyet ile gerçekleşmesini anlatmaktadır. Fiziksel temas ile oluşan bu fiiller sevgi, iyi niyet ile gerçekleştirilmektedir. Bu fiiller “öpmek” ve “sarılmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bazı fiillerin ise ikinci anlamının (*böröö-*) dokunma eylemini karşıladığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

kucakla- “1.*kuus-*, 2.*tögürüy-*, *ergiy-*” (TSS/168)

okşa- “*imeriy-*, *taptay-*” (TSS/204)

öp- “*uuraa-*, *sillaa-*” (TSS/210)

öpüş- “*uuras-*, *sillas-*” (TSS/210)

sarıl- “*ruus-*” (TSS/230)

ataxtas- “ayakları birbirine bitişirmek, yanaştırmak” (YDS/40)

Ataxtasan sıt.

“Ayak ayağa verip yatmak.”

ambrazura- “kucaklamak” (YRS/40)

bataydan- “sarılmak (birisi tarafından sarılmış olmak); dolaşmak, karışmak” (YDS/73)

böröö- “2. sarmak” (YRS/79)

Oğonu suorğanınan böröö.

“Çocuğu yorgan ile sar.”

emeriy- “sıvazlamak, okşamak” (YDS/282)

xaxaar- “gıdıklamak” (YRS/490)

xaxaar- “tavuk hakkında: gıdıklamak” (YDS/313)

xataahın- “sıkı sıkıya sarılmak, yapışmak” (YRS/488)

Uol massunağa xataahınna.

“Çocuk arabaya sıkı sıkıya yapıştı.”

xooynos- “koyun koyuna yatmak; iki kişi birlikte yatmak, beraber yan yana yatmak; beraber uyumak, kucaklaşmak” (YDS/399)

Xoonyosuo!

“Beraber uyuyalım! Birlikte yatalım!”

xooynosuu- “beraber uyumak, kucaklaşmak” (YDL/C.11/331-332)

xordurğaa- “gıdıklamak” (YDS/387)

ilbii- = *ilbiy-* “masaj yapmak” (YRS/145)

ilbin- “bir yerini sıvazlamak; güzelleşmeye uğraşmak, ihtimamla sırtındaki elbiseyi düzeltmek” (YDS/441)

Bitıkpın ilbinen xaallın.

“Ben sakalımı sıvazlayarak kaldım.”

imeriy- “okşamak” (YRS/149)

Bahıttan imeriy.

“Başımı okşar.”

imerin- “okşamak” (YRS/149)

Iarulaax imeriner.

“Ağrısı olan kendini okşar.”

kıçıgalat- “gıdıklamak” (YDS/492)

kıçikalat- “gıdıklamak” (YDS/492)

kıçılğılat- “gıdıklamak” (YRS/214)

kristiebeles- “Paskalya bayramında bayramlaşmak, öpüşmek” (YDS/550)

kuus- “sarılmak” (YRS/195)

kuuhan il- “kucaklayarak almak” (YRS/195)

kuusun-, kuustar- “kendisini kucaklamak” (YDS/576)

kuustus- “kucaklaşmak, yekdiğerini kucaklamak” (YDS/576)

Xardarıta kuustusa tüstüler.

“Onlar birbiriyle kucaklaştılar.”

kuustus- “kucaklaşmak” (YRS/195)

Kuustuhan olorollar.

“Oturup sarıldılar.”

massajtaa- “masaj yapmak, ovmak” (YRS/236)

massajtan- “kendine masaj yapmak” (YRS/236)

Sireygin massajtan.

“Yüzüne masaj yap.”

massajtas- “karşılıklı masaj yapmak” (YRS/236)

ńıлары- “okşanmak, sıvazlanmak” (YDL/C.6/132)

ńılaarıt-, ńalaarıt- “kolay, serbest, yağ üzerini sıvar gibi sıvamak, okşamak; kaşık ile sıvamak (mesela yağı)” (YDL/C.6/132)

ńılaarıt- “okşamak” (YRS/262)

Tüütün imeriyen ńılaarıt.

“Eşit bir tabaka halinde sürün.”

oğolorgun sıllaa- “çocuklarını öpmek” (YRS/357)

sabarga- “şapur şupur öpmek, şapırdatmak, öpmek” (YDL/C.7/7)

Sabargama.

“Şapırdatma, şapır şupur öpme.”

seńekelet- “çocuğu otururken ayak üzerinde hoplatmak” (YDL/C.7/227)

Aga-a miğın seńekelet ere.

“Baba, beni (otururken ayak bileği üzerinde) hoplatsana.”

sihin- “sarılmak, sıkıca sarılmak” (YRS/363)

Olbuorga sihin.

“Çite tutun.”

sietis- “birbirini götürmek; birbirinin elinden tutmak, kol kola gitmek” (YDL/C.7/269)

İli iliileritten sietisen.

“Birbirinin elinden tutarak.”

siettis-, *siertis-* “birbirini götürmek, birbirine tutunmak, birbirlerine zincirlenmek” (YDL/C.7/269)

İli iliileritten siettisen.

“Ellerinden tutunarak (duruyorlar, gidiyorlar, konuşuyorlar).”

suulan- “bir şeyle sarılmak veya bir şeye sarılmak, kendi kendini sarmak, bir şeye (dolanmak, sarılmak, sarılmış olmak), bir şeyle sarılmış olmak” (YDL/C.8/108)

Busa suohtuk suulan.

“İyice sarınmak”

suulan- “sarmak, sarılmak” (YRS/347)

Soñño suulan.

“Bir cekete sarın.”

suulanılın- “birisi tarafından sarılmak” (YDL/C.8/108)

sülgüy- “itina ile beslemek, okşamak” (YDL/C.8/202)

Aganahtaañ agımahtaan, sülgüyen-sülgüyen, urukkutunaagar bert gınan kebiste.

“O (kadın) yağlaya yağlaya, itina ile baka baka öyle yaptı ki (at) evvelkinden daha iyi daha güzel oldu.”

tapta- “sevmek, okşamak (çocuğu)” (YDL/C.9/63)

ubaxtaa- “masaj yapmak” (YRS/430)

Inax siihin ubaxtaa.

“Bir ineğin memesine masaj yapın.”

uuraa- “öpmek” (YRS/448)

Ogonu uuraa.

“Çocuğunu öp.”

uuras- “öpmek, birbirini öpmek, öpüşmek” (YRS/448)

üllü- “birisini bir şeyle örtmek yahut birisinin üzerine yorgan üstünden bir nesne atmak” (YDL/C.10/165)

Ogonu iksarı ülleyen kebis.

“Bu çocuğu iyice sar.”

Tablo 38. Şefkat ifade eden dokunma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
kucakla-		+		+		+		+	
okşa-	+			+		+		+	
öp-	+			+		+		+	
öpüş-	+			+		+		+	
sarıl-	+			+		+		+	
ataxtas-	+			+		+		+	
ambrazura-		+		+		+		+	
bataydan-	+			+		+		+	
böröö-	+			+		+		+	
emery-	+			+		+		+	
xaxaar-	+			+		+		+	
xataahin-	+			+		+		+	
xooynos-, xooyños-	+	+		+		+		+	
xooynosuu-	+	+		+		+		+	
xordurğaa-	+			+		+		+	
ilbii- = ilbiy-	+			+		+		+	
ilbin-	+			+		+		+	
imeriy-	+			+		+		+	
imerin-	+			+		+		+	
kıçıgalat-	+			+		+		+	
kıçıkalat-	+			+		+		+	
kıçılğilat-	+			+		+		+	

<i>kristiebeles-</i>		+		+		+		+	
<i>kuus-</i>	+			+		+		+	
<i>kuuhan il-</i>	+	+		+		+		+	
<i>kuusun-, kuustar-</i>		+		+		+		+	
<i>kuustus-</i>		+		+		+		+	
<i>massajtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>massajtan-</i>	+			+		+		+	
<i>massajtas-</i>	+			+		+		+	
<i>ńıлары-</i>	+			+		+		+	
<i>ńılaart-</i>	+			+		+		+	
<i>oğologun sıllaa-</i>	+			+		+		+	
<i>sabarga-</i>	+			+		+		+	
<i>seńekelet-</i>	+			+		+		+	
<i>shın-</i>	+			+		+		+	
<i>siettis-, siertis-</i>		+		+		+		+	
<i>suulan-</i>	+			+		+		+	
<i>suulanılın-</i>		+			+	+		+	
<i>sülgüy-</i>	+			+		+		+	
<i>tapta-</i>	+			+		+		+	
<i>ubaxtaa-</i>	+			+		+		+	
<i>uuraa-</i>	+			+		+		+	
<i>uuras-</i>	+			+		+		+	
<i>üllüy-</i>	+				+	+		+	

2.5.3.Şiddet İfade Eden Dokunma Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan dokunma duyu fiilleri, dokunma eyleminin şiddet içermesini ifade etmektedir. Bu fiiller fiziksel temas ile oluşmaktadır. Bu fiiller, “dövmek”, “vurmak” ve “boğazlamak” vb. anlamlarda kullanılmaktadır. Bazı fiillerin ise ikinci anlamının (*ballırğaa-*) kullanıldığı görülmektedir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

bastır- “*xam battaa-*” (TSS/27)

batır- “1.*timirt-*, 2.*saay-*, 3.*öl-*, *suox buol-*” (TSS/28)

boğ- “1.*tunın xaayan ölör-*, *tumnar-*, 2.*timirt-*, *uuga timirden ölör-*” (TSS/38)

boğazla- “*ölör-*” (TSS/38)

çimdikle- “*kımaaxtaa-*, *kımıstaa-*” (TSS/55)

çarpiş- “1.*anńıs-*, *xarsıs-*, *iiris-*, 2.*seriiles-*, *oxsus-*” (TSS/51)

dişle- “*ıtır-*” (TSS/69)

döv- “1.*sıs-*, *kırbaa-*, 2.*taptayan oñor-*, *oğus-*” (TSS/73)

dövüş- “*oxsus-*, *kırgıs-*” (TSS/73)

ısır- “*ıtır-*” (TSS/119)

it- “*as-*, *ütürüy-*” (TSS/135)

itiş- “*anñıs-*, *ütürüs-*” (TSS/135)

sık- “1.*ık-*, *battaa-*, 2.*ereydee-*, *battaa-*” (TSS/239)

tırmala- “*tıñıraxtaa-*” (TSS/271)

tokatla- “*iedeske sırbat-*, *iedeske oğus-*” (TSS/273)

vur- “1.*oğus-*, 2.*ölör-*, *baahırt-*, 3.*ubulun-*” (TSS/292)

vuruş- “*oxsus-*, *seriiles-*” (TSS/292)

yumrukla- “*suturuktaa-*, *suturukkunan oğus-*” (TSS/307)

aalı-, *aalsar-* “sürtünmek, kaşınmak, birisiyle itişmek” (YDS/51)

Aymax bile connor aalsa tosuydular.

“Konu komşu itişerek karşılamaya çıktılar.”

abarat- “kapıyı şiddetle vurmak” (YDS/1)

Bu udagan cietiger kelen, bert küüsteetxik toñsuyan abaratta, cie cigisiyier dieri.

“O, kadın şamanın kapısına geldi ve evi sarsacak kadar kuvvetle (kapıya) vurmaya başladı.”

ahıy- “2.yakmak, çimdiklemek” (YRS/50)

alın- “itmek, ıkınmak” (YRS/39)

Inax töröörü allar.

“İnek doğum yapmak için ıkınmaya başladı.”

añalaa- “itmek” (YDS/22)

Kisini toğo añalugın?

“Niçin adamı itiyorsun?”

anñiala- “itmek” (YRS/41)

Aanı anñialata da, ahıllıbata.

“Kapıyı birkaç kez itti ama yerinden kıpırdamadı.”

añialas- “itişmek, kakışmak, birbirini itmek” (YDS/22)

anñialas- “itmek, birbirini itmek” (YRS/41)

anñın- “itmek, delmek, dikmek” (YRS/42)

añılın- “itişmek (yerinden) itilmek; saplanmak, batmak” (YDS/22)

anñılın- “itmek, çarpmak” (YRS/42)

Maska añılın.

“Ağaca çarpmak.”

añulaa- “sançmak, dışarı itmek, kendi yanından öteye itmek, iterek sokmak” (YDS/22)

Añulaan killer.

“İtip sokmak.”

añulan- “başkalarını iterek ileriye atılmak (öne çıkmak için başkalarını itmek)” (YDS/22)

Üçügedik da sıyrımsıyan añulanan ereğın!

“Ne kadar cevval ve atılgansın!”

añın- “1. öne doğru itilmek, itişmek, itilerek uzaklaşmak 2. Kendisine bir şey sokmak, batırmak” (YDS/22)

Bısağı bıarın xaba ortotunan añımñıt.

“Bıçağı karnına, tam ciğerinin ortasına sapladı.”

añıs- “itişmek, itmeye yardım etmek” (YDS/22)

argıy- “bir şeye şiddetle vurmak, çalmak, tokmakla vurmak” (YDS/30)

Ağmı toğo toñsuyan argıya turagın?

“Kapıyı niçin çalıyor, takırdatıyorsun?”

argıy- “sert vurmak” (YRS/46)

as-, añar-, ancar- “birisini yahut bir şeyi itmek; tepmek, batırmak, delmek, sançmak; sokmak, saplamak” (YDS/35)

Meyiitinen uutun aspit.

“(Bir kap içinde bulunan) suyu başı ile itti.”

as- “2.itmek, kıpırdamak, geri itmek” (YRS/48)

Tüöske as.

“Göğsüne bastır.”

baalkılaa- “dövmek, vurmak” (YRS/55)

baalkılatalaa- “sopayla vurmak” (YRS/55)

ballırğaa- “2.şaplak atmak” (YRS/62)

ballırğat- “çamura tokat atmak” (YRS/62)

Badaraanı kehen ballırğat.

“Çamura tokat atmış.”

baltarıktaa- “aşağı bastırmak, ezmek” (YRS/62)

battaa- “basmak” (YRS/67)

Ataxpın battaama.

“Ayağıma basma.”

battat- “2.ezmek, boğmak” (YRS/67)

Bölüün battattım.

“Dün kabuslar beni boğdu.”

battaxtaa- “saç çekmek” (YRS/67)

battaxtatalaa- “saç çekmek” (YRS/67)

batıgıraa- “tepinmek, yere vurmak” (YRS/67)

At süüren batıgıraan aasta.

“At gürültülü bir ayak sesiyle koştu.”

bellirget- “şaplak atmak” (YRS/99)

billigraa- “çarpmak (kalp hak.)” (YDS/96)

bıstalaa- “kesmek, ortasından kesmek, parçalara ayırmak” (YDS/101)

Üle kisitin deñ iliitin atağın bıstalaatağım.

“Nafile yere, amelenin el ve ayağımı kestim.”

billigree- “çarpmak (korku esnasında kalbin çarpması)” (YDS/110)

bitigiree- “sık sık vurmak, dövmek” (YRS/72)

Erge motuor bitigiriir.

“Eski motor sık sık vuruyor.”

bop- “nefes almaya mâni olmak, boğmak, nefesini kesmek” (YDS/119)

bop- “bastırmak, durdurmak” (YRS/75)

Xaan taxsarın bop.

“Kanamayı durdur.”

bötügree- “ayaklarıyla sık sık yere vurmak, takırdatmak” (YDS/127)

Bötügüreen kelle.

“Ayaklarını takırdatarak geldi.”

brah- “bir şeyi vurarak tıngırdatmak, vurmak” (YDS/128)

buosaa-, buorsaa-, buostaa- “ayı avı hakkında: öldürmek, vurmak” (YDS/137)

bulgurut- “kırmak, burkmak, yerinden oynatmak; çıkarmak (kol, ayak hak.) (YDS/132)

butumaxtaa- “karıştırmak, kan çıkıncaya kadar vurmak, dövmek” (YDS/140)

büllügüree- “sessizce dövmek, hareket ettirmek, itmek” (YRS/88)

büölee- “tıkamak, kapamak, sokmak, sıkıştırmak, kilitlemek, sert çekmek; boğmak, bastırmak” (YDS/144)

cabarat- “kapıyı şiddetle (binayı sarsarcasına) çalmak” (YDS/148)

cargıy- “şiddetle vurmak, takırdatmak” (YDS/157)

cargıt- “şiddetle vurmak, tıkırdatmak” (YDS/157)

cibirgee- “ayakları yere vurmak, patırdamak” (YDS/170)

cöl- “vurup delmek, vurup yıkmak, yarmak” (YDS/179)

cukkurut- “soymak (kabuğu, deriyi) sıyırmak, tırmalamak” (YDS/181)

İliibin cukkuruttum.

“Elimi sıyırdım.”

çaalkay- “bir şeyi yavaş yavaş kesmek, doğramak, yavaş yavaş ve aynı yere vurmak; bıktırıcı bir tarzda aynı yere hafif hafif vurarak kesmek” (YDS/203)

çapçıy- “vurmak” (YRS/508)

Caahık oñoron çapçıy.

“Çekiçle vurmak.”

çubırğat- “sivri bir şeyle vurmak, küskü veya kazma ile vurmadañ hasıl olan ses gibi bir ses çıkararak vurmak” (YDS/218)

çokuy- “dövmek, değnekle yahut küçük çekiçle vurmak, çekiçle takırtı yapmak” (YDS/227)

çokuy- “hafifçe vurmak” (YRS/510)

çokooççulaa- “ağaç çekiçle vurmak, dövmek” (YDS/227)

dallarıt- = dallarıy- “hızlıca çekmek, sürüklemek” (YRS/110)

dapsılıy- “kollarını uzatarak ve hafifçe öne eğilerek vurmak” (YRS/110)

darbıy- “yüksek sesle vurmak” (YRS/111)

Aanı toñsuyan darbıyar.

“Kapıyı sertçe çalar.”

delbi bırax- “tutup yere vurmak” (YDS/255)

dugduruy- “tokatlamak” (YRS/118)

duksuy- “bir şeye vurmak” (YDS/266)

duksuy- “birine vurmak” (YRS/118)

dürbüy- “şiddetle vurmak, ses yapmak” (YRS/120)

Küüleğe aamı dürbüydüler.

“Koridordaki kapı şiddetli bir şekilde çarptı.”

elbet- “çarpmak” (YRS/538)

elbetilin- “çarpmak, artırmak” (YRS/538)

xaannaa- “kanla boyamak; kanla kaplamak, kan çıkıncaya kadar dövmek” (YDS/363)

xaannaa-baastaa- “dövmek” (YRS/467)

xaannas-baastas- “birbirini dövmek, dövüşmek” (YRS/467)

xabiçaxtaa- “yavaşça çocuğun kışına vurmak” (YDS/307)

xabır-xabır- “ayağıyla ezmek” (YRS/472)

xabırıs- “itişmek, kakışmak, birbirine sürtünmek, bir şeye çarpmak” (YDS/308)

Xaltan oyoosttorunan xabırsan.

“(Ak yürekler, yani koşu hayvanları) sımsıkı olarak, çıplak böğürleriyle sürtünüyorlar.”

xacıy- “dişle koparmak, oburca yemek” (YDS/309)

Aççık at üçügey kur otu dele xacıybıta buoluo!

“Aç at geçen senenin iyi kuru otunu öyle bir oburlukla yemiş olacaktır ki!”

xacıktas- “birbirinin elinden çekip almak” (YDL/C.11/29)

xacırıy- “dişle koparmak; otu yolmak, otu yemek” (YDS/309)

Aççık at üçügey kur otu dele xacıybıta buoluo!

“Aç at geçen senenin iyi kuru otunu öyle bir oburlukla yemiş olacaktır ki!”

xaltırdaa- “tokat atmak” (YRS/476)

Xanna xaltırdaata?

“Nerene tokat attı?”

xamparıt- “1.vurmak, parça parça ederek kırmak, sıkmak” (YDL/C.11/101)

xarıs- “dövmek” (YRS/485)

Oğustar xarsallar.

“Boğalar dövüştüler.”

xarıs-, xarsas-, xassar- “mücadele etmek, yarışmak, çarpışmak” (YDS/342)

xarısınnar- “çarpmak, dokunmaya mecbur etmek” (YDS/343)

xoñnorut- “vurup düşürmek, koparmak” (YDS/384)

Xoñnoruta sınyan.

“Yerinden vurup düşürecek.”

xop gın- “çarpmak” (YRS/499)

ık- “sıkma, sıkıştırmak, eziştirmek, basmak, el sıkma, sokulma, sıkma, sıkıştırmak, sıkıntı vermek” (YDS/408)

Kini iliitin ıksarı ıgısam ete.

“Ben onun elini şiddetle sıkardım.”

ık- “sıkma, sıkıştırmak” (YRS/524)

ıtır- “ısırmak” (YRS/533)

It ıtırar.

“Köpek ısırır.”

ilgielee- “silme (adamı, ağacı), sallama, yerinden oynatma (kazığı); sarıma (çekerek, iterek, sallayarak; didikleme, (yaramazın) kulaklarını çekme)” (YDS/442)

illibret- “silme, tepretme, sallama. (YDS/445)

İlibitten illibrete tüste.

“O benim elimi tutarak silkti.”

imit- “sıkmak, ezmek, yumuşatmak, yumuşak bir hale koymak; dövmek, vurmak; didiklemek, bir kimseyi rahatsız etmek, eziyet etmek” (YDS/446)

Sireyin imit!

“Suratıma vur!”

irgielee- “(saçları) çekmek, didiklemek” (YDS/451)

Kinini aşittan irgieleetiler.

“Onun saçlarını didiklediler.”

karbaannaa- “başkasının cebine el sokmak” (YDS/467)

kebiy- “kemirmek, yavaş yavaş dişlemek, yemek; dişle kemirerek koparmak, çiğnemek; kemirmek, oymak, yemek; delik deşik yapmak (ağaç kurdu hak.)” (YDS/469)

kebiy- “kemirmek” (YRS/216)

Kutuyax kuulu kebiybit.

“Fare çantayı kemirdi.”

kep- “keskin olmayan bir şeyle itmek; itmek, arkadan itmek; ayağıyla tepmek, kendisinden başka bir tarafa itmek, zorla itip uzaklaştırmak, defetmek, reddetmek” (YDS/477)

Kier kep!

“Bir yana it!”

kep- “2.itmek, dürtmek” (YRS/220)

kier kep- “itmek” (YRS/220)

kebis-, kepser- “itişmek (birbiriyle)” (YDS/468)

Tüös tüösteritten utarita kepsen kebisen baran.

“Birbirini göğsünden iterek.”

kerbee-, kerbie=- keymee- “kemirmek (kurut, böcek hak.), bir şeyi kemirip parçalamak ve umumiyetle kalın bir şeyi küçük bir aletle kesmek; birisini rahat bırakmamak” (YDS/478)

kerbee- “kemirmek” (YRS/220)

Kutuyax biahı bıha kerbeete.

“Fare ipi kemirdi.”

kerben- “kemirmek” (YRS/220)

kerçies- “pataklamak” (YRS/222)

ketise tūs- “birisiyle çarpışmak, birisiyle karşı karşıya gelip tokuşmak” (YDS/486)

key- “birisini bir şeyle dürtmek saplamak, sokmak, boynuzlamak, tos vurmak” (YDS/486)

“(Pehlivan pehlivanı) pala ile kesmeye başladı.”

keyen kebis-, keyen ölor- “saplayarak öldürmek, boynuzlayarak öldürmek veya yaralamak, boğazlayarak öldürmek” (YDS/486)

keyin- “kendisine bir şey saplamak, kendisine bir şey sokmak, batırmak, kendisine bir şey saplayarak öldürmek” (YDS/487)

keymee- “gevme, yumuşak bir şeyi (keza ağacı da) dişleriyle kemirmek, kemirip koparmak” (YDS/487)

Tiiskinen keymien il.

“Dişinle kemirip kopar.”

kıbit- “sıkıştırmak, çimdiklemek, kavramak, aşağı bastırmak” (YRS/204)

Tarbaxxin aañña kıbit.

“Parmağımı kapıya sıkıştırdım.”

kımaaxtaa- “çimdiklemek” (YRS/207)

İliitin kımaaxtaa.

“Elini çimdikle.”

kımñulaa- “dövmek” (YRS/207)

kımñulan- “kırbaçla vurmak” (YRS/207)

kırabilaa- “tırmıklamak” (YRS/208)

kırbaa- “dövmek (tahkir ederken), dövüşmek, vurmak, birine dayak atmak; parçalamak, kırıp parça parça etmek, parça parça kesmek; ufalamak” (YDS/502)

Meyiitiger batas baarin sulbu tardan ilan kırbaabitunan barar.

“Onun baş ucundaki kılıcı çekerek doğramaya başlıyor.”

kırbaa- “dövmek, vurmak” (YRS/209)

Oğonu kırbama.

“Çocuğuna vurma.”

kırban- “kendi kendine vurmak; dövünmek, dövülmek veyahut dövülmüş olmak; ufalanmak yahut ufalanmış olmak” (YDS/502)

Bir oğö künnete xarağın kırbanar. (bilmece)

“Bir çocuk her gün kendi gözünü döver (kilit ve anahtar).

kırbas- “vuruşmak, birbirine vurmak, biriyle dövüşmek (kılıç ile) vuruşmak, birbirini doğramak” (YDS/502)

Batastarınnan kırbastılar.

“Palalarıyla vuruştular.”

kırbatalaa- “birçoklarını yahut birçok yerlerde bir defada vurmak (kesmek)” (YDS/502)

Batasınan kırbatalaan barda.

“(Pehlivan pehlivanı) pala ile kesmeye başladı.”

kırbatalaa- “dövmek” (YRS/210)

kıtaxtaa- “birini çimdiklemek, çimdik atmak, tırmalamak, pençe arasına almak, bir şeyi pençeleyerek tutmak yahut götürmek (kuş hak.); kapmak, kancalamak” (YDS/509)

kıtaaxtaa- “çimdiklemek” (YRS/213)

kıtaxtas- “çimdikleşmek, pençeleşmek” (YDS/509)

kıtaaxtas- “birbirini çimdiklemek” (YRS/213)

kibiñnee- “sık sık kış kısmı ile öne doğru itmek, kerkinmek; ihtirasla herhangi bir şeyin üstüne çıkmak, çullanmak (köpek hak.)” (YDS/517)

kibirget- “kapıya vurmak” (YRS/163)

Aanı kibirget.

“Kapıyı çalmak”

kim- “yüklenmek, dayanmak, baskı yapmak, itmek, bastırmak” (YRS/166)

kirdielet- “enseden yakalayarak birisinin başını silmek, sallamak; kendisine hatırlatmak için köpeğin burnuna bir şey tıkmak” (YDS/525)

kuhurğat- “dövmek” (YRS/194)

kulgaaxtaa- “birisini kulaklı bırakmak; birisini kulağından yakalamak (mesela: atı, kuyruğunun kılları kesilirken), kulaklamak” (YDS/554)

Kulugur kulgaaxtiağa.

“Kulağını koparacak.”

kulgaaxtaa- “kulağını tutmak, kapmak, kavramak” (YRS/186)

kurbuulaa- “bir şeyle enine vurmak, cezalandırmak” (YDS/566)

Min eyigin kurunan kurbuuluom.

“Ben seni kemerle döverim.”

kuskurdaa- “çubukla dövmek, kovalamak, sürmek; ince uzun söğüt ağacı çubuğu ile birisini cezalandırmak” (YDS/570)

Inağı kuskurdaan kustaa.

“İneği çubukla vurarak gezdiriniz.”

kürcüy- “kaşımak, tırmalamak” (YDS/590)

laadiskalaa- “avuç içiyle dövmek” (YRS/225)

laaskaydaa- “dövmek, vurmak” (YDS/602)

Emexsin beyetin erin, argı isen itiren kellegine laaskaydaan kebiser.

“İhtiyar kadın kendi kocasını eve sarhoş geldiğinde tokatlıyor.”

labıy- “düz yere yassı bir şeyle vurarak şaklamak” (YDS/599)

Labıy ıtı oğonu.

“Bir şaplak vur bu çocuğa”

lahıy- “kırbaçlamak, vurmak” (YRS/227)

labırğat- “şapırtıyla vurmak, şapırdatmak, şaplamak” (YDS/599)

İti kişini (oğonu) labırğat.

“Bu adama (çocuğa) şaplak at.”

libigirey- “ayaklarını hızlıca yere vurmak” (YRS/228)

Kuhıran libigireyde.

“Ayaklarını öfkeyle yere vurdu.”

ligiy- “yavaş (ağır) vurmak, dövmek (havanda), öğütmek, harman dövmek, bulunduğu yerde dövünmek” (YDS/605)

Bu kisi oyoğun sınyan ligiyen erer.

“Bu adam karısını dövüyor.”

ligiy- “hızlıca vurmak” (YRS/228)

Soğoxtoon ligiy.

“Sıkıştırıp vurdu.”

liksiy- “aniden vurmak” (YRS/228)

lisigiree- “ayaklarıyla (tabanlarıyla) seri vurmak, kuvvetli takırtı yapmak” (YDS/606)

Xaņas dieki süüren lisigireen barla.

“Ayaklarıyla kuvvetli takırtı yaparak (tabanlarıyla seri vurarak), alacuğun sol nısfına koştı.”

lis gın- “donuk bir şekilde çarpmak, vurmak” (YRS/229)

lis-lis gın- “sessizce vurmak” (YRS/229)

lobuy- “vurmak, dövmek” (YRS/229)

lobuy- “tokatlamak” (YDS/606)

Lobuy süüsün, süüsün lobuyan bier.

“Bunun alınına tokat at.”

meneriy- “sınırlı bir şekilde dövmek” (YRS/248)

möğüs- “dövmek” (YRS/242)

muomaxtaa- “boğmak, basmak” (YRS/245)

muomaxtaa- “boğmak, boğarak öldürmek” (YDS/652)

muomalas- “güreşmek, boğuşmak” (YDS/652)

muumalas- “güreşmek, boğuşmak, güreş ve kavga esnasında sıkılmak, basmak, ezmek, yençmek” (YDS/655)

muomaxtan- “boğmak” (YRS/245)

muomaxtas- “boğuşmak” (YRS/245)

Ittar oxsuhan beye-beyelerin muomaxtastılar.

“Kavgadaki köpekler birbirlerini boğazladılar.”

nırılaa-, nırılaa- “bir şeyi merhametsizce ayakları ile çiğnemek” (YDL/C.6/183)

nisis-, nisis- “birbirini ezmek” (YDL/C.6/61)

Ohsusan nisinen erdehterine.

“Kavga ederken birbirini çiğnemeye başladıkları vakit.”

nosuomnaa- “yere vurmak” (YDL/C.6/154)

niğirğet- “vurmak, vuruşun boğuk sesleri işitilecek gibi vurmak” (YDL/C.6/93)

niğirğetis- “vurmak, birbirine vuruşun boğuk sesleri işitilecek gibi vurmak” (YDL/C.6/93)

niğirğes- “ritmik bir şekilde vurmak” (YRS/260)

niğirğet- “yüksek sesle dövmek” (YRS/260)

niğirğes- = *cimit-* “sıkılmak, içeri çökertmek, ezmek, daldırmak” (YDL/C.6/99)

nimit- “sıkmak” (YRS/260)

Uoskun nimit.

“Dudaklarını sık.”

nuxxay- “sert ovmak” (YRS/262)

nuxxan- “sert ovmak” (YRS/262)

Oğo süreyin nuxxannar.

“Çocuğun yüzünü sert bir şekilde ovuyor.”

ogus-, ohsor- “vurmak, dövmek, yumruklamak, mağlup etmek; vurmak (çan ve davul hak.); ön ayakla vurmak (tekmelemek) (at hak.), 2. kesmek veya doğramak (baltayla), inşa etmek; yapmak (çömllekler), 3. bir şeyle vurmak, balta ve kılıçla kesmek, bıçakla kesmek; biçmek” (YDL/C.6/201)

Manan miciğin bitinen ohsuoh kişi buolayağın?

“Kamanın sivri ucu ile sen beni vurmaz mı idin?”

oğus- “1.vurmak, 2.dövmek” (YRS/266)

dalbı oğus- “hafifçe vurmak (ama acıtmak)” (YRS/110)

delberite ohsus- “dövüşmek, birbirini dövmek” (YDS/255)

iepin ogus- “birinin sırtına tokat indirmek” (YDL/C.6/201)

kulugutun ogus- “kulak tozuna tokat indirmek” (YDL/C.6/201)

mahınan oğus- “sopayla vurmak” (YRS/266)

ohsulun- “1.dövüşmek (dövülmüş olmak), vuruşmak (vurulmuş olmak), çarpmak (çarpılmış olmak); kamçılama, 2.dövünmek (vurulmak), bir şeye çarpmak” (YDL/C.6/352)

ohsummahta- “bir sebepten dolayı (veya bir yerine) kendini vurmak; kendini kesmek” (YDL/C.6352)

Cilbegin ohsunna.

“Kendi dizlerine (kalçasına) vurdu.”

ohsuola- “daimi vurmak; birini birkaç defa vurmak (birkaç kişiyi birden değil)”
(YDL/C.6/353)

ohsus- “mütekabilen vuruşmak, dövüşmek; birbirini vurmak; dövmek, çarpmak”
(YDL/C.6/353)

Ohsusputunan bardılar.

“Dövüşmeye başladılar.”

ohsus- “kavga etmek, dövüşmek” (YRS/281)

ohsotalaa- “birden birçok (kimseleri) dövmek, tepelemek” (YDL/C.6/354)

Bastarın ohsotalabit.

“Onların kafalarını kesip kopartıyordu.”

ohsulun- “dövmek, çarpmak” (YRS/281)

Maska oxsulun.

“Ağaca çarpmak”

otun- “boğmak” (YRS/281)

öğüy- “istemeden itmek” (YRS/283)

öllörtöö- “kesip atmak, pek çok kimseyi öldürmek, dövmek, kırbaçlamak vesaire kökü olan “ölör” kelimesinin manasına göre” (YDL/C.6/397)

Ogolorbun öllörtötögün.

“Sen benim çocuklarımı öldürdün.”

ölorün- “çarpmak, (ezmek, zedelemek), vurulmak; sakatlanmak” (YDL/C.6/398)

İmerise kebistiler etterin tirilerin ölotümütterin.

“(Birbirinin eline tükürerek) (kavga esnasında) vücutlarının ezilmiş (zedelenmiş) yerlerini ovdular (biri diğerinin).”

ölorüs- “birbirini öldürmek, birbiriyle vuruşmak (dövüşmek, kavga çıkarmak), biriyle çarpışmak” (YDL/C.6/398-399)

Ölörsön kumalastılar.

“Dövüşmeye başladılar, lümlü kavga çıkarttılar.”

ölörüsün- “dövüşmek (kavga etmek)” (YDL/C.6/399)

Ölörüsünler.

“Onlar dövüşmeye (kavga etmeye) başladılar.”

ölössün- “vuruşmak, dövüşmek, harp etmek, yarış yapmak, yarışa girişmek (müسابakaya girmek)” (YDL/C.6/399)

İkki at ölössünüler.

“İki at vuruşmaya (dövüşmeye) başladı.”

önnös- “birbirini takip etmek, vuruşmak, dövüşmek” (YDL/C.6/410)

öttüktee- “kalça atmak” (YRS/291)

Öttükteen oxtor.

“Kalça atmak.”

ötüyelee- “dövmek, çekiçle vurmak” (YRS/291)

paalkıla- “bir sopa ile dövmek” (YDL/C.6/472)

saay- “1.vura vura girdirmek, kakarak sokmak, çakmak, (çivi) kakmak, mıhlamak, çivilemek, batırmak, saplamak” (YDL/C.7/34)

İliitin tasınan ohson saayda.

“Elinin tersiyle vurdu (tokat attı).”

sürehhe saay- “yüreğe saplamak (batırmak)” (YDL/C.7/34)

saaytalaa- “2.vurmak, pataklamak (dayak atmak), dövmek” (YDL/C.7/40)

saaytar- “kökteki manasına göre; dayak yemek (asıl anlamı: kendini dövdürmek)” (YDL/C.7/40)

sabaa- “1.bir şeyi (mesela ellerini) sallamak, vurmak (mesela balta ile)” (YDL/C.7/3)

saban- “vurmak, kendini vurmak” (YRS/307)

sabırğat- “hızlı ve sert vurmak, şaplak atmak” (YRS/308)

sacıy- “1.atmak, elin tersi (ters tarafı, zahr)le vurmak” (YDL/C.7/31)

sacıy- “sert itmek, çekmek” (YRS/309)

İliiñ tahınan sacıy.

“Elinin tersiyle itti.”

sacıyatalaa- “vurmak” (YDL/C.7/31)

sallırğaa- “tokat atmak” (YRS/312)

sallırğat- “şaplatmak” (YDL/C.7/78)

İyete yolun tige oloror eterbesinen ikkite-tüste ohson sallırğata.

“Burada diktiği torbaları (Yakut çizmesi) ile annesi iki üç kere oğluna şaplatarak vurdu.”

sallırğaydaa- “vurmak” (YRS/312)

sallırğat- “yüksek sesle şaplak atmak” (YRS/312)

sasagastaa- “çekmek, sürüklemek” (YDL/C.7/170)

sasagastan- “sürüklenmek” (YDL/C.7/170)

semnehtee- “(herhangi bir kimsenin vücudunu) parça parça kesmek” (YDL/C.7/222)

semnehtet- “(herhangi bir kimsenin vücudunu) parça parça kesmek”
(YDL/C.7/222)

Çegien etin semnehtettegin.

“Sen (ihtiyar kadın) onun sağlam vücudunu parça parça kesmeyi emrettin.”

seymektee- “muhtelif büyüklükte parçalara doğramak, paralamak” (YDL/C.7/207)

Çegien ekkitin seymektiem!

“Sizin sağlam vücudunuzu paralarım!”

seymekten- “muhtelif büyüklükte parçalara doğranmak, paralanmak”
(YDL/C.7/207)

Çegien ete seymektenne.

“Onun sağlam vücudu paralandı.”

seymektes- “muhtelif büyüklükte parçalara doğramak, birbirini paralamak” (YDL/C.7/207)

Çegien etterin seymektesen istiler.

“Birbirinin sağlam vücudunu paralamaya başladılar.”

sığarıt- “itmek” (YRS/356)

Kihige ıskaabın sığarıt.

“Kitap dolabını geri it.”

sıñıu- “vurmak, dövmek” (YRS/359)

Sıñıunan kimi da tuoxxa da üöretieñ.

“Dayak atarak kimseye bir şey öğretemezsin.”

sıñın- “kendi kendini dövmek” (YDL/C.8/303)

sıñınan sordoo- “dövmek, işkence etmek” (YRS/333)

sıñıtala- “topuna birden vurmak (topunu birden dövmek); tepelemek, dayak atmak” (YDL/C.8/303)

Bu ikki cahtarı erettere sıñıtalan kebispittere.

“Bu iki kadını kocaları dövdüler (dayak attılar).”

sırbat- “dövmek, vurmak, yarmak, darp etmek, dayak atmak, pataklamak (kamçı ile, kırbaçla, dalla, çubukla, sopayla) ile dövmek, kamçılamak” (YDL/C.8/321)

sırbat- “vurmak, dövmek” (YRS/361)

Kımñıunan oğuhu sırbat.

“Boğayı kırbaçladı.”

sıs-II “sürümek, çekmek” (YDL/C.8/336)

Ketegin aşıttan sısa tardan barda.

“O, onu yelesinden (ensesindeki saçlarında) çekti, sürükledi.”

delbi sıs- “dövmek” (YDS/255)

sieliy- “yandan tos vurmak” (YDL/C.7/259)

Begese ogusum miyiğın sieliyen sayda.

“Dün bana öküz yandan tos vurdu.”

soduorusгаа- “bütün ihtirası ile bir şeye sarılmak, bir şeye kendini vermek, bir şeyle muhterisane alakadar olmak” (YDL/C.8/8)

soduoruy- “bir şeye hırsla sarılmak” (YDL/C.8/7)

sos- “çıkarmak, çekmek, sürümek, sürüklemek, süründürmek” (YDL/C.8/50)

Cietin dieki soson isteğine.

“O (oğlunu) evine doğru sürüklerken.”

suturğaa- “yumrukla vurmak, tokat indirmek” (YDL/C.8/177)

Kiese sasiarda aayı tahsa iyetin harağın sogo suturğaan ogo baar üsü. (bilmece)

“Çocuk her sabah ve her akşam çıkıyor ve yumrukla annesinin gözünü çıkarıyor (anahtar).”

suturğaa- “birbirini yumruklamak” (YRS/346)

suturğalaa- “dövmek (tokatla)” (YDL/C.8/177)

İkki suturugunan abaasını uu culayga suturğalaan ñillirgette.

“Zulmet kahramanının kafa kemikleri birleşen yere iki yumruğu ile şaplatarak vuruyordu.”

suturğalaa- “birbirini yumruklamak” (YRS/346)

Ostuolu suturğalaaata.

“Masayı birkaç kez yumrukladı.”

suturuktaa- “yumruklamak, yumrukla dövmek” (YDL/C.8/178)

suturuktas- “yumrulaşmak” (YRS/346)

sülügestee- “1.dövmek, tahta bir çekiçle vurmak, 2.dövmek, tüm gücüyle vurmak” (YRS/348)

süüske tuk- “fiske vurmak, kırmak” (YRS/419)

tabıy- “vurmak, yukarıdan aşağıya vurmak (insan hakkında); at gibi yumrukla vurmak; ön ayaklarıyla vurmak (at hakkında)” (YDL/C.9/5)

Çabırgaygın tabıya senin.

“Şakağına vurmak için.”

tahıy- “vurmak, tokatlamak” (YRS/379)

Tahıy da taptaa sir biir.

“Vursa da okşasa da aynı şekilde.”

talırdaa- “vurmak” (YRS/373)

tañastaa- “2.tırmıklamak, taramak” (YRS/374)

taraa- “2.tırmıklamak” (YDL/C.9/68)

tarbaa- “tırmıklamak, sıyırmak” (YRS/376)

Kuoska aanı tarbur.

“Kedi kapıyı tırmalıyor.”

tardıala- “intizamsız çekmek, titremek, fasıla ile çekmek” (YDL/C.9/78)

Tardıala ötüyöle.

“Çekiştirmek, didiklemek (uyuyan adamı)”

tardılaa- “çekmek, kolundan çekmek” (YRS/376)

Aanı tardılaa.

“Kapıyı çek.”

tasıy- “bir şeyle vurmak, kamçulamak, kamçı ile, değnek ile vurmak, cezalandırmak, işkence yapmak” (YDL/C.9/101)

Toroskotunan tasıydaga.

“Değneğiyle bir dövdü, bir dövdü ki.”

tasırğaa- “elle vurmak, çırpamak” (YDL/C.9/104)

tep- “1.tepmek, tekmelemek, ayakları diremek (üzengiye), geri vurmak (tüfek hakkında ya da ot biçerken bir şeye orağın çarpması)” (YDL/C.9/145)

Atahtah teppitter.

“Ayakları olan tekmeledi.”

tep- “tekmelemek, tekme atmak” (YRS/427)

atagian tibiliy- “ayakla ezmek” (YDL/C.9/165)

tebielee- “tekmelemek, tekme atmak” (YRS/424)

Atur küüske tebieleen börönü üörüger çugahappata.

“Ayaklarıyla sertçe tekmeleyen aygır, kurdun sürüsüne yaklaşmasına izin vermedi.”

tebis- “1.bir kimseyi ayakla ezmek; umumen bir şeyi ayakla ezmek, 2.ayaklarla ezmek, tepinmek” (YDL/C.9/118)

Tepsen- tiyeyen (tiyeriyen)tik.

“Ayaklarla ezerek, üstünden yuvarlanarak dikmek (ayı derilerinden kapıyı).”

tebis- “çiğnemek, ayakları altında ezmek” (YRS/424)

Ataaxxınan tebis.

“Ayaklarınızın altında çiğneyin.”

tebiyele- “arka ayaklarıyla itmek” (YDL/C.9/115)

tebiyelen- “tepinmek, tekme vurmak; tepretmek” (YDL/C.9/115)

tepsen kebis- “ayakla basmak, ezmek” (YDL/C.9/118)

tur- “dövmek, dikişlerini sökmek” (YRS/423)

tlbıy- “kavramak, boğmak” (YRS/419)

tıtıs- “kökünün manasına göre; dövüşmeye başlamak” (YDL/C.9/551)

tibigiree- “sık sık vurmak” (YRS/382)

Kenkibitiger atax tıaha tibigireete.

“Ayaklarının altındaki suya sık sık vurdu.”

tilehte-, tilehtiye- “1.bir şeye tabanla vurmak” (YDL/C.9/172)

Hara bıarın örö kötö-kötö tilehti satan kebiste.

“Sıçraya sıçraya beyhudesine onun (uyuyan adamın) kara ciğerini tabanı ile eziyordu.”

tilextee- “dövmek, ayaklarıyla vurmak” (YRS/384)

tinirget- “vurmak” (YDL/C.9/181)

Köhsön tinirget.

“Arkasına vur.”

tiñilestee- “ayağını yere vurmak, tepinmek” (YRS/384)

toorot- “dövmek, bir parçasını kırmak” (YRS/390)

Üütten toorot.

“Süt parçalarını dövmek.”

tobulu üktee- “itmek, delmek (ayakla)” (YRS/451)

toburgat- “sert bir şeye sık sık vurmak” (YDL/C.9/202)

toğonoxtoo- “1.dirseklerle itmek, 2.dirseğiyle yaslanmak” (YRS/387)

Ostuolga toğonoxtoo.

“Dirseğinle masaya yaslan.”

toluguraa- “sallamak, dokunmak, vurmak” (YRS/389)

tolurgat- “sallamak, vurmak” (YRS/389)

tonsuy- “vurmak (kapıyı) tıkırdatmak, bir şeye vurmak; vurarak delmek, takırdatmak, gaga ile vurmak” (YDL/C.9/253)

Suor harahpın tonsuyaarı gınara.

“Karga gözümü oyacaktı.”

tonsuytalaa- “vurmak (kapıyı, bir şeyi) tıkırdatmak, gagalamak” (YDL/C.9/254)

tögül- “çarpmak” (YRS/394)

tögüllen- “çarpmak” (YRS/394)

Bieske tögüllen.

“Beş ile çarpın.”

tögüllee- “darp etmek, çarpmak” (YRS/394)

Axsaanı tögüllee.

“İki ile çarpın.”

tuuy- “boğmak” (YRS/409)

tumnar- “boğmak, tamamıyla bastırmak, örtbas etmek, büsbütün kapatmak, boğmak, nefes almasını kesmek; sağır etmek” (YDL/C.9/381)

tumnar- “boğmak” (YRS/400)

tumaran ölör- “boğarak öldürmek” (YRS/400)

tumnasinnar- “boğmak” (YDL/C.9/382)

tübürge- “bir yumuşak nesneye yavaşça elle vurmak neticesinde ayrıca bir ses çıkarmak” (YDL/C.9/467)

uoptar- “vurmak” (YRS/438)

uorgallaa- “dövmek, ufaltmak, yumuşatmak” (YDL/C.10/82)

üt- “1.dürtmek, (içeriye doğru dürtmek), itmek, sokmak; kımıldatarak yaklaştırmak” (YDL/C.10/243)

Otu unuorgututtan ogonu betten üten.

“Çocuğu kır ateşinin öteki yanından beriki tarafına iterek.”

üür- “sürmek, dürtmek” (YRS/460)

üt- “dürtmek” (YRS/458)

Tını uuga üt.

“Tekneyi suya itin.”

sısu üten bier- “aşağıdan itmek” (YDL/C.10/243)

ütter- “kökünün manasına göre; dürtmek, dürterek defetmek” (YDL/C.10/247)

ütürüt- “dürtmek, itmek; sıkıştırmak, iddiada bulunmak” (YDL/C.10/260)

Ünüü batas usugun ütürüte haam üölüllüme!

“Mızrağının ucu ile dürterek yürü sıkışıp kalma!”

ütürüs- “itişmek kakışmak, kalabalık yapmak, birbirini sıkıştırmak, sıkıştırılmış olmak” (YDL/C.10/260)

Ütüönü gıtta ütürüspüt kisibin.

“Bana cezur adamlarla çarpışmak fırsatı düştü.”

ütürüy- “itmek, dürtmek, sıkıştırmak, tazyik etmek, iddiada bulunmak, iddia etmek, sokulmak” (YDL/C.10/259)

ütürüy- “itişip kakışmak, dürtmek, vurmak” (YRS/459)

Tablo 39. Şiddet ifade eden dokunma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
bastır-	+			+			+	+	
batır-	+			+			+	+	
boğ-	+			+			+	+	
boğazla-	+			+			+	+	
çimdikle-	+			+			+	+	
çarpış-	+			+			+	+	
dişle-	+			+			+	+	
döv-	+			+			+	+	
dövüş-	+			+			+	+	
ısr-	+			+			+	+	
it-	+			+			+	+	
itiş-	+			+			+	+	
tırmala-	+			+			+	+	
tokatla-	+			+			+	+	
vur-	+			+			+	+	
vuruş-	+			+			+	+	
yumrukla-	+			+			+	+	
aalis-, aalsar-	+			+			+	+	
abarat-	+			+			+	+	
ahıy-	+	+		+			+	+	
alın-	+			+			+	+	
añıalas-	+			+			+	+	
añııalas-	+			+			+	+	
añılın-	+			+			+	+	
añıılın-	+			+			+	+	
añın-	+			+			+	+	
añıs-	+			+			+	+	
añıılaa-	+			+			+	+	

<i>añulan-</i>		+		+			+	+	
<i>argy-</i>	+	+		+			+	+	
<i>as-, añar-, ancar-</i>	+			+			+	+	
<i>as-</i>	+			+			+	+	
<i>baalkılaa-</i>	+			+			+	+	
<i>baalkılatalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>ballırğaa-</i>	+			+			+	+	
<i>ballırğat-</i>	+			+			+	+	
<i>baltarıktaa-</i>	+			+			+	+	
<i>battaa-</i>	+			+			+	+	
<i>battat-</i>	+			+			+	+	
<i>battaxtaa-</i>	+			+			+	+	
<i>battaxtatalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>batıgıraa-</i>	+			+			+	+	
<i>bellirget-</i>	+			+			+	+	
<i>billıgıraa-</i>		+			+		+	+	
<i>bıstalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>billıgıree-</i>		+			+		+	+	
<i>bitıgıree-</i>	+			+			+	+	
<i>bop-</i>	+	+		+			+	+	
<i>bötıgıree-</i>		+		+			+	+	
<i>brah-</i>		+		+			+	+	
<i>buosaa-, buorsaa-, buostaa-</i>	+	+		+			+	+	
<i>bulgurut-</i>	+			+			+	+	
<i>butumaxtaa-</i>	+			+			+	+	
<i>büllüğüree-</i>	+			+			+	+	
<i>büölee-</i>	+			+			+	+	
<i>cabarat-</i>	+	+		+			+	+	
<i>cargıy-</i>	+	+		+			+	+	
<i>cargıt-</i>	+	+		+			+	+	
<i>cıbirgee-</i>	+	+		+			+	+	
<i>cöl-</i>	+			+			+	+	
<i>cukkurut-</i>		+		+			+	+	
<i>çaalkay-</i>	+	+		+			+	+	
<i>çapçıy-</i>	+			+			+	+	
<i>çubırğat-</i>	+			+			+	+	
<i>çokuy-</i>	+			+			+	+	
<i>çokooççulaa-</i>	+			+			+	+	
<i>dallarıt- = dallarıy-</i>	+			+			+	+	
<i>dapsılıy-</i>	+			+			+	+	
<i>darbıy-</i>	+			+			+	+	
<i>delbi bırax-</i>	+			+			+	+	
<i>duksuy-</i>	+			+			+	+	
<i>dugduruy-</i>	+			+			+	+	
<i>duksuy-</i>	+			+			+	+	

<i>dürbüy-</i>	+	+		+			+	+	
<i>elbet-</i>	+			+			+	+	
<i>elbetilin-</i>	+			+			+	+	
<i>xaannaa-</i>	+			+			+	+	
<i>xaannaa- baastaa-</i>	+			+			+	+	
<i>xaannas- baastas-</i>	+			+			+	+	
<i>xabiçaxtaa-</i>	+			+			+	+	
<i>xabır-xabır-</i>	+			+			+	+	
<i>xabırıs-</i>	+			+			+	+	
<i>xacıy-</i>	+			+			+	+	
<i>xacıktas-</i>	+			+			+	+	
<i>xacıriy-</i>	+			+			+	+	
<i>xaltırdaa-</i>	+			+			+	+	
<i>xamparıt-</i>	+			+			+	+	
<i>xarıs-, xarsas-, xassar-</i>		+		+			+	+	
<i>xarısınnar-</i>	+			+			+	+	
<i>xoñnorut-</i>	+			+			+	+	
<i>xop gin-</i>	+			+			+	+	
<i>ık-</i>	+			+			+	+	
<i>ıtır-</i>	+			+			+	+	
<i>ilgielee-</i>	+	+		+			+	+	
<i>illibret-</i>	+			+			+	+	
<i>imit-</i>	+	+		+			+	+	
<i>irgielee-</i>	+			+			+	+	
<i>karbaannaa-</i>	+	+		+			+	+	
<i>kebiy-</i>	+			+			+	+	
<i>kerbee-</i>	+			+			+	+	
<i>kerben-</i>	+			+			+	+	
<i>kerçies-</i>	+			+			+	+	
<i>kep-</i>	+	+		+			+	+	
<i>kier kep-</i>	+			+			+	+	
<i>kebis-, kepser-</i>	+			+			+	+	
<i>ketise tüs-</i>	+	+		+			+	+	
<i>key-</i>	+			+			+	+	
<i>keyen kebis-, keyen ölor-</i>	+			+			+	+	
<i>keyin-</i>	+			+			+	+	
<i>keymee-</i>	+			+			+	+	
<i>kıbit-</i>	+			+			+	+	
<i>kımaaxtaa-</i>	+			+			+	+	
<i>kımñulaa-</i>	+			+			+	+	
<i>kımñulan-</i>	+			+			+	+	
<i>kırabilaa-</i>	+			+			+	+	
<i>kırbaa-</i>	+			+			+	+	

<i>kirban-</i>	+	+		+			+	+	
<i>kirbas-</i>	+			+			+	+	
<i>kirbatalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>kitaxtaa-</i>	+			+			+	+	
<i>kitaxtas-</i>	+			+			+	+	
<i>kibiñnee-</i>	+			+			+	+	
<i>kibirget-</i>	+			+			+	+	
<i>kim-</i>	+			+			+	+	
<i>kirdielet-</i>	+			+			+	+	
<i>kulgaaxtaa-</i>	+			+			+	+	
<i>kuhurğat-</i>	+			+			+	+	
<i>kurbuulaa-</i>	+			+			+	+	
<i>kuskurdaa-</i>	+			+			+	+	
<i>kürçüy-</i>	+			+			+	+	
<i>laaskaydaa-</i>	+			+			+	+	
<i>laadiskalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>labıy-</i>	+	+		+			+	+	
<i>lahıy-</i>	+			+			+	+	
<i>labırğat-</i>	+	+		+			+	+	
<i>ligiy-</i>	+	+		+			+	+	
<i>lisigiree-</i>	+	+		+			+	+	
<i>libigirey-</i>	+	+		+			+	+	
<i>liksiy-</i>	+			+			+	+	
<i>lis gın-</i>	+			+			+	+	
<i>lis-lis gın-</i>	+			+			+	+	
<i>lobuy-</i>	+			+			+	+	
<i>meneriy-</i>	+			+			+	+	
<i>mögüs-</i>	+			+			+	+	
<i>muomaxtaa-</i>	+			+			+	+	
<i>muomalas-</i>	+			+			+	+	
<i>muumalas-</i>	+	+		+			+	+	
<i>muomaxtan-</i>	+			+			+	+	
<i>muomaxtas-</i>	+			+			+	+	
<i>nırulaa-, nırulaa-</i>	+			+			+	+	
<i>nisis-, nısıs-</i>	+			+			+	+	
<i>nosuomnaa-</i>	+	+		+			+	+	
<i>ñiğırğet-</i>	+			+			+	+	
<i>ñiğırğetis-</i>	+			+			+	+	
<i>ñillirges-</i>	+			+			+	+	
<i>ñillirget-</i>	+			+			+	+	
<i>ñimit- =cimit-</i>	+			+			+	+	
<i>ñimit-</i>	+			+			+	+	
<i>ñuxxay-</i>	+			+			+	+	
<i>ñuxxan-</i>	+			+			+	+	
<i>ogus-, ohsor-</i>	+	+		+			+	+	
<i>dalbı oğus-</i>	+			+			+	+	

<i>delberite</i>	+			+			+	+	
<i>ohsus-</i>									
<i>iepin ogus-</i>	+			+			+	+	
<i>kulugutun</i>	+			+			+	+	
<i>ogus-</i>									
<i>mahinan</i>	+			+			+	+	
<i>oğus-</i>									
<i>ohsulun-</i>	+			+			+	+	
<i>ohsummahta-</i>	+			+			+	+	
<i>ohsuola-</i>	+			+			+	+	
<i>ohsus-</i>	+			+			+	+	
<i>oxsus-</i>	+			+			+	+	
<i>ohsutalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>oxsulun-</i>	+			+			+	+	
<i>otun-</i>	+			+			+	+	
<i>öğüy-</i>	+			+			+	+	
<i>öllörtöö-</i>	+			+			+	+	
<i>ölörün-</i>	+			+			+	+	
<i>ölörüs-</i>	+			+			+	+	
<i>ölörüsün-</i>	+			+			+	+	
<i>ölössün-</i>	+	+		+			+	+	
<i>önnös-</i>	+			+			+	+	
<i>öttüktee-</i>	+			+			+	+	
<i>öttyelee-</i>	+			+			+	+	
<i>paalkila-</i>	+			+			+	+	
<i>saay-</i>	+	+		+			+	+	
<i>sürehhe saay-</i>	+			+			+	+	
<i>saaytalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>saaytar-</i>	+			+			+	+	
<i>sabaa-</i>	+			+			+	+	
<i>saban-</i>	+			+			+	+	
<i>sabırğat-</i>	+			+			+	+	
<i>saciy-</i>	+			+			+	+	
<i>saciytalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>sallırğaa-</i>	+			+			+	+	
<i>sallırğat-</i>	+			+			+	+	
<i>sallırğaydaa-</i>	+			+			+	+	
<i>sallırğat-</i>	+			+			+	+	
<i>sasagastaa-</i>	+			+			+	+	
<i>sasagastan-</i>	+			+			+	+	
<i>semnehte-</i>	+			+			+	+	
<i>semnehtet-</i>	+			+			+	+	
<i>seymektee-</i>	+			+			+	+	
<i>seymekten-</i>	+			+			+	+	
<i>seymektes-</i>	+			+			+	+	
<i>sinñan</i>	+			+			+	+	
<i>sordoo-</i>									
<i>sıñın-</i>	+			+			+	+	
<i>sıñıtala-</i>	+			+			+	+	

<i>sirbat-</i>	+			+			+	+	
<i>sis-</i>	+			+			+	+	
<i>delbi sis-</i>	+			+			+	+	
<i>sieliy-</i>	+			+			+	+	
<i>soduruy-</i>	+			+			+	+	
<i>sodurusгаа-</i>	+	+		+			+	+	
<i>sos-</i>	+			+			+	+	
<i>suturga-</i>	+			+			+	+	
<i>suturᠭaa-</i>	+			+			+	+	
<i>suturgalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>suturᠭalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>suturuktaa-</i>	+			+			+	+	
<i>suturuktas-</i>	+			+			+	+	
<i>süligestee-</i>	+	+		+			+	+	
<i>siᠭarit-</i>	+			+			+	+	
<i>sin᠋u-</i>	+			+			+	+	
<i>sirbat-</i>	+			+			+	+	
<i>tabiy-</i>	+			+			+	+	
<i>tahiy-</i>	+			+			+	+	
<i>tahrdaa-</i>	+			+			+	+	
<i>tañastaa-</i>	+			+			+	+	
<i>tara-</i>	+			+			+	+	
<i>tarbaa-</i>	+			+			+	+	
<i>tardilaa-</i>	+			+			+	+	
<i>tasirga-</i>	+			+			+	+	
<i>tasiy-</i>	+			+			+	+	
<i>tep-</i>	+			+			+	+	
<i>atagian</i>	+			+			+	+	
<i>tibiliy-</i>									
<i>tebielee-</i>	+			+			+	+	
<i>tebis-</i>	+			+			+	+	
<i>tebiyele-</i>	+			+			+	+	
<i>tebiyelen-</i>	+			+			+	+	
<i>tepsen kebis-</i>	+			+			+	+	
<i>titis-</i>	+			+			+	+	
<i>tibigiree-</i>	+			+			+	+	
<i>tilehte-,</i> <i>tilehtiye-</i>	+			+			+	+	
<i>tilextee-</i>	+			+			+	+	
<i>tinirget-</i>	+			+			+	+	
<i>tiñilestee-</i>	+			+			+	+	
<i>toburgat-</i>	+	+		+			+	+	
<i>toᠭonoxtoo-</i>	+			+			+	+	
<i>toluguraa-</i>	+			+			+	+	
<i>tolurgat-</i>	+			+			+	+	
<i>tonsuy-</i>	+	+		+			+	+	
<i>tonsuytalaa-</i>	+			+			+	+	
<i>toorot-</i>	+			+			+	+	

<i>tögül-</i>		+		+			+	+	
<i>tögüllen-</i>		+		+			+	+	
<i>tögüllee-</i>	+	+		+			+	+	
<i>tumnar-</i>	+	+		+			+	+	
<i>tumaran ölor-</i>	+			+			+	+	
<i>tumnasinnar-</i>	+			+			+	+	
<i>tuuy-</i>	+			+			+	+	
<i>tübürge-</i>		+		+			+	+	
<i>süüske tik-</i>	+			+			+	+	
<i>tilbiy-</i>	+			+			+	+	
<i>tur-</i>	+			+			+	+	
<i>tobulu üktee-</i>	+			+			+	+	
<i>uoptar-</i>	+			+			+	+	
<i>uorgallaa-</i>	+			+			+	+	
<i>üt-</i>	+			+			+	+	
<i>sısu üten bier-</i>	+			+			+	+	
<i>ütter-</i>	+			+			+	+	
<i>ütürüt-</i>	+	+		+			+	+	
<i>ütürüs-</i>	+			+			+	+	
<i>ütürüy-</i>	+	+		+			+	+	
<i>üür-</i>	+			+			+	+	

2.5.4.Mecaz Anlam İfade Eden Dokunma Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, dokunma duyu fiillerinin temel anlamından uzaklaşarak mecaz anlamlı kullanılmaktadır. Bu fiiller “sıkmak, can sıkmak” vb. anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

ayaxtat- “ağzını tutmak, susmak, ketum olmak” (YDS/44)

Ey, ayaxtat, sañarma!

“Ey, sus! Ses çıkarma!”

buruttaa- “birisinin canını sıkmak” (YDS/139)

cimit- “sıkmak, yummak, kapamak (ağız); sıklaştırmak” (YDS/173)

çumart- “sıkmak; korkutmak, hevesini, isteğini soğutmak, cesaretini, atılganlığını kırmak” (YDS/214)

ıls-, ılsar- “kökünün manasına göre; bir işi ele almak” (YDS/411)

Ol ılsalların kıtta.

“Nasıl da el kavgasına giriştiler.”

Tablo 40. Mecaz anlam ifade eden dokunma duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstimli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>ayaxtat-</i>			+	+			+		+
<i>buruttaa-</i>			+		+				
<i>cimit-</i>			+	+		+	+		+
<i>çimart-</i>			+	+			+		+
<i>ils-, ilsar-</i>			+	+		+			+

2.6.Yakut (Saha) Türkçesinde Isı Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde ısı duyu fiilleri, üç alt başlık halinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışlarını dikkate alarak ifade ettiği anlam üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumlarını tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.6.1.Temel Isı Duyu Fiilleri

2.6.1.1.Sıcak ile İlgili Isı Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, ısı duyu fiillerinin sıcak ile ilgili olan bölümüdür. Bu fiiller, hava sıcaklığının artmasıyla vücutta meydana gelen ısıyı hissetmeyi ifade etmektedir. Bu fiiller, “ısınmak”, “terlemek” vb. anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

ısın- “1.*itin-*, 2.*taptaa-*” (TSS/119)

kızır- “1.*kıtar-*, 2. *ıhaarılan-*” (TSS/156)

terle- “*tirit-*” (TSS/268)

argnâxtaa- “sırtını ateşe dönmek, sırtını ısıtmak” (YRS/46)

argnâxtaa- “arkasını ateşe çevirmek, arkasını ateşte ısıtmak” (YDS/31)

Argnâxtaan sıbis sığnax sostuogar sítar.

“Ocağın önünde, arkası ateşe dönük olduğu halde çırılçıplak yatar.”

birılaa- “2. ısınmak (hakiki ve mecazi anlamlarda)” (YDS/98)

bösüy- “1. yumuşamak, gevşemek, erimek; ısınmak” (YDS/127)

Kösüyen barammın bösüyen erebin.

“Donmuşken ısınmaya başlıyorum.”

bus- “4.ısıyı korumak, terlemek” (YRS/87)

çılaasır- “ılımak, sıcaklanmak” (YDS/213)

çolgoruy- “terlemek, akıp çıkmak” (YDL/C.12/133)

xaaxtıy- “azıcık yanmak” (YDS/360)

ılamnaa- “güneşte ısınmak” (YDS/410)

ir- “erimiş hale gelmek, erimek; ısınmak” (YDS/450)

Kısın dien orduk toñmot, sayın dien orduk irbet (bilmece).

“Kışın fazla donmaz, yazın daha fazla erimez (köpek burnu).”

ir-xor- “ısınmak” (YDS/386)

ir-xor- “ısınmak” (YRS/154)

Sılaas cieğe kiiren irdim-xordum.

“Sıcak bir eve girdim, ısındım.”

itiy- “1.ısınmak” (YRS/157)

Çey ihen itiydim.

“Çay içtim, ısındım.”

itiy- “bir şeyle ısınmak, bir şeyle ısıtmak” (STBUT III/786)

itin-, itter- “ısınmak (ateş yanında), ısınmak” (YDS/460)

Uotu bulan ittiminebin.

“Bir ateş bulup da ısınmadım.”

itirit- “terlemek” (YDS/460)

İliim itiritte.

“Elim terledi.”

ittibextee- “(ocak önünde) çabucak ısınmak” (YDS/461)

İttibexteen baran.

“Çabucak ısınarak.”

itiirgee- “havasızlık hissetmek; havayı sıcak bulmak, sıcaktan sıkıntı duymak, sıcaktan rahatsız olmak, terlemek” (YDS/461)

itiirgee- “hissetmek, sıcaklığı hissetmek, terlemek” (YRS/157)

Tüün itiirgeen utuybatım.

“Dün sıcaktan dolayı terledim, uyuyamadım.”

iyi- “sıcaklanmak, ısınmak; kızmak, içten ısınmak, yorulmak (at hak.)” (YDS/460)

keter- “kızarmak”

İme keterbit.

“Yanakları kızardı.”

kııs- “kızarmak (sema hak.), al rengini almak, kızarmak yahut sararmak (ot uçları hak.)” (YDS/516)

Kılıs ot kıısta.

“Onun yüzü kızardı.”

kölöhünnee- “terlemek” (YRS/177)

kölöhünnen- “terlemek” (YRS/177)

Sireye Kölöhünnemmit.

“Yüzü ter içindeydi.”

köymösün-, köymöstör- “(terden, buhardan) pişmek, çürümek” (YDS/549)

Etim köymösünne.

“Vücudum pişti.”

kuruluy- “yanmak” (YDS/568)

İsim kurtagım kurulayda.

“Benim içim, karnım yanıyor (rakıdan sonra).”

külübüree- “şiddetle yanmak, alev almak” (YRS/196)

küñküy- “fıkırdayarak kaynamak, ısınmak, terlemek” (YDS/584)

küöcüy- “yanmak, alevlenmek” (YRS/199)

Mökküördere emie küöcüyde.

“Tartışma alevlendi.”

sılınnaa- “ısınmak” (YRS/356)

ohoxxo sılınnaa- “sobanın yanında ısınmak” (YRS/356)

sılıy- “ısınmak” (YRS/358)

Uu sılıyda.

“Su ısındı.”

sılıt- “ılıtmak (mayilerle olan muamelede), ısıtmak, teshin etmek, kızdırmak”
(YDL/C.8/287)

sılıt- “ısınmak, ısıtmak” (YRS/358)

sılıtin- “ısınmak, ısıtmak” (YRS/358)

sılıtu- “ısınmak, ısıtmak” (YRS/358)

sıray- “ısınmak, ısıtmak” (YRS/361)

sıran- “güneşte yahut doğrudan doğruya ateşin başında, yanında ısınmak”
(YDL/C.8/319)

Ekkinsinnin sıranan tüsennin!

“Amma da vücudunu ısıtıyorsun ha!”

suohaa- “ısınmak, ısıtmak” (YRS/343)

suohat- “ısınmak, ısıtmak” (YRS/343)

suosaa- “ısıtmak, hararetlendirmek, ateşlemek” (YDL/C.8/144)

cölö suosaan tüs- “içerisine işleyinceye kadar ısıtmak (ateş sıcaklığı hakkında)”
(YDL/C.8/144)

suoasat- “ateş yanında ısıtmak” (YDL/C.8/144)

suostugaannaa- “ısınmak, kendini ısıtmak (ateş yanında)” (YDL/C.8/145)

tirit- “terlemek” (YDL/C.9/190)

tirit- “terlemek” (YRS/385)

At tirippit.

“At terledi.”

tirit-xorut- “çok terlemek” (YRS/385)

uu tahsa tirit- “çok terlemek, her yeri terli olmak” (YDL/C.9/190)

titirestee- “terlemek” (YRS/386)

Kuttalittan titirestiir.

“Korkudan titiyor.”

Tablo 41. Sıcak ile ilgili duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstenli	İstensiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>ısın-</i>	+				+	+		+	
<i>kızır-</i>		+			+	+	+	+	
<i>terle-</i>	+				+		+	+	
<i>argn'axtaa-</i>	+				+	+		+	
<i>bırılaa-</i>	+		+		+	+		+	
<i>bösüy-</i>	+	+			+	+		+	
<i>bus-</i>	+			+	+		+	+	
<i>çılaasır-</i>	+				+	+		+	
<i>çolgoruy-</i>	+				+		+	+	
<i>xaaxty-</i>	+				+		+	+	
<i>ir-</i>	+	+			+	+		+	
<i>ir-xor-</i>	+				+	+		+	
<i>itiy-</i>	+			+	+	+		+	
<i>itin-, itter-</i>	+			+	+	+		+	
<i>itirit-</i>	+				+	+		+	
<i>ittibextee-</i>	+			+	+	+		+	
<i>itiirgee-</i>	+				+	+		+	
<i>iyi-</i>	+	+			+	+	+	+	
<i>keter-</i>		+			+	+	+	+	
<i>kus-</i>		+			+	+	+	+	
<i>kölöhünnee-</i>	+				+		+	+	
<i>kölöhünnen-</i>	+				+		+	+	

<i>köymösün-, köymöstör-</i>		+			+		+	+	
<i>kuruluy-</i>		+			+		+	+	
<i>külübüree-</i>		+			+		+	+	
<i>küñkiy-</i>	+	+			+		+	+	
<i>küöciy-</i>	+	+			+		+	+	
<i>sılımnaa-</i>	+				+	+		+	
<i>ohoxo sılamnaa-</i>	+			+	+	+		+	
<i>sily-</i>	+			+	+	+		+	
<i>silit-</i>	+			+		+		+	
<i>silitin-</i>	+			+	+	+		+	
<i>silitu-</i>	+			+	+	+		+	
<i>sıray-</i>				+	+	+		+	
<i>sıran-</i>	+			+	+	+		+	
<i>suohaa-</i>	+			+	+	+		+	
<i>suohat-</i>	+			+	+	+		+	
<i>suosaa-</i>	+			+	+	+		+	
<i>cölö suosaan tüs-</i>	+	+		+		+		+	
<i>suoasat-</i>	+			+		+		+	
<i>suostugaanna-</i>	+			+		+		+	
<i>tirit-</i>	+				+		+	+	
<i>tirit- xorut-</i>	+				+		+	+	
<i>uu tahsa tirit-</i>	+				+		+	+	
<i>titireste-</i>	+				+		+	+	

2.6.1.2. Soğuk ile İlgili Isı Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, ısı duyu fiillerinin soğuk ile ilgili olan bölümüdür. Bu fiiller, hava sıcaklığının düşmesiyle vücutta meydana gelen soğuğu hissetmeyi ifade etmektedir. Bu fiiller, “üşümek”, “donmak” vb. anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

don- “toñ-” (TSS/72)

soğu- “soy-, tımnıy-” (TSS/243)

titre- “titiree-” (TSS/272)

üşü- “toñ-, böğüör-, ülüy-, tımnıy-” (TSS/286)

bağtar- “donmak, kaskatı olmak, katılaşmak” (YDS/59)

billıgıraa- “titremek” (YRS/93)

böğüör- “donmak, katılaşmak, soğumak, sertleşmek (soğuktan), afallamak, donakalmak, put gibi kalmak, kaskatı olmak, (soğuktan) morarmak” (YDS/124)

İliim böğüörde.

“Elim dondu.”

böğüör- “donmak” (YRS/78)

İliim böğüörbüt.

“Elim dondu.”

bösüy- “2.donmak, donmaya başlamak” (YDS/127)

İti ikki ardıgar toñon bardağın büörüñ sıata bösüyen bardağa.

“Bu (kısa) müddet zarfında (sen) artık üşümeye başladın; galiba, karaciğerinin yağı donmaya başladı.”

büös- “donmak” (YDS/144)

cagcay- “soğuktan zangır zangır titremek, donmak” (YDS/150)

cagcay- “üşümeye başlamak” (YRS/124)

cagcay- “soğuk hissetmek, üşüme, donmak” (YDS/150)

Tañasım çaraas buolan cagcıydım.

“Elbisem hafif (ince) olduğundan üşüdüm, dondum.”

cigihiy- “titremek” (YRS/128)

Toñon cigihiydim.

“Donduğum için titredim.”

cigihiyii- “titremek” (YRS/128)

ciribinnee- “titremek” (YRS/129)

Kötön ciribinnee.

“Uçarken titriyor.”

çaalıy- “2.kızmak; yanıp tutuşmak, 3.donmak, katılaşmak” (YDS/203)

Çaalybit kisi.

“Donan kişi.”

çaaknaa- “donmak” (YRS/505)

ibigirey- “seğirmek, titremek” (YRS/140)

ibigiree- “hafifçe titremek, silkinmek, ürpermek” (YDS/433)

İbigireen iser.

“Silkinerek gidiyor.”

ibigiree- titremek” (YRS/140)

Oğo itaarı uoha ibigiriir.

“Çocuğun dudakları ağlamaktan titriyor.”

ibigiret-, ibigret- “silkmek, (hafifçe) sallamak, ditmek, titremek, ürpertmek, depretmek” (YDS/433)

ilibiree- “titremek” (YRS/146)

Eñere ilibiriir.

“Çok korkaktır, dizleri titriyor.”

iseliy- “vücut hakkında (umumiyetle yanak hak.): soğuk tesiriyle kızararak ve şişerek sertleşmek, şişmek, kabarmak” (YDS/453)

Min etim iseliybit.”

“Dondan vücudum şişti.”

kedey- “esnemek, titremek” (YRS/217)

kıtarıs- = kıtarıs gın- “aniden titremek” (YRS/214)

köhüy- “donmak, uyuşmak” (YRS/182)

Tarbaxtarım köhüydüler.

“Parmaklarım uyuştular.”

kösüy- “donmak, buz kesilmek, sertleşmek, katılaşmak, donmak; kamaşmak, uyuşmak, kaba olmak” (YDS/546)

Kösüybüt kişini irierdiler.

“(Onlar) Donmuş adamı ateşte ısıttılar.”

möñülün- “1. titremek” (YDS/646)

muusugur- “buzlanmak, buz kesilmek, donmak” (YDS/656)

salğalaa- “titremek” (YRS/312)

Kihi ilinte salğalur.

“Onun elleri titriyor.”

salgılaa- “açık havada serinlemek, serin havadan (havanın letafetinden) istifade etmek; (temiz) hava almak” (YDL/C.7/72)

salgırrar- “kunlan soğumak, havalanmak, sıkıntı vermek” (YDL/C.7/74)

sieriy- “üşüme, donmak” (YDL/C.7/265)

sirbigiy- “ıslanmak ve dolayısıyla titremek” (YDL/C.7/325)

soy- “serinlemek, soğumak” (YRS/330)

Uoğa soydo.

“Onun duyguları soğudu.”

sörükee- “soğumak, serinlemek” (YDL/C.8/79)

Buluus sirge sitan sörüken barallar.

“(Hayvanlar) serin yerde yatıp serinler.”

sörürgee- “soğumak, serinlemek” (YDL/C.8/81)

süöğüy- “soğumak, soğuğu hissetmek, vücudun soğuması, üşümeye başlamak” (YDL/C.8/214)

Etim süöğüyen erer.

“Vücudum soğumaya başladı.”

talıbıraa- “titremek” (YRS/373)

tarıpınay- “ürpermek, titremek” (YRS/378)

tımnıy- “üşüme” (YRS/420)

İhim tımnıyar.

“İçeride üşüyorum.”

tımnurğaa- “soğuk hissetmek, üşümeye başlamak” (YDL/C.9/533)

tımnurğaa- “donmak” (YRS/420)

tırıbınay- “titremek” (YRS/422)

titiree-, *titirie*- “titremek, sarsılmak, hastalıktan titremek” (YDL/C.9/196)

titiree- “titremek” (YRS/386)

Toñon titiree.

“Donan titrer.”

ton- “donmak, üşüme” (YDL/C.9/249)

Kulğaagım tonno.

“Kulağım üşüdü.”

toñ- “donmak” (YRS/390)

Kulгаағım toñor.

“Kulağım donuyor.”

toñor- “donmak”

Üütü toñor.

“Süt donuyor.”

tortoy- “buz tutmak, donmak” (YRS/391)

Tortoyo toñmut tañas.

“Giysileri buz tutmuş.”

tuorhadıy- “2.üşüme, titremek; at sürüsü hakkında: soğuk sebepli bir yerden ötekisine gitmek, yürümek” (YDL/C.9/414)

ülüy- “üşüme, adamakıllı üşüme, donmak” (YDL/C.10/168)

Min atagım ülüyde.

“Benim ayaklarım üşüyor.”

ülüy- “donmak” (YRS/452)

İliim ülüyde.

“Elim dondu.”

ülüt- “donmak imkanı vermek, dondurmak; kendisinin bir uzvunu üşütmek” (YDL/C.10/170)

Munnubut ülüttüm.

“Ben burnumu üşüttüm.”

ülüt- “donmak” (YRS/452)

Ataxpın ülüttüm.

“Ayağım dondu.

Tablo 42. Soğuk ile ilgili duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
don-	+				+		+	+	
soğu-	+				+		+	+	
titre-	+				+		+	+	
üşü-	+				+		+	+	
<i>bağıar-</i>	+	+			+		+	+	
<i>billıgıraa-</i>	+				+		+	+	
<i>böğüör-</i>	+	+			+		+	+	
<i>bösüy-</i>	+				+		+	+	
<i>büös-</i>	+				+		+	+	
<i>cagcay-</i>	+				+		+	+	
<i>cagcıy-</i>	+				+		+	+	
<i>cigihiy-</i>	+				+		+	+	
<i>cigihiyü-</i>	+				+		+	+	
<i>ciribinne-</i>	+				+		+	+	

<i>çaaly-</i>	+	+			+		+	+	
<i>çaaknaa-</i>	+				+		+	+	
<i>ibigirey-</i>	+				+		+	+	
<i>ibigiree-</i>	+				+		+	+	
<i>ibigiret-, ibigret-</i>	+				+		+	+	
<i>ilibiree-</i>	+				+		+	+	
<i>iseliy-</i>	+				+		+	+	
<i>kedey-</i>	+				+		+	+	
<i>kıtarıs- = kıtarıs gın-</i>	+				+		+	+	
<i>köhüy-</i>	+				+		+	+	
<i>kösüy-</i>	+	+			+		+	+	
<i>möñülün-</i>	+				+		+	+	
<i>muusugur-</i>	+	+			+		+	+	
<i>salğalaa-</i>	+				+		+	+	
<i>salgılaa-</i>	+				+		+	+	
<i>salgırrar-</i>		+			+		+	+	
<i>sieriy-</i>	+				+		+	+	
<i>sirbigiy-</i>		+			+		+	+	
<i>soy-</i>	+				+		+	+	
<i>sörükee-</i>	+				+		+	+	
<i>sörürgee-</i>	+				+		+	+	
<i>süöğüy-</i>	+				+		+	+	
<i>talıbıraa-</i>	+				+		+	+	
<i>tarıpınay-</i>		+			+		+	+	
<i>timniy-</i>	+				+		+	+	
<i>timnurğaa-</i>	+				+		+	+	
<i>tırıbınay-</i>	+				+		+	+	
<i>titiree-, titirie-</i>	+				+		+	+	
<i>toñ-</i>	+				+		+	+	
<i>toñor-</i>	+				+		+	+	
<i>tortoy-</i>	+	+			+		+	+	
<i>tuorhadıy-</i>	+				+		+	+	
<i>ülüy-</i>	+				+		+	+	
<i>ülüt-</i>	+				+		+	+	

2.6.2. Mecaz Anlam İfade Eden Isı Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, ısı duyu fiillerinin temel anlamından uzaklaşarak mecaz anlamı olarak kullanılmaktadır. Bu fiiller “ısınmak, “birisinden soğumak” vb. anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

çuumpur- “durmak, dinmek, sükûnet bulmak; donmak, dona kalmak” (YDS/245)

çuumpur- “dinmek, sakinleşmek” (YRS/514)

Oğolor çuumpurdular.

“Çocuklar sakinleşti.”

ereğir- “birisinden soğumak” (YDS/290)

ösüküdüy- “hiddetten kızarmak” (YDL/C.6/453)

Ubaybit osoh buorun kurdok ösüküdüyen tüsen barda.

“(Onun yüzü) kızardı (hiddetten) ve yanmış soba kili gibi oldu.”

salıy-=soluy- “2. soğumak (rabıta ve alakası azalmak veya kalmamak), uzaklaşmak, yadırgamak” (YDL/C.7/83)

salıy- “1. ayrılmak, sonsuza dek gitmek, 2.uzaklaşmak” (YRS/312-313)

Salgın kukkun salıya tuoydaxpıt buollun.

“Ruhun ezgilerimizin altından uzaklaşsın.”

Tablo 43. Mecaz anlam ifade eden ısı duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstekli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>çuumpur-</i>			+		+	+			+
<i>ereğir-</i>			+	+	+		+		+
<i>ösüküdüy-</i>			+		+		+		+
<i>salıy- =soluy-</i>			+	+	+		+		+

2.7.Yakut (Saha) Türkçesinde Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde ağrı (acı) duyu fiilleri, iki alt başlık halinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışlarını dikkate alarak ifade ettiği anlam üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumlarını tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.7.1.Temel Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

Ağrı (acı) duyu fiilleri, normalden fazla bir temas sonucunda insan vücudunda meydana gelen ve yoğun bir şekilde hissedilen eylemleri ifade etmektedir. Bu bölümde yer alan fiiller “ağrımak”, “acımak”, “sızlamak” vb. anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bu

fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

ağrı- “*ıarıy-*” (TSS/5)

sızla- “*nüöliy-*” (TSS/240)

zonkla- “*toñsuy-, it-*” (TSS/312)

ağın-, axtar- “3. doğumdan evvel ıstırap çekmek; doğum esnasında ağrı çekmek (bilhassa inek ve sair hayvanlar hak.)” (YDS/8)

Axsıs ıyıgar axtıbt.

“(Gebeliğin) Sekizinci ayında (kadın ağrı duymaya, sıkıntı çekmeye) başladı.”

arañnaa- “rahatsız olmak, hastalanmak, kendisini iyi hissetmemek, hafifçe ağrımak, zayıflamak, ara sıra hastalanmak” (YDS/27)

axtalıy- “2.ıstırap çekmek, doğum esnasında ağrı çekmek (zayıf ve narin kadınlar hak.)” (YDS/10)

baasırğaa- “yaralardan muzdarip olmak” (YDS/80)

baastan- “yaralanmak” (YDS/80)

Ağıs sirinen asağas bağstanna, toğus sirinen oybon bağstanna, sette sirinen siikey bağstanna.

“Sekiz yerinden açık, dokuz yerinden delik şeklinde ve yedi yerinden de daha kapanmamış (taze) yara aldı (yaralandı).”

bılıtrğaa- “acı çekmek, acı hissetmek” (YRS/93)

callıgır- “1.acı çekmek, kötü alışkanlığa sahip olmak” (YRS/126)

cañnaa- “hasta olmak, ağrımak” (YRS/126)

caralıy- “şiddetli sancı yahut ağrı hissetmek; ağrımak, sızlamak (diş hak. keza el, ayak vs. uyuşması hak.)” (YDS/156)

Tarbaxtıgın caralıydım.

“Bütün vücudum ağrıyor.”

caralıy- “acı hissetmek, ağrımak” (YRS/127)

Atağım caralıyda.

“Ayağım ağrıyor.”

caralıtın-, caralıtıtar- “şiddetli sancı hissetmek” (YDS/156)

Caralıtıtan caabilanan barda.

“Şiddetli sancılardan kıvranmaya başladı.”

deñnee- “sakatlamak” (YDS/256)

deñnee- “incitmek” (YRS/122)

İliitin deñneebit.

“Elini incitti.”

emseğele- “bir şeyden dolayı acı, kırıklık hissetmek, hastalanmak, rahatsız olmak” (YDS/283)

emseğele- “acı çekmek” (YRS/540)

Onton emseğeleen ıalcıbit.

“O acı çekerek hastalandı.”

eremtelen- “vücutta kırgınlık, ağrı hissetmek” (YDS/291)

ereyden- “zahmet çekmek (müskül, ağırlık), rahatını bozmak, yorulmak; ıstırap çekmek, felakete uğramak, eziyet çekmek” (YDS/292)

Künüs kuyaastan ereydenerim.

“Ben gündüz (sıcaktan) eziyet çektim.”

erilin- “ıstırap çekmek, incinmek, eziyetlere maruz kalmak” (YDS/296)

eriy- “eziyet vermek, incitmek, rahat vermemek, çile çektirmek” (YDS/296)

xapçaasınnan- “güçlkle doğurma esnasında şiddetli ıstıraplar çekmek” (YDS/329)

ıarıy- “hastalanmak, halsiz düşmek, sıhatsızlaşmak, mariz olmak (hastalıkla), mustarip olmak” (YDS/404)

ıarıy- “hasta olmak”

Küüske ıarıy.

“Çok hastayım.”

ıarıulan- “ağrı hissetmek” (YRS/521)

Kini kurtağınan ıarıulanar.

“O midesinde ağrı hissediyor.”

ıarııt- “hasta olmak, hastalanmak, hasta düşmek, halsiz düşmek” (YDS/404)

ıarııtıy- “zayıflamak, sıhatsızlığe düşmek, kırıklık hissetmek” (YDL/C.12/299)

ıarııtıy- “hasta olmak” (YRS/521)

Kihi ügüstük ıarııtıyar.

“O sık sık hastalanır.

keñsey- “susuzluktan dolayı ağızda acı hissetmek” (YRS/220)

kıcıkıtan- “acı çekmek” (YRS/205)

kılhalan- “acı verici bir büyüme yaşamak” (YRS/207)

kıy- “ağrılamak, sızlamak” (YDS/512)

Uñuoxtarım kıyallar.

“Benim kemiklerimde kırgınlık var.”

kıy- “2.ağrılamak (diş etleri ve diş hakkında)” (STBUT V/187)

Uñuoxtarım kıyallar.

“Kemiklerim ağrıyor.”

kıyıtın- “sızlamak, ağrılamak” (YRS/205)

muñnan- “azap çekmek, eziyet çekmek, ıstırap çekmek, üzölmek canı sıkılmak, bunalmak, bitap olmak, bitkin bir hale gelmek; musdarip olmak, yoksulluk çekmek, felaketslere ve zahmetlere maruz kalmak, (kötü ruhların) esiri olmak, tabi olmak” (YDS/651)

Atağım sühüöxtere kıyıtallar.

“Bacaklarımdaki eklemler ağrıyor.”

öhürget- “canını yakmak” (YRS/291)

Kihini öhürgettiñ.

“Onu incittin.”

seter- “deşilmek (yara hakkında), yeniden açılmak, yeniden ağrımak” (YDL/C.7/249)

seter- “tahriş olmak (yara hakkında)” (YRS/370)

İliim baaha ceterbit.

“Elimdeki yara tahriş oldu.”

seteriy- “tahriş etmek (yara hakkında), yeniden açılmak, zedelenmek, yeniden ağrımak” (YDL/C.7/249)

seterit- “zedelenmek, tahriş etmek, yeniden açmak, ağrıtmak” (YDL/C.7/249)

sırgannır- “yaralanmak” (YDL/C.8/323)

sırgannırt- “sakatlanmak” (YDL/C.8/323)

soboo-, sobuo- “emek sarfetmek, (zahmet çekmek) azap çekmek, tükenmek (kuvvet hakkında) mecaliz kalmak, yorulmak” (YDL/C.7/346)

sordoo- “acı çekmek” (YRS/333)

taasırğa, taasarga- “taşlar üzerinde gezmeden ayaklarda ağrı hissetmek, taşla üzerinden gezerek ayakları acıtmak; yaralamak” (YDL/C.9/104)

talulan- “ıkınma, doğum ağrısı çekmek” (YDL/C.9/42)

tataardan- “acı çekmek” (YRS/380)

tiihiktee- “keskin ağrı hissetmek” (YRS/383)

Tablo 44. Temel ağrı (acı) duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
ağrı-	+				+		+	+	+
sızla-	+				+		+	+	+
zonkla-		+			+		+	+	+
ağın-, axtar-	+				+		+	+	+
arañnaa-	+				+		+	+	+
axtaly-	+				+		+	+	+
baasırğaa-	+				+		+	+	+
baastan-	+				+		+	+	+
bılıtırğaa-	+				+		+	+	+
callıgır-	+	+			+		+	+	+
cañnaa-	+				+		+	+	+
caraly-	+				+		+	+	+
caralıtın-, caraluttar-	+				+		+	+	+
deñnee-	+				+		+	+	+
emseğelee-	+				+		+	+	+
eremtelen-	+				+		+	+	+
ereyden-		+			+		+	+	+
erilin-		+			+		+	+	+
eriy-		+			+		+	+	+
xapçaasinnan-	+				+		+	+	+
ıarity-	+				+		+	+	+
ıarulan-	+				+		+	+	+
ıarıt-	+				+		+	+	+
ıarity-	+				+		+	+	+
keñsey-	+				+		+	+	+
kıcıktan-	+				+		+	+	+
kılıalan-		+			+		+	+	+
kıy-	+				+		+	+	+
kıyıtın-	+				+		+	+	+
muñnan-		+			+		+	+	+
öhürget-		+			+		+	+	+
seter-	+				+		+	+	+
seteriy-	+				+		+	+	+
seterit-	+				+		+	+	+
sırgannır-	+				+		+	+	+
sırgannırt-	+				+		+	+	+
soboo-, sobuo-		+			+		+	+	+
sordoo-		+			+		+	+	+
taasırğa, taasarga-	+				+		+	+	+
talulan-	+				+		+	+	+
tataardan-	+				+		+	+	+
tiihiktee-	+				+		+	+	+

2.7.2.Mecaz Anlam İfade Eden Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, ağrı (acı) duyu fiillerinin temel anlamından uzaklaşarak mecaz anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu fiiller “incitmek, birisini gücendirmek” vb. anlamlarda kullanılan fiillerdir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

atağastaa- “birisini incitmek, tahkir etmek” (YDS/39)

atağastaa- “gücendirmek, ihmal etmek, baskı yapmak” (YRS/51)

Atağastubın dien ataxıttan ıllaraayağın.

“Ehemiyyet vermediğin biri, seni ayaklarından kapmasın.” (Atasözü) (YDS/412)

atağastanılın- “incinmek, incitilmiş olmak” (YDS/39)

atağastas- “birbirini incitmek, gücendirmek” (YDS/39)

atağastas- “birbirini gücendirmek” (YRS/51)

Beye- beyeğitin atağastahımañ.

“Birbirinizi gücendirmeyin.”

sordoo- “birisinin canını sıkmak, birisini azarlamak” (YDL/C.8/41)

sordoo- “üzmek, birisine acı, keder eziyet vermek” (YRS/333)

sordon- “felakete ıstıraba katlanmak, kederlenmek, eziyet çekmek, eza duymak (acımak), muazzab olmak, cefa çekmek” (YDL/C.8/42)

taarılın- “incinmek” (YRS/371)

Tablo 45. Mecaz anlam ifade eden ağrı (acı) duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>atağastaa-</i>			+	+			+		+
<i>atağastanılın-</i>			+	+			+		+
<i>atağastas-</i>			+	+			+		+
<i>sordoo-</i>			+	+			+		+
<i>sordon-</i>			+	+			+		+
<i>taarılın-</i>			+	+			+		+

2.8.Yakut (Saha) Türkçesinde Vücut Durum Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde vücut durum duyu fiilleri, iki alt başlık halinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışlarını dikkate alarak ifade ettiği anlam üzerinden

bir sınıflandırma yapılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumlarını tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.8.1. Temel Vücut Durum Duyu Fiilleri

Vücut durum duyu fiilleri, içsel ya da dışsal uyaranlar sonucunda algılanan eylemleri ifade etmektedir. Bu fiiller, “sarsılmak”, “yalpalamak”, “sendelemek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

aksa- “*doğoloñnoo-*” (TSS/5)

bayıl- “1.öyğün süter-, uñ-, 2.olus taptaa-, itik-, taa-, duuhağın tuttar-, iir-” (TSS/29)

irkil- “*tuora oy-, çugus gın-, çineris gın-*” (TSS/131)

sarsıl- “*dorguy-, cigihiy-, titirestee-, xamsaa-*” (TSS/230)

topalla- “*doğoloñnoo-*” (TSS/273)

uyuş- I “*döy-, köhüy-, köhüyen xaal-, utuy-; bütöye is-*” (TSS/283)

uyuş- II “1.söbüles-, duogabardas-, 2.söp tübes-, cüöreles-” (TSS/284)

aybañnaa- “bütün vücuduyla sallanmak” (YDS/45)

Aybañnaan xaamar.

“Bütün vücuduyla sallanarak yürüyor.”

balaaskaydaa- “ayak üstünde sabit duramamak, sallanmak” (YDS/61)

İtiren balaaskaydaan erer.

“Sarhoş bir halde (yalpa vuruyor) sallanıyor.

balaaskaydaa- “sendelemek” (YRS/60)

bayaatın- “sendelemek” (YRS/60)

Bayaatan baran, oxtybata.

“Sendeleyerek geldi, ama düşmedi.”

bayaattañnaa- “zayıflıktan, yorgunluktan yahut hastalıktan sallanmak, bir taraftan öbür tarafa sallanmak, zayıflıktan dolayı düşecek gibi olmak, ayak üzerinde duramamak” (YDS/76)

Onno-manna bayaattañnaan bara silcan.

“İleri geri giderek (ihtiyar kadın) sallanıyordu.”

bayaattañnaa- “sendelemek” (YRS/60)

biççiginee- “sarsılmak, silkinmek” (YDS/105)

büdürüyü- “tökezlemek” (YRS/88)

Büdürüyen oğutta.

“Tökezledi ve düştü.”

caacañnaa- “yalpalamak, titremek, sendelemek” (YRS/123)

caacañnat- “yalpalamak, sersemlemek” (YRS/123)

cigirgee- “irkilmek, ürpermek, bütün vücudu raşe kaplamak, yadırgamak” (YDS/172)

cigirgee- “irkilmek, tüm vücuduyla titremek” (YRS/128)

cigirgee- “hızlı bir şekilde iki yana hareket ediyor gibi görünmek, titremek, irkilmek” (STBUT III/331)

cik gın- “irkilmek” (YRS/128)

cik-cax gın- “irkilmek” (YRS/128)

cigisiy- “silkmek; silkinmek, titremek” (YDS/172)

Üs tögül tullen cigisiyde (İeyexsit Hoton) manıaxa könyüös torğo kördük küöx tüst.

“(İeyexsit ilahe) üç defa gerinerek silkindi ve bundan sonra Çin kumaşı parçası gibi mavi duman düştü.”

cigisit- “titremek” (YDS/172)

Sielleren cigisitte.

“Tırıs giderek titriyordu (yani: atı sürerken onu titremeye icbar ediyordu).”

çiççiñnee- “göz kırpmak, titremek” (YDS/222)

Xarağım ere uuta çipçiñiir!

“Benim yalnız göz suyum (yani: gözyaşlarım) titriyor!”

cöxsöy- “ürpermek, tüyleri diken diken olmak” (YDS/179)

çüöçelciy- “sendeler gibi düşmeye hazırlanmak” (YDS/246)

Çüöçelciyen baran mölbönnü sırttım. (YDL/C.12/236)

“Sendeliyormuşum gibi; düşmeye hazır olarak dolaşıyordum.”

daybalciy- “yalpalanmak, bir yandan bir yana sallanmak” (YDS/252)

dırılaa- “sinirden mütevellit titreme veya ürperme hissetmek, gıcıklanmak” (YDS/258)

doğoloñnoo- “topalamak” (YRS/115)

Uña atağınan doğoloñnuur.

“Sağ bacağıyla topallıyor.”

dolguy- “titremek, sallanmak, endişe etmek” (YRS/116)

dolgulcuy- “titremek, sallanmak; heyecandan vurmak (kalp hak.)” (YDS/262)

dolgulcuy- “yalpalamak, tereddüt etmek” (YRS/116)

dolgut- “sallanmak” (YRS/116)

dorğoon- “titremek” (YDS/263)

xaacañalaa- “sendelemek” (YRS/463)

xalıarıy- “sarhoş olmak” (YDS/317)

Xalıarıyan barda.

“Sarhoş olmaya başladı.”

xalıarıy- “sarhoş olmak” (YDL/C.11/80)

Xalıarıyan barda.

“Sarhoş olmaya başladı.”

xalcıgırat- “sendelemek” (YRS/476)

ieğelciy-, iegelciy- “(yürürken) sallanmak, bir yandan bir yana yalpa vurmak, bir tarafa meyletmek” (YDS437)

Atın ürdüger utuktaan ieğelciye sılcı.

“Atın üzerinde uyuklayarak sallanıyor.”

ieğeñnee- “sallanmak (bir kimsenin zayıfladığını anlatmak istedikleri zaman söylenir)” (YDS/437)

ihitilee- “sarhoş olmak” (YRS/157)

ihilin- “sarhoş olmak” (YRS/156)

iñnelciy- “kıpırdatmak, bocalamak, sendelemek” (YRS/152)

iseliy- “vücut hakkında (umumiyetle yanak hak.): soğuk tesiriyle kızararak ve şişerek sertleşmek, şişmek, kabarmak” (YDS/453)

Min etim iseliybit.”

“Dondan vücudum şişti.”

itiilee- “sarhoş olmak” (YRS/157)

itirimteğey- “hızlıca sarhoş olmak” (YRS/158)

keecirreñnee- “topallamak; aksamak” (YDS/487)

kelteriy- “topallamak” (YRS/218)

kelteñnee- “topallamak” (YRS/218)

kelttereñnee- “topallamak” (YDS/474)

kirik-xoruk- “korkuyla irkilmek” (YRS/167)

mayaaçılan- “yürümek, sendelemek” (YRS/233)

naçay- “ağırlığın altında eğilerek yürürken iki tarafa sallanmak” (YDS/35)

naçañna- “iki tarafa sallana sallana yürümek” (YDS/35)

oyusardan- “(topallama) ayaktan ayağa zıplamak (sıçramak)” (YDL/C.6/226)

Ippit anar holun akka bısa tepteren baran üs atagıman cietin dieki oyusardana turda.

“Ön ayağına at teptikten sonra (atın tekmesi isabet ettikten sonra) bizim köpek topallayarak eve doğru koşmaya başladı.”

salas- “bir şeyden sinirlenip titremek” (YDL/C.7/62)

Etim salasar.

“Vücudumda bir raşe duymaktayım (bir raşe var).”

salgalaa- “titremek, (baş ve elleri) titreks olmak, raşe hastalığına duçar olmak” (YDL/C.7/70)

salıbıraa- “sarsılmak, sallanmak, ırgalanmak” (YDL/C.7/82)

salıbrat- “sarsılmak, ırgalanmak” (YDL/C.7/82)

sebiri- “ürpermek, dik durmak” (YDL/C.7/202)

Sieğenin tüte sebiriye sıtar.

“‘Gulo Borealis’ tüyelerine benzeyen ürpermiş tüylü kadın bahadır yatıyor.”

selibire-, selibre- “1. titremek, sallanmak, çalkalanmak” (YDL/C.7/216)

Serbirdex selibren erer.

“(Ağaçta) yaprak titriyor.”

sellibre- “titremek, çalkalanmak” (YDL/C.7/217)

Bu tetin sebirdehe sellibri turar.

“Bu akça kavak yaprağı titriyor, sallanıyor.”

sirdirge- “içten rahatsız olmak, korkmak, endişe etmek, tehlike sezmek, titremek, ürpermek” (YDL/C.7/329)

Süreğim sirdirgir.

“Yüreğim titriyor.”

sohuy- “irkilmek” (YRS/334)

Sohuyan xahutu tıs.

“Atış yaparken irkildi.”

sücüñnee- “biraz topallamak, ayağı bir tarafa atarak yahut silkinerek biraz topallamak” (YDL/C.8/191)

telibire- “titremek, deprenmek, sallanmak, yerinden oynamak” (YDL/C.9/134)

temteriy- “sallanmak (sarhoş hak.), sallanarak yürümek (ördek)” (YDL/C.9/139)

temteñne- “sallanmak, düz (emin) olmayan adımlarla yürümek” (YDL/C.9/139)

Temtennen iser.

“Sert basmayarak ve kısa adımlarla yalpalayarak gidiyor (ihtiyar adam hakkında).”

temteñnee- “sendelemek” (YRS/426)

Xaaman temteñnee.

“Sendeleyeni adımlarla yürüyor.”

töyüör- “bayılmak” (YDL/C.9/304)

Töyüören.

“Bayıldı.”

töyüör- “bayılmak” (YRS/394)

Töyüören tüste.

“Bayılıp düştü.”

tulxadıt- “yalpalamak” (YRS/400)

tullañnaa- “sendelemek” (YRS/399)

turuyalaa- “1.turnaca yürümek, aksamak” (YDL/C.9/434)

Turuyala bitinan barda.

“O turnanın yürüyüşü gibi aksayarak geziyordu.”

turuyalaa- “tökezlemek” (YRS/406)

Turuyalaabitinan barda.

“Tökezleyerek gitti.”

tüöreñnee- “1.deprenmek, her iki tarafa sallanmak, titremek” (YDL/C.9/492)

tüöreñnee- “yalpalamak, titremek, sallamak” (YRS/414)

Tiihim tüöreñniir.

“Dişim titriyor.”

uhullañnaa- “sendelemek” (YRS/445)

uñ- “bayılmak, hissiz düşmek, dinmek, ölmek, şuuru kaybetmek” (YDL/C.10/55)

Unmupput duu, utuybupput duu?

“Bayılmış mı idik yahut uyuyor mu?”

uñ- “baygınlık geçirmek” (YRS/435)

Tablo 46. Temel vücut durum duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstemli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
aksa-	+			+	+		+		+
bayıl-	+				+		+		+
irkil-	+				+		+		+
sarsıl-	+				+		+		+
topalla-	+				+		+		+
uyuş-	+				+		+		+
<i>aybañnaa-</i>	+				+		+		+
<i>balaaskaydaa-</i>	+				+		+		+
<i>bayaatın-</i>	+				+		+		+
<i>bayaattañnaa-</i>	+				+		+		+
<i>biççiginee-</i>	+				+		+		+
<i>büdürüy-</i>	+				+		+		+
<i>caacañnaa-</i>	+				+		+		+
<i>caacañnat-</i>	+				+		+		+
<i>cigirgee-</i>	+				+		+		+
<i>cik gın-</i>	+				+		+		+
<i>cik-cax gın-</i>	+				+		+		+
<i>cigisiy-</i>	+				+		+		+
<i>cigisit-</i>	+				+		+		+
<i>çipçiñee-</i>	+				+		+		+
<i>cöxsöy-</i>	+				+		+		+
<i>çüöçelciy-</i>	+				+		+		+
<i>daybalciy-</i>	+				+		+		+
<i>dırılaa-</i>	+				+		+		+
<i>doğoloñnoo-</i>	+				+		+		+

<i>dolguy-</i>	+				+		+		+
<i>dolgulcuy-</i>	+				+		+		+
<i>dolgut-</i>	+				+		+		+
<i>dorğoon-</i>	+				+		+		+
<i>xaacañalaa-</i>	+				+		+		+
<i>xaliariy-</i>	+			+	+		+		+
<i>xalcıgirat-</i>	+				+		+		+
<i>ieğelciy-, iegelciy-</i>	+				+		+		+
<i>ieğēñnee-</i>		+			+		+		+
<i>ihitilee-</i>	+			+	+		+		+
<i>ihilin-</i>	+			+	+		+		+
<i>iñnelciy-</i>	+			+	+		+		+
<i>iseliy-</i>	+				+		+		+
<i>itiilee-</i>	+			+	+		+		+
<i>itirimteğey-</i>	+			+	+		+		+
<i>keecirreñnee-</i>	+				+		+		+
<i>kelteriy-</i>	+				+		+		+
<i>kelteñnee-</i>	+				+		+		+
<i>keltereñnee-</i>	+				+		+		+
<i>kirik-xoruk-</i>	+				+		+		+
<i>mayaaçılan-</i>	+				+		+		+
<i>naçay-</i>	+				+		+		+
<i>naçañna-</i>	+				+		+		+
<i>oyusardan-</i>	+				+		+		+
<i>salas-</i>	+				+		+		+
<i>salgalaa-</i>	+				+		+		+
<i>salıbiraa-</i>	+				+		+		+
<i>salıbirat-</i>	+				+		+		+
<i>sebiri-</i>	+				+		+		+
<i>selibire-, selibre-</i>	+				+		+		+
<i>sirdirge-</i>	+				+		+		+
<i>sohuy-</i>	+				+		+		+
<i>sücüñnee-</i>	+				+		+		+
<i>telibire-</i>	+				+		+		+
<i>temteriy-</i>	+				+		+		+
<i>temteñne-</i>	+				+		+		+
<i>töyüör-</i>	+				+		+		+
<i>tullañnaa-</i>	+				+		+		+
<i>tulxadıt-</i>	+				+		+		+
<i>turuyalaa-</i>	+				+		+		+
<i>tüöreñnee-</i>	+				+		+		+
<i>uhullañnaa-</i>	+				+		+		+
<i>uñ-</i>	+				+		+		+

2.8.2.Mecaz Anlam İfade Eden Vücut Durum Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, vücut durum duyu fiillerinin temel anlamından uzaklaşarak mecaz anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu fiil öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

köymösün-, köymöstör- “(terden, buhardan) pişmek, çürümek” (YDS/549)

Etim köymösünne.

“Vücudum pişti.”

Tablo 47. Mecaz anlam ifade eden vücut durum duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstekli	İstemsiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
<i>köymösün-, köymöstör-</i>			+		+		+		+

2.9.Yakut (Saha) Türkçesinde Sezgi Duyu Fiilleri

Yakut (Saha) Türkçesinde sezgi duyu fiilleri, iki alt başlık halinde incelenmiştir. Fiillerin dildeki kullanılışlarını dikkate alarak ifade ettiği anlam üzerinden bir sınıflandırma yapılmıştır. Fiillerin olumluluk/olumsuzluk, isteklilik/isteksizlik ve fiziksel temas/zihinsel temas durumlarını tablolar halinde ilgili başlıklar altında verilmiştir.

2.9.1.Temel Sezgi Duyu Fiilleri

Sezgi duyu fiilleri, duyular vasıtasıyla çeşitli şekillerde algılanan eylemleri aktarırken kullanılmaktadır. Vücutta oluşan/oluşabilecek durumların çeşitli belirtilerle hissedilmesine dayanan eylemler duyular vasıtasıyla algılanır. Bu eylemleri ifade etmek için ayrı fiiller mevcuttur. Bu fiiller “hissetmek”, “acı, ürperme hissetmek” vb. anlamlarda kullanılmaktadır. Fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

hisset- “öydö-” (TSS/115)

sez- “serey-, taay-, kurdar-, tu taay-” (TSS/237)

añırdaa- “duymak, hissetmek” (YDS/24)

añırdaa- “ bilmek, kalbiyle bilmek, tahmin etmek, hissetmek” (STBUT I/502)

Iraax börölör uluyan onoluhallar, ittar onu añırdaan ayma-nallar.

“Köpekler, uzakta uluyan kurtların uluma seslerini endişeyle hissederek, korktular.”

ardağırğaa- “yağmur yağacağını, havanın bozacağını, önceden hissetmek” (YDS/30)

Bu kötör ardağırğaan köppöt.

“Bu kuş havanın yağmurlu olacağını hissederek uçmuyor.”

ardaxtaa- “2.ağrıdan ve sızıdan yağmurlu havayı hissetmek” (YDS/30)

bılıtırğaa- “acı çekmek, acı hissetmek” (YRS/93)

bılıtırğaa- “bulutlu, rutubetli havada vücutta ağrı hissetmek” (YDS/96)

caralıy- “şiddetli sancı yahut ağrı hissetmek; ağrımak, sızlamak (diş hak. keza el, ayak vs. uyuşması hak.)” (YDS/156)

Tarbaxtıgın caralıydım.

“Bütün vücudum ağrıyor.”

caralıy- “acı hissetmek, ağrımak” (YRS/127)

Atağım caralıyda.

“Ayağım ağrıyor.”

caralıtın-, caralıtıtar- “şiddetli sancı hissetmek” (YDS/156)

Caralıtın caabilanan barda.

“Şiddetli sancılardan kıvranmaya başladı.”

cır gın- “ani bir sinir titremesi hissetmek” (YRS/136)

Etim cır gınna.

“Vücudumda titreme hissediyorum.”

cırılaa- “devamlı ürperme hissetmek” (YDS/169)

Tıñırxatın cırılaata.

“Tırnaklarına kadar (loğusa) ürperme hissetti.”

cırılaa- “2.hafif bir sinir titreme hissetmek” (YRS/136-137)

Etim cırılaata.

“Vücumum titriyor.”

cirçiginee- “kuvvet (enerji) hissetmek, kuvvet sarf etmek” (YDS/173)

dalbı oğustar- “her iki göğsünde ağrı hissetmek” (YRS/110)

dır gın- “aniden tüylerinin diken diken olduğunu hissetmek” (YRS/121)

emsegelee- “bir şeyden dolayı acı, kırıklık hissetmek, hastalanmak, rahatsız olmak” (YDS/283)

eremtelen- “vücutta kırgınlık, ağrı hissetmek” (YDS/291)

xaxsaattaa- “ilkbaharda soğuk yellerin hululünü önceden hissederek öksürmek (at hakkında)” (YDL/C.11/294)

xaxsaattaa- “ilkbaharda soğuk rüzgarların yaklaştığını önceden hissederek öksürmek” (YDS/313)

ıarıtıy- “zayıflamak, sıhatsızlığa düşmek, kırıklık hissetmek” (YDL/C.12/299)

ıitiy- = itiy gın- = itiy-ıitiy gın- “aniden yüzündeki kan akışını hissetmek” (YRS/157)

ıitiirgee- “havasızlık hissetmek; havayı sıcak bulmak, sıcaktan sıkıntı duymak, sıcaktan rahatsız olmak, terlemek” (YDS/461)

ıitiirgee- “hissetmek, sıcaklığı hissetmek” (YRS/157)

Tüün itiiirgeen utuybatım.

“Dün gece sıcak yüzünden uyuyamadım.”

keñsey- “susuzluktan dolayı ağızda acı hissetmek” (YRS/220)

keñsiy- “susuzluk hissetmek” (YDS/477)

kiiriirgee- “(hasta hak.) yabancıların ziyaretinden dolayı kendisini fena hissetmeye başlamak” (YDS/530)

kiriirgee- “yabancıların ziyaretinden dolayı kendisini ağırlaşmış hissetmek” (YRS/167)

löxsüy- “arzuyu, harareti (susuzluğu) teskin etmek, mide bulanıncaya kadar doymak, bulantı hissetmek, mide bulanmak” (YDS/608)

ölöxsüy- “mide bulantısı hissetmek” (YRS/286)

örküy- “enerji akışını hissetmek” (YRS/288)

salas- “gergin hissetmek” (YRS/311)

Etim salahar.

“Vücudumda gerginlik hissediyorum.”

serey- “tahmin etmek, önceden bilmek, farz etmek, anlamak” (YDL/C.7/232)

sirdirge- “içten rahatsız olmak, korkmak, endişe etmek, tehlike sezmek, titremek, ürpermek” (YDL/C.7/329)

Süreğim sirdirgir.

“Yüreğim titriyor.”

taasırğa, taasarga- “taşlar üzerinde gezmeden ayaklarda ağrı hissetmek, taşla üzerinden gezerek ayakları acıtmak; yaralamak” (YDL/C.9/104)

tartar-, tattar-, tarttar- “herhangi bir sinir büzülmesi hissetmek” (YDL/C.9/86)

tayın- “kendisine ait olmak üzere bir şeyi sezmek, farkına varmak” (YDL/C.9/25)

Aar toyon agattan üöskebitin tayımmatah.

“Mühim bir babadan doğduğunun farkında olmayarak, sezmeyerek.”

temtey- “ışığı hissetmek” (YRS/426)

tiisigir- “çok (ciddi) hastalanmak, hastalık alameti hissetmek” (YDL/C.9/193)

utat- “susamak, susama hissetmek” (YDL/C.10/139)

Tablo 48. Temel sezgi duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Temel Anlam	Yan Anlam	Mecaz Anlam	İstimli	İstensiz	Olumlu	Olumsuz	Fiziksel Temas	Zihinsel Temas
hisset-	+				+	+			+
sez-	+				+	+			+
<i>añırdaa-</i>	+				+	+			+
<i>ardağırğaa-</i>	+				+	+		+	+
<i>ardaxtaa-</i>	+				+	+		+	+
<i>bılıtırğaa-</i>	+				+		+	+	+
<i>carahy-</i>	+				+		+	+	+

<i>caralıtın-, caralıttar-</i>	+				+		+	+	+
<i>cır gın-</i>	+				+		+	+	+
<i>cırılaa-</i>	+				+		+	+	+
<i>cırçiginee-</i>	+				+	+		+	+
<i>dalbı oğustar-</i>	+				+		+	+	+
<i>dır gın-</i>	+				+		+	+	+
<i>emsegelee-</i>	+				+		+	+	+
<i>eremtelen-</i>	+				+		+	+	+
<i>xaxsaattaa-</i>	+				+		+	+	+
<i>ıartıty-</i>	+				+		+	+	+
<i>ıtiy- = ıtiy gın- = ıtiy- ıtiy gın-</i>	+				+		+	+	+
<i>ıtiirgee-</i>	+				+		+	+	+
<i>keñsey-</i>	+				+		+	+	+
<i>keñsiy-</i>	+				+		+	+	+
<i>kiiriirgee-</i>	+				+		+	+	+
<i>löxsüy-</i>	+				+		+	+	+
<i>ölöxsüy-</i>	+				+		+	+	+
<i>örköy-</i>	+				+	+		+	+
<i>salas-</i>	+				+		+	+	+
<i>serey-</i>	+				+	+			+
<i>sirdirge-</i>	+				+		+		+
<i>taasırğa, taasarga-</i>	+				+		+	+	+
<i>tartar-, tattar-, tarttar-</i>	+				+		+	+	+
<i>tayın-</i>	+				+	+			+
<i>temtey-</i>	+				+	+		+	+
<i>tiisigir-</i>	+				+		+	+	+
<i>utat-</i>	+				+		+	+	+

2.9.2. Mecaz Anlam İfade Eden Sezgi Duyu Fiilleri

Bu bölümde yer alan fiiller, sezgi duyu fiillerinin temel anlamından uzaklaşarak mecaz anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu fiil “bir şeye karşı nefret hissetmek, midesi bulanmak” anlamında kullanılan fiildir. Bu fiiller öncelikle kök olarak anlamlandırılmış, devamında cümle olarak örneklendirilmiştir.

ağınırdaa- “bir şeye karşı nefret hissetmek, midesi bulanmak” (YDS/8)

Ağanı ağınırdaabıta buollar, bu ayulaax buollar etiem!

“(Onun hareketi) babamın nefretini uyandırmış olsaydı, benim akıbetim böyle (fena, acıklı) olur muydu!”

Tablo 49. Mecaz anlam ifade eden sezgi duyu fiillerinin anlamsal özellikleri

Fiil	Zihinsel Temas	Fiziksel Temas	Olumsuz	Olumlu	İstemsiz	İstemli	Mecaz Anlam	Yan Anlam	Temel Anlam
<i>ağırdaa-</i>	+		+		+	+	+		

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dil, bir milletin duygu, düşünce ve hareketlerini, karakterini, geleneklerini, hayata bakış açısını, tecrübelerini, kısacası insana dair her türlü varoluşu ifade eden bir iletişim aracıdır. Fiiller, dilin en önemli parçalarındandır. Fiillerin oluşumu ise zihinsel bir süreçtir. Bu zihinsel sürecin ilk basamağı algılamadır. Algılama olayı duyular vasıtasıyla gerçekleşmektedir. İlk olarak duyular tarafından algılanan eylemler zihinsel bir işlem sürecinden geçer. Zihin algıladığı eylemi toplar, işler ve anlamlandırır. Zihinsel işlem süreci sona erdikten sonra bu eylem dil vasıtasıyla aktarılır.

Duyu türleri temelde görme, işitme, dokunma, tat alma ve koku alma olarak beş alt başlıkta incelenmektedir. Diğer bilim dallarında yapılan çalışmalar dikkate alındığında duyuların bu beş başlık ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Bu çalışmalar ışığında tezimizde beş duyuya ek olarak ısı, ağrı (acı), vücut durum ve sezgi olmak üzere toplam dokuz başlık altında bir inceleme yapılmıştır.

Görme duyusu, görme organı olan göz ile algılamayı ifade etmektedir. Görme duyusunu harekete geçiren uyarıcı ışıktır. Görme duyusunda doğrudan ve fiziksel bir temasa gerek yoktur. Göz ile algılanan eylemler zihinde anlamlandırılmaya çalışılır. Görme duyusu ile ilgili yapılan çalışmalarda varılan ortak noktalardan biri; görme duyusunun en çok kullanılan duyuların başında geldiğidir.

İşitme duyusu, görme duyusundan sonra en sık kullanılan duyudur. İşitme duyusu, işitme organı olan kulak tarafından algılanan eylemleri kapsamaktadır. İşitme duyusunu harekete geçiren uyarıcı ses ve ses dalgalarıdır. İşitme duyusunda da fiziksel bir temasa gerek yoktur. İşitilen ses ve ses dalgaları direkt olarak zihinde anlamlandırılır.

Koku alma duyusu, koku alma organı olan burun tarafından algılamayı ifade eder. Koku alma duyusunun uyarıcısı salgılanan kokulardır. İnsan yaşamı için görme ve işitme duyusu kadar önemli bir duyuyu olarak görülmesi de hayvanlar için oldukça önemli bir duyudur. Koku alma duyusunda fiziksel bir temas söz konusu değildir. Koku zihinsel temas yoluyla algılanır ve zihinde anlamlandırılır.

Tat alma duyusu, tat alma organı olan ağız, dil ve dildeki tat alıcılar vasıtasıyla algılanan eylemlere denir. Tat alma duyusunda fiziksel bir temastan söz etmek mümkündür.

Dokunma duyusu, deriye dokunulduğunda ortaya çıkan, deri ve deriye yapılan basınç duyularının birleşimiyle meydana gelen bir duyu türüdür. Dokunma duyusunu harekete geçirmek için fiziksel bir temasa ihtiyaç vardır.

Isı duyusu sıcak ve soğuk gibi ısı değişkenlerinin deri tarafından algılanmasıdır. Isı duyusu derideki sinir hücreleriyle algılanmaktadır.

Ağrı (acı) duyusu vücuda gereğinden fazla temas edilmesiyle algılanan duyuları ifade eder. Ağrı duyusunun alıcısı sinir uçlarıdır.

Vücut durum duyusu farklı sebeplerle vücutta oluşan durumların algılanmasını ifade eden duyudur. Örneğin; baş dönmesi, sendelemek gibi fiziksel durumları beyin algılar ve birtakım tepkiler verir.

Sezgi duyusu pek çok içsel ya da dışarıdan gelen uyarıcıyla algılanan duyuları ifade eder. İç organlar ya da deri vasıtasıyla önceden hissedilen durumlar sinirler vasıtasıyla algılanmaktadır. Bu durumda algılama vücutta meydana gelen belirtiler ile hissedilir.

Yukarıda sıraladığımız dokuz duyunun dildeki karşılığına “duyu fiilleri” ismi verilmektedir. Duyu fiilleri, mental fiil türünün bir alt basamağı olarak değerlendirilebilir. Mental fiiller zihinsel faaliyet sonucu ortaya çıkan duygu, düşünce, algı ve idrak gibi farklı kollara ayrılarak çeşitlenen fiil grubudur. Mental fiiller fiziksel bir hareketi bildirmeksizin zihinsel faaliyetler sonucu ortaya çıkar. Mental fiiller zihinsel süreçte oluşan bütün fiilleri kapsarken, duyu fiilleri duyu organlarıyla algılanan fiilleri kapsamaktadır. Duyu fiilleri temelde beş gruba ayrılmıştır fakat duyu türleri başlığında da değindiğimiz gibi bu beş kol ile sınırlı değildir. Bu sebeple, sözlük taramalarını yaparken fiilleri; görme, işitme, koku alma, tat alma, dokunma, ısı, ağrı (acı), vücut durum ve sezgi başlıklarına ayırarak tespit edilen fiiller listelenmiştir.

Görme duyu fiilleri, görme duyu organı olan göz tarafından algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. Bu fiiller kimi zaman istemli gerçekleşebildiği gibi kimi zaman ise istemsiz şekilde gerçekleşebilir. Görme duyu fiillerinde fiziksel temastan çok zihinsel temas ile algılama söz konusudur. Anlamsal olarak bakıldığında ise görme duyu fiillerinin temel anlamlı, temel anlamından türetilen ya da zaman içerisinde farklı yan ve mecaz anlamlar kazanan kullanımlarını da görmek mümkündür. Görme duyu fiilleri göz ile algılanan eylemlerin zihinde işlenerek dilde karşılığını bulması esasına dayanır ve kavram alanı görme eylemi çevresinde gelişmiştir.

İşitme duyu fiilleri, işitme duyu organı olan kulak tarafından işitme duyusunu harekete geçirecek uyarıların algılanması sonucunda oluşan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. İşitme duyu fiillerinin algılanması çoğu zaman istemsiz olarak gerçekleşir. Bunun yanında işitme duyusunu harekete geçirecek uyarının fark edilmesi sonucu, o uyarana özel bir çaba ile dikkatini vererek oluşan fiiller de mevcuttur. İşitme duyu fiillerinin algılanması zihinsel temas ile gerçekleşir. Anlamsal olarak bakıldığında ise genellikle temel anlamıyla kullanılan fiiller vardır. Temel anlamlı fiillerin yanında yan ve mecaz anlam kazanmış fiiller de mevcuttur.

Koku alma duyu fiilleri, koku alma organı olan burun tarafından algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. Koku alma duyu fiillerinde zihinsel temas söz konusudur. Anlamsal olarak bakıldığında ise temel, yan ve mecaz anlamlı kullanılan koku alma duyu fiillerinden söz etmek mümkündür.

Tat alma duyu fiilleri, tat alma organı olan ağız, dil ve dildeki tat alıcılar vasıtasıyla algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. Tat alma duyu fiillerinde hem fiziksel hem de zihinsel temastan söz etmek mümkündür. Anlamsal olarak bakıldığında ise temel anlamlı ve mecaz anlamlı kullanımlarını görmek mümkündür. Bu kullanımlara ek olarak doğrudan tat alma duyu fiilleri olarak kullanılmayan fakat eylemin gerçekleştirilmesi sonucunda tat alma eyleminin gerçekleştiği fiiller de çalışmamıza dahil edilmiştir. Bu fiiller “diğer tat alma duyu fiilleri” başlığı altında toplanmıştır.

Dokunma duyu fiilleri, deriye dokunulduğunda ortaya çıkan, deri ve deriye yapılan basınç duyularının birleşimiyle meydana gelen duyumdur. Dokunma duyumu sonrasında deriye yapılan temas sonucunda ortaya çıkan eylemlerin dildeki karşılığına “dokunma duyu fiilleri” ismi verilmektedir.

Isı duyu fiilleri, deri tarafından sıcak ve soğuk ısı değişkenlerinin algılanması sonucunda oluşan eylemlerin dildeki karşılıklarına denir. Isı duyu fiillerinde zihinsel temas söz konusudur. Deride bulunan hücreler tarafından algılanan ısı değeri sonucunda bu algılamının dil vasıtasıyla aktarılması için çeşitli fiiller oluşturulmuştur.

Ağrı (acı) duyu fiilleri, normalden fazla bir temas sonucunda insan vücudunda meydana gelen ve yoğun bir şekilde hissedilen eylemlerin dildeki karşılıklarıdır. Ağrı (acı) duyu fiillerinde fiziksel temas söz konusudur. Fiziksel temas sonucu oluşan bu eylemleri aktarmak için dilde uygun fiiller kullanılmıştır. Duyular vasıtasıyla algılanması

ve dilde kullanımlarının bulunması nedeniyle ağrı (acı) duyu fiilleri ayrı bir başlık halinde listelenmiştir.

Vücut durum duyu fiilleri, içsel ya da dışsal uyaranlar sonucunda algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir.

Sezgi duyu fiilleri, duyular vasıtasıyla çeşitli şekillerde algılanan eylemleri aktarırken kullandığımız fiillerdir. Vücutta oluşabilecek durumların önceden hissedilmesine dayanan eylemler duyular vasıtasıyla algılanır. Bu eylemleri ifade etmek için ayrı fiiller mevcuttur. Bu sebeple sezgi duyu fiilleri ayrı bir başlık halinde listelenmiştir.

Duyu fiil türlerini açıkladığımız bölümde duyu başlıkları altında tablolarda: Eski Türkçe, Eski Uygur Türkçesi, Kırgız, Kazak, Başkurt, Türkmen, Azerbaycan, Gagauz ve Özbek Türkçelerinden örnekler yer almaktadır.

Yakut (Saha) Türkçesinde duyu fiillerini incelediğimiz bölümde; görme duyu fiilleri dokuz alt başlıkta incelenmiştir. Bunlar; temel, uzun süreli bakmayı ifade eden, kısa süreli bakmayı ifade eden, sevgi ve iyi niyet ifade eden, korku ve kötü niyet ifade eden, takip ve gözetleme ifade eden, ikincil ve mecaz anlam ifade eden görme duyu fiilleridir. İkincil görme duyu fiilleri kendi içinde; görünme ifade eden ve gösterme ifade eden görme duyu fiilleri olarak iki alt başlıkta incelenmiştir. Yakut (Saha) Türkçesinde görme duyu fiilleri; 231 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Temel görme duyu fiilleri bölümünde; 53 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 35 tanesi temel anlamlı, 18 tanesi yan anlamlıdır; 50 tanesi istemli, 2 tanesi istemsiz ve bir tanesi hem istemli hem istemsizdir; 49 tanesi olumlu, 4 tanesi olumsuz ve fiillerin hepsi zihinsel temasla oluşmuştur.

Uzun süreli bakmayı ifade eden görme duyu fiilleri bölümünde; 52 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 46 tanesi temel anlamlı, 4 tanesi yan anlamlı ve 2 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır. Tespit edilen fiillerin hepsi istemli, olumlu ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Kısa süreli bakmayı ifade eden görme duyu fiilleri bölümünde; 8 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 5 tanesi temel anlamlı ve 3 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır. Tespit edilen fiillerin hepsi istemli, olumlu ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Sevgi ve iyi niyet ifade eden görme duyu fiilleri bölümünde; 12 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 5 tanesi temel anlamlı ve 7 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır. Tespit edilen fiillerin hepsi istemli, olumlu ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Korku ve kötü niyet ifade eden görme duyu fiilleri bölümünde; 24 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 6 tanesi temel anlamlı, 7 tanesi yan anlamlı ve 11 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır. Tespit edilen fiillerin hepsi istemli, olumsuz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Takip ve gözetleme ifade eden görme duyu fiilleri bölümünde; 22 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 21 tanesi istemli, 1 tanesi istemsizdir. Tespit edilen fiillerin hepsi temel anlamlı, istemli ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

İkincil görme duyu fiilleri, görme eyleminin dolaylı ya da istemsiz olarak gerçekleştiğini ifade eden fiillerdir. Görünme ifade eden görme duyu fiilleri bölümünde; 30 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 27 tanesi temel anlamlı, 3 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 17 tanesi olumlu, 13 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi istemsiz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Gösterme ifade eden görme duyu fiilleri bölümünde; 22 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 20 tanesi istemli, 1 tanesi istemsiz ve 1 tanesi hem istemli hem de istemsizdir. Tespit edilen fiillerin hepsi olumlu ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Mecaz anlam ifade eden görme duyu fiilleri bölümünde; 8 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 6 tanesi istemli, 2 tanesi istemsizdir; 6 tanesi olumlu, 2 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi mecaz anlamlı ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Yakut (Saha) Türkçesinde işitme duyu fiilleri üç alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; temel, ikincil ve mecaz anlam ifade eden işitme duyu fiilleridir. İkincil işitme duyu fiilleri de kendi içerisinde dört alt başlıkta incelenmiştir. Yakut (Saha) Türkçesinde işitme duyu fiilleri; 624 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Temel işitme duyu fiilleri bölümünde; 32 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 31 tanesi temel anlamlı, 1 tanesi hem temel hem yan anlamlıdır; 26 tanesi istemli, 6 tanesi istemsizdir. Tespit edilen fiillerin hepsi olumlu ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

İkincil işitme duyu fiilleri başlığı altında incelediğimiz fiiller işitme eylemini harekete geçiren ve bu eylem sonucunda ortaya çıkan fiillerdir. İnsanlar ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiilleri bölümünde; 263 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 253 tanesi temel anlamlı, 10 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 261 tanesi istemli, 2 tanesi istemsiz; 22 tanesi olumlu, 234 tanesi olumsuz ve 7 tanesi hem olumlu hem de olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Hayvanlar ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiilleri bölümünde; 83 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 68 tanesi temel anlamlı, 9 tanesi yan anlamlı ve 6 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 82 tanesi istemli, 1 tanesi istemsiz; 37 tanesi olumlu, 39 tanesi olumsuz ve 7 tanesi hem olumlu hem olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Nesneler ile ilgili sesleri ifade eden işitme duyu fiilleri bölümünde; 39 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 2 tanesi olumlu, 37 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi temel anlamlı, istemsiz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Doğa taklidi sesleri ifade eden işitme duyu fiilleri bölümünde; 192 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 153 tanesi olumlu, 38 tanesi olumsuz ve 1 tanesi hem olumlu hem de olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi temel anlamlı, istemsiz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Mecaz anlam ifade eden işitme duyu fiilleri bölümünde; 15 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 3 tanesi istemli, 12 tanesi istemsiz; 8 tanesi olumlu, 5 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi mecaz anlamlı ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Yakut (Saha) Türkçesinde koku alma duyu fiilleri beş alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; temel, kötü koku ifade eden, kokma ifade eden ve mecaz anlam ifade eden koku alma duyu fiilleridir. Yakut (Saha) Türkçesinde koku alma duyu fiilleri; 55 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Temel koku alma duyu fiilleri bölümünde; 32 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 27 tanesi temel anlamlı, 4 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır ve 1 tanesi hem temel hem de mecaz anlamlıdır; 23 tanesi istemli, 4 tanesi istemsiz ve 5 hem istemli hem de istemsizdir; 28 tanesi olumlu, 2 tanesi olumsuz ve 2 tanesi hem olumlu hem de olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Kötü koku ifade eden koku alma duyu fiilleri bölümünde; 8 farklı fiil bulunmaktadır. Bu fiillerden; 4 tanesi temel anlamlı, 4 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır. Tespit edilen fiillerin hepsi istemsiz, olumsuz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Kokma ifade eden koku alma duyu fiilleri bölümünde; 14 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 4 tanesi temel anlamlı, 10 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 2 tanesi olumlu, 9 tanesi olumsuz ve 3 tanesi hem olumlu hem de olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi istemsiz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Mecaz anlam ifade eden koku alma duyu fiilleri bölümünde; 1 fiil tespit edilmiştir. Bu fiil; mecaz anlamlı, istemsiz, olumsuz ve zihinsel temasla oluşmuş bir fiildir.

Yakut (Saha) Türkçesinde tat alma duyu fiilleri beş alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; temel, yeme ifade eden, içme ifade eden, diğer tat alma ve mecaz anlam ifade eden tat alma duyu fiilleridir. Yakut (Saha) Türkçesinde tat alma duyu fiilleri; 202 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Temel tat alma duyu fiilleri bölümünde; 6 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 5 tanesi temel anlamlı, 1 tanesi hem temel anlamlı hem de mecaz anlamlıdır; 5 tanesi olumlu, 1 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi istemli ve fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir.

Yeme ifade eden tat alma duyu fiilleri bölümünde; 63 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 60 tanesi olumlu, 3 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi temel anlamlı, istemli ve fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir.

İçme ifade eden tat alma duyu fiilleri bölümünde; 35 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 27 tanesi temel anlamlı, 7 tanesi yan anlamlı ve 1 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 27 tanesi olumlu, 8 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi istemli ve fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir.

Diğer tat alma duyu fiilleri bölümünde; 92 farklı fiil tespit ettik. Bu fiillerden; 72 tanesi temel anlamlı ve 20 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 84 tanesi olumlu, 4 tanesi olumsuz ve 4 tanesi hem olumlu hem de olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi istemli ve fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir.

Mecaz anlam ifade eden tat alma duyu fiilleri bölümünde; 5 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 3 tanesi olumlu, 2 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi mecaz anlamlı, istemli ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Yakut (Saha) Türkçesinde dokunma duyu fiilleri dört alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; temel, şefkat ifade eden, şiddet ifade eden ve mecaz anlam ifade eden dokunma duyu fiilleridir. Yakut (Saha) Türkçesinde dokunma duyu fiilleri; 473 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Temel dokunma duyu fiilleri bölümünde; 149 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 130 tanesi temel anlamlı, 6 tanesi yan anlamlı ve 13 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 130 tanesi olumlu, 10 tanesi olumsuz ve 9 tanesi hem olumlu hem de olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi istemli ve fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir.

Şefkat ifade eden dokunma duyu fiilleri bölümünde; 45 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 35 tanesi temel anlamlı, 7 tanesi yan anlamlı ve 3 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 43 tanesi istemli, 2 tanesi istemsizdir. Tespit edilen fiillerin hepsi olumlu ve fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir.

Şiddet ifade eden dokunma duyu fiilleri bölümünde; 274 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 230 tanesi temel anlamlı, 10 tanesi yan anlamlı ve 34 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 272 tanesi istemli, 2 tanesi istemsizdir. Tespit edilen fiillerin hepsi olumsuz ve fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir.

Mecaz anlam ifade eden dokunma duyu fiilleri bölümünde; 5 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 4 tanesi istemli, 1 tanesi istemsiz; 2 tanesi olumlu, 3 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi mecaz anlamlı ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ısı duyu fiilleri iki alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; temel ve mecaz anlam ifade eden ısı duyu fiilleridir. Temel anlam ifade eden ısı duyu fiilleri de kendi içinde sıcak ile ilgili ve soğuk ile ilgili ısı duyu fiilleri olarak iki alt başlık halinde incelenmiştir. Yakut (Saha) Türkçesinde ısı duyu fiilleri; 97 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Sıcak ile ilgili ısı duyu fiilleri bölümünde; 45 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 33 tanesi temel anlamlı, 6 tanesi yan anlamlı ve 6 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır; 6 tanesi istemli, 26 tanesi istemsiz ve 13 tanesi hem istemli hem de

istemsizdir; 26 tanesi olumlu, 15 tanesi olumsuz ve 4 tanesi hem olumlu hem de olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir.

Soğuk ile ilgili ısı duyu fiilleri bölümünde; 48 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 39 tanesi temel anlamlı, 3 tanesi yan anlamlı ve 6 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır. Tespit edilen fiillerin hepsi istemsiz, olumsuz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Mecaz anlam ifade eden ısı duyu fiilleri bölümünde; 4 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 2 tanesi istemsiz, 2 tanesi hem istemli hem de istemsizdir; 1 tanesi olumlu, 3 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerin hepsi mecaz anlamlı ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Yakut (Saha) Türkçesinde ağrı (acı) duyu fiilleri iki alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; temel ve mecaz anlam ifade eden ağrı (acı) duyu fiilleridir. Yakut (Saha) Türkçesinde ağrı (acı) duyu fiilleri; 48 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Temel ağrı (acı) duyu fiilleri bölümünde; 42 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 32 tanesi temel anlamlı, 9 tanesi yan anlamlı ve 1 tanesi hem temel hem de yan anlamlıdır. Tespit edilen fiillerin hepsi istemsiz, olumsuz ve hem zihinsel hem de fiziksel temas sonucunda oluşmuş fiillerdir.

Mecaz anlam ifade eden ağrı (acı) duyu fiilleri bölümünde; 6 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; hepsi mecaz anlamlı, istemsiz, olumsuz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

Yakut (Saha) Türkçesinde vücut durum duyu fiilleri iki alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; temel ve mecaz anlam ifade eden vücut durum duyu fiilleridir. Yakut (Saha) Türkçesinde vücut durum duyu fiilleri; 68 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Temel vücut durum duyu fiilleri bölümünde; 67 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 66 tanesi temel anlamlı, 1 tanesi yan anlamlıdır; 60 tanesi istemsiz, 7 tanesi hem istemli hem de istemsizdir. Tespit edilen fiillerin hepsi olumsuz ve zihinsel temasla oluşmuş fiillerdir.

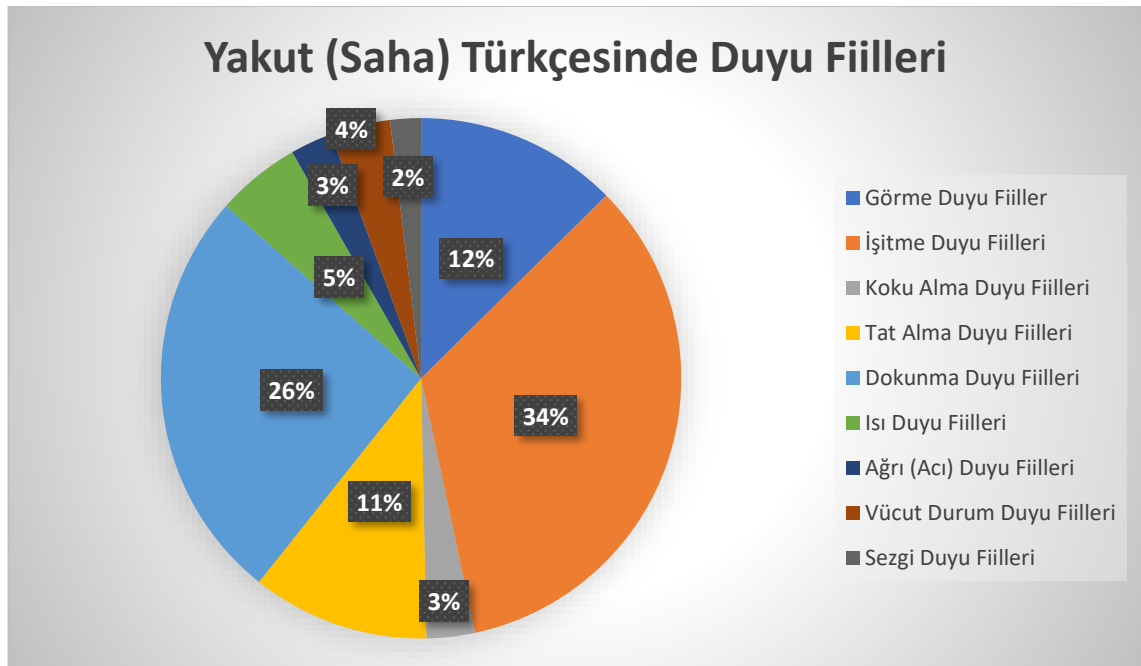
Mecaz anlam ifade eden vücut durum duyu fiilleri bölümünde; 1 fiil tespit edilmiştir. Bu fiil; mecaz anlamlı, istemsiz, olumsuz ve zihinsel temasla oluşmuştur.

Yakut (Saha) Türkçesinde sezgi duyu fiilleri iki alt başlık halinde incelenmiştir. Bunlar; temel ve mecaz anlam ifade eden sezgi duyu fiilleridir. Yakut (Saha) Türkçesinde sezgi duyu fiilleri; 35 tanedir. Bu fiillerin dağılımı şu şekildedir:

Temel sezgi duyu fiilleri bölümünde; 34 farklı fiil tespit edilmiştir. Bu fiillerden; 10 tanesi olumlu, 24 tanesi olumsuzdur. Tespit edilen fiillerden; 6 tanesi zihinsel temasla oluşmuş, 28 tanesi hem zihinsel hem de fiziksel temasla oluşmuş fiillerdir. Bu fiillerin hepsi istemsiz gerçekleşmektedir.

Mecaz anlam ifade eden sezgi duyu fiilleri bölümünde; 1 fiil tespit edilmiştir. Bu fiil; mecaz anlamı hem istemli hem de istemsiz, olumsuz ve zihinsel temasla oluşmuştur.

Dokuz başlık halinde incelediğimiz duyu fiillerini sayısal olarak değerlendirmek gerekirse, incelediğimiz tüm fiillere baktığımızda Yakut (Saha) Türkçesinde; 1833 farklı duyu fiili tespit edilmiştir.

Grafik 1. Yakut (Saha) Türkçesinde duyu fiilleri

Tespit edilen bu fiillerin sayısal değerleri dikkate alındığında sıralama şu şekildedir:

1. İşitme duyu fiilleri
2. Dokunma duyu fiilleri
3. Görme duyu fiilleri

4.Tat alma duyu fiilleri

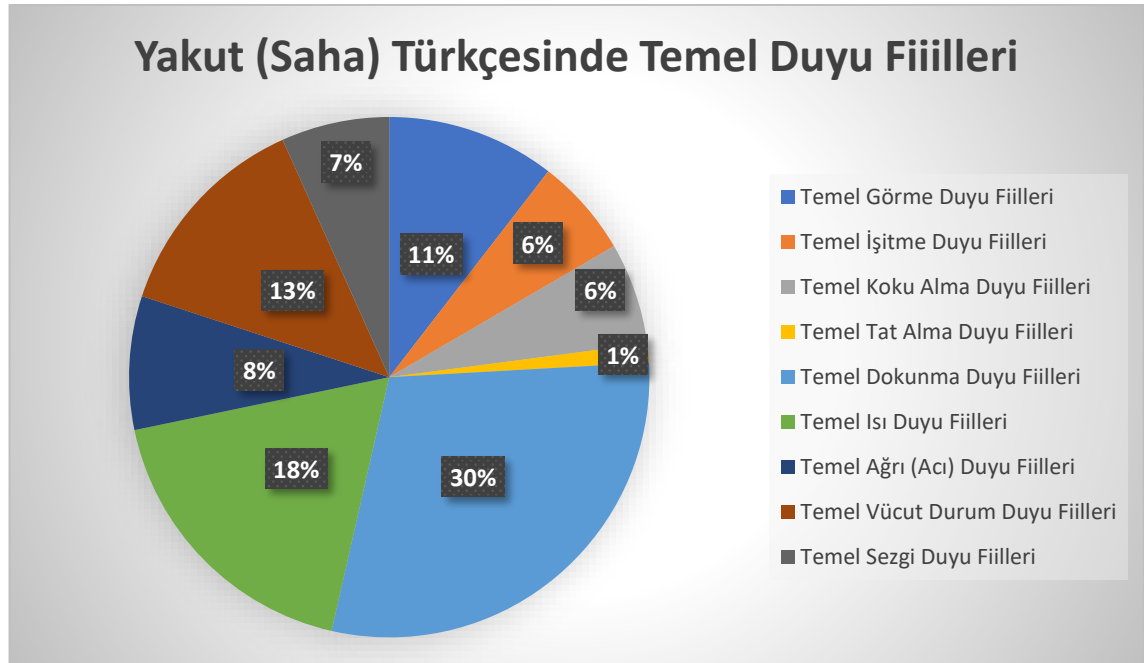
5.Isı duyu fiilleri

6.Vücut Durum Duyu Fiilleri

7.Koku Alma Duyu Fiilleri=Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri

8.Sezgi Duyu Fiilleri

Tespit edilen tüm fiiller arasında ikincil ve diğer duyu fiilleri, farklı başlıklar halinde değerlendirilmiştir. İkincil ve diğer duyu fiilleri temel duyu fiillerinden farklı olarak eylemin istemli/istemli/siz şekilde meydana gelmesiyle oluşmuş fiillerdir. İkincil duyularda eylemin istemli/siz şekilde algılanması durumu söz konusudur. Örneğin; ikincil işitme duyu fiillerinde insan, hayvan, nesne ya da doğa vasıtasıyla meydana gelen sesler istemli/sizce algılanır ve işitme duyusunu harekete geçirir. Diğer duyu fiillerinde ise çiğnemek fiilinde olduğu gibi eylem istemli bir şekilde gerçekleştirildiğinde tat alma duyusu bu eylem yapılırken kendiliğinden harekete geçmiş olur.

Grafik 2.Yakut (Saha) Türkçesinde temel duyu fiilleri

Tüm bu noktalar dikkate alınıp değerlendirme yapıldığında fiillerin sıralaması şu şekilde değişmektedir:

1.Dokunma Duyu Fiilleri

2.Isı Duyu Fiilleri

- 3.Vücut Durum Duyu Fiilleri
- 4.Görme Duyu Fiilleri
5. Ağrı (Acı) Duyu Fiilleri
6. Sezgi Duyu Fiilleri
- 7.İşitme Duyu Fiilleri= Koku Alma Duyu Fiilleri
- 8.Tat Alma Duyu Fiilleri

KAYNAKLAR

- Abdiraim, K. K. (2011). “Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), s. 87-102.
- Abdiraim, K. K. (2013). “Kırgız Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri (Sözcüksel Anlam Bilimi Açısından Bir Deneme)”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (35), s. 9-22.
- Abdiraim, K. K. (2017). “Kırgız Türkçesinde “Kara-” Duyu Fiili: Anlamsal Özellikleri ve Kavram Alanı Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (43), s. 9-24.
- Acar, E. (2019). “Codex Cumanicus’ta Bulunan Mental Fiillerin Günümüz Anadolu Ağzlarındaki Kullanımları Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(3), s. 1276-1292.
- Ağaçsapan, A. (2002). *Dil Üzerine*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Akcan İbe, P. (2005). “Türkçede Ruh Durumu Eylemlerinin Biçim ve Yapı Görünümleri”, *Dilbilim İncelemeleri*, s. 328-339.
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Büyük Sözlük*, Beşir Yayınevi, İstanbul.
- Aksan, D. (1983). *Sözcük Türleri (Ad, Sıfat, Belirteç, Adıl, İlgeç, Bağlaç, Ünlem, Eylem)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Altınörs, A. (2015). *Dil Felsefesi Tartışmaları: Platon’dan Chomsky’e*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Arslan, M.S. (2020). “Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Eş Değeri Olmayan Duygu Fiilleri”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), s. 170-179.
- Aslan Demir, S. (2018). “Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemeleri”, *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, s. 330-336.
- Ayan, E., Türkdil, Y. (2014). “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(35), s. 26-41.
- Ayan, E., Türkdil, Y. (2015). “Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri ve Anlam Zenginliği”, *Electronic Turkish Studies*, 10(4), s. 95-114.
- Aydoğmuş, E. (2021). “Özbek Türkçesinde Mental Fiiller”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), s. 135-151.

- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Barutcu Özönder F.S. (1999). “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, *Türk Gramerinin Sorunları II.*, s. 56-64
- Baskakov, N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (çev. İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Baş, M. (2021). “Tat-Eyleminin Anlamı Genişletilmesi Bir İnceleme”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (2), s. 1538-1557.
- Bayat, F., Aliyeva, M. E. (2008). *Eski Türkçe Sözlük*, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Bayraktar, F.S. (2017). “Bulgarca Sözlüğünde Yer Alan Türkçe Mental Fiiller Üzerine”, *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, Bildiri Kitabı*, s. 458-466.
- Bilgin Aksoy (2021). *Azerbaycan Türkçesinde Duyu Fiilleri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biray, N. (2006). “Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Halindeki İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler II*, s. 307-314.
- Booth, J. R., Hall, W. S. (1995). “Development of The Understanding of The Polysemous Meanings of The Mental-State Verb Know”, *Cognitive Development*, 10(4), s. 529-549.
- Böhntlingk, O. (1851). *Über Die Sprache Der Jakuten*, S. Petersburg.
- Caferoğlu, A. (1983). *Türk Kavimleri*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Carl, N. J., Maratsos, M. P. (1977). “Early Comprehension of Mental Verbs: Think and Know”, *Child Development*, p. 1743-1747.
- Chomsky, N. (2001). *Dil ve Zihin*, (çev. Ahmet Kocaman), Ayraç Yayınları, Ankara.
- Croft, W. (1993). “Case Marking and The Semantics of Mental Verbs”, *In Semantics and the Lexicon*, s. 55-72.
- Cumankunova, G. (2005). *Türkçe-Kırgızca Sözlük*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek.
- Cüceloğlu, D. (2012). *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çelik, T. (2019). “Bir Geçiş Dönemi Eseri Olan Risale-i Kudsiyye’deki Mental Fiillerin Kipliklerdeki Görünümü”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(2), 241-252.
- Darabadi, M. D. (2018). “Nehcü’l Feradis’te Mental Fiiller”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), s. 85-113.

- Demirci, K. (2017). *Türkoloji için Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Dessalles, J.L., Picq, P., Victori, B. (2018). *Dilin Kökenleri*, (çev. Atakan Altınörs), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Doğan L., Erdin C., (2021). “Gagauz Türkçesinde Mental Fiiller”, *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 9(2), s. 191-221.
- Ercilasun, A. B. (ed.), (2012). *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdem M. (2018). “Mahtumkulu'nun Şiirlerinde Hareket Fiillerinin Mental Süreçte Metaforlaşması”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 15, s. 558-568.
- Erdem, M. (2003). *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*, Köksav Yayınları, Ankara.
- Erdem, M. (2004). “Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin “İstem”e Göre Anlam Değişimleri”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara.
- Erdem, M. (2004). “Mağrupi'nin Şiirlerinde Metonimi”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), s. 55-63.
- Erdem, M. (2006). “Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin “İstem”e Göre Anlam Değişimleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, s. 38-50.
- Ergin, M. (2005). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Filizok, R. (2001). *Anlam Analizine Giriş*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gedizli, M. (2013). “Türkiye Türkçesindeki Türemiş Kök Fiillerin Yapı ve Anlam Özellikleri”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (39), s. 1-16.
- Gerrig, R. J. (2013). *Psychology and Life*, 20th edn Pearson.
- Gökçe, F. (2015). “Kutadgu Bilig’de Kör- “Görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme”, *Türkbilig*, (29), s. 59-76.
- Gökdemir, O. (2019). “Özbek Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri Üzerine Bir İnceleme”, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 733-742.
- Gömeç, S. (2016). “Saha Türkleri Üzerine Bir Özet”, *Türk Boyları Konfederasyonu Dergisi*, (28), s. 9-15.
- Guiraund, P. (1999). *Anlambilim*, (çev. Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul.

- Gunnarsdóttir, Á. B. (2013). *Conceptual Metaphors in Perception Verbs: A Comparative Analysis in English and Icelandic*, University of Iceland School of Humanities Department of English.
- Günay, D. (2004). *Dil ve İletişim*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Halliday, M.A.K. (2004), *An Introduction to Functional Grammar*, Foreign Language Teaching and Research Press, London.
- Hirik E. (2018). “Türkçede Duyu Fiilleri ve Kılınış Arasındaki İlişki”, *X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, s. 805-816.
- Hirik E., Çolak T. (2017). “Türkçe Mental Fiillerde ‘Çok Katmanlılık’”, *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, s. 261-268.
- Hirik, E. (2017). “Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), s. 53-74.
- Ibarretxe-Antunano, İ. (1999). *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross Lincuistic Study*, University of Edinburg.
- İbe, P. (2004). “Türkçede Ruh Durumu Eylemlerinin Biçim ve Yapı Görünümleri”, *XVIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, s. 328-339.
- İlter, E. (2019). *Karahanlı Türkçesinde Duygu Fiilleri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Jackendoff, R. (1987). “The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory”, *Linguistic Inquiry*, 18(3), s. 369-411.
- Jackendoff, R. (1990). *Semantic Structures*, MIT Press, Cambridge.
- Kalkan, N. (2016). “Başkurt Türkçesinde Mental Fiiller”, *Actual Problems of Turkic Studies*, s. 177-186.
- Kamchybekova, K. (2010). *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kamchybekova, K. (2011). “Duyu Fiillerinin Anlamsal Özellikleri Üzerine” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 8(3), s. 22-35.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Karameşe, S. (2022). “Münyetü’l- Guzât’ta Algı Fiilleri”, *Ordu Üniversitesi, II. Genç Türkologlar Çalıştayı Bildiri Kitabı*, s. 430-435.
- Kazımov, Q. (2010). *Müasir Azərbaycan Dili – Morfologiya*, Bakı.

- Kılıç, İ. (2021). “Saha (Yakut) Türkçesinde Yansımalı Konuşma Fiilleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 389-405.
- Kirişçioğlu, M.F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kirişçioğlu, M.F. (2021). “Sibirya’daki Türkler ve Dinleri”, *Türk Dili Dergisi*, 20-31.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ksenofontov, G.V. (1992). *Uraañxay-Saxalar*, Yakuts.
- Ksenofontov, G.V. (2011). *Yakut Şamanlığı*, (çev. Atilla Bağcı), Kömen Yayınları, Konya.
- Kulakovskiy, A. E. (1979). *Nauçnie Trudi*, Yakutsk.
- Levin, B. (1993). *English Verb Classes And Alternations: A Preliminary Investigation*, University of Chicago Press.
- Lyons, J. (1977). *Logical Semantics*, Cambridge University.
- Montgomery, D. E. (2002). “Mental Verbs and Semantic Development”, *Journal of Cognition and Development*, 3 (4), p. 357-384.
- Morgan, C. T. (2010). *Psikolojiye Giriş*, (çev. Rüzkan Eski, Sirel Karakaş), Eğitim Yayınevi.
- Özdoğan, H. Ü., Karacan, N. (2021). “Duyu Fiillerinde İstem ve Fiil Kategori Değişimleri: Şecere-i Terakime Örneği”, *Asya Studies*, 5(17), s. 137-142.
- Özen, Y. (2005). “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, s. 17-51.
- Özeren, M., Alan, İ. (2018). “Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (61), s. 203-224.
- Özkan Kurt F. (2020). *Batı Türkçesinde Algı Fiilleri*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Pekarskiy, E. K. (1937). *Yakut Dili Lügati*, (Yayımlanmamış Etüt Çalışması), Anıtkabir Komutanlığı Atatürk’ün Özel Kitaplığı, Ankara.
- Pekarskiy, E.K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü*, Ebüzziya Matbaası, İstanbul.
- Pekarskiy, E.K. (1959). *Slovar' Yakutskogo Yazıka I, II, III*, Akademia Nauk.
- Renan, E. (2015). *Dilin Kökeni Üzerine* (çev. Atakan Altınörs), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Rousseau, J. J. (2020). *Dillerin Kökeni Üstüne Deneme*, (çev. Ömer Albayrak), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Ruhlen, M. (2017). *Dilin Kökeni: Ana Dilin Gelişimi*, (çev. İsmail Ulutaş), Hece Yayınları, Ankara.
- Saha Tilin Biharulaax Tilcıtı* (2004). Novosibirskay Nauka, Novosibirsk.
- Sandalyeci, S. (2016). “Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni Olan Şeyyat Hamza'nın Yüsf u Zeliha Mesnevisinde Mental Fiiller”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(12), s. 157-171.
- Sarı, İ. (2019). “Algı'ya Dair: Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: gör- Örneği”, *Kesit Yayınları*, s. 129-160.
- Saussure, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, (çev. Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Schönig, C. (2013). “Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri” (çev. İsa Sarı), *Dil araştırmaları*, 12(12), s. 221-257.
- Scovel, T. (1917). “A Look-See at Some Verbs of Perception”, *Language Learning*, 21(1), p. 75-84.
- Seçkin, K. (2013). “Mental Fiiller Bağlamında Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı”, *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, s. 921-929.
- Seçkin, K. (2018). “Eski Türkçede İrade Fiilleri”, *IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, s. 801-813.
- Seçkin, K. (2020). *Mental Fiil Teorisi*, Palet Yayınları, Konya.
- Seçkin, K., (2019). *Eski Türkçede Mental Fiiller*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Sleptsov, P.A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*, Sovetskaya Entsiklopediya, Moskva.
- Solak Sağlam, M. (2012). *Yakut Saha Masalları Üzerine Bir Dil İncelemesi (Giriş – İnceleme – Metinler – Dizin)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Soydan, S. (2018). “Tarama Sözlüğünün İlk İki Cildindeki Duygu Fiilleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Electronic Turkish Studies*, 13(5), s. 471-193.
- Soydan, S. (2020). “Lisânü't-Tayr'da İdrak Fiilleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (64), s. 1-20.
- Soydan, S., Saz, M. (2019). “Lisânü't Tayr'da İletişim Fiilleri”, *Language and Literature*, 14(2), 855-878.
- Soydan, S., Şen, A. Ö. (2021). “Kutadgu Bilig'de Tespit Edilen Bazı Duygu Fiilleri”, *Söylem Filoloji Dergisi*, 6(1), s. 247-257.
- Sweester, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics*, Cambridge University Press.
- Şahin, S. (2012). “Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(4), s. 45-62.

- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şçerbak, A.M. (2019) *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)*, (çev. Yakup Karasoy, Naile Hacızade, Mevlüt Gülmez), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Şeroşevsky, V. L. (2019). *Saka Yakutlar*, (çev. Arif Acaloğlu), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Tanalp, R. (1975). *Duyu Fizyolojisi*, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Tavkul, U. (2003). “Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler”, *Kırım Dergisi*, 12(45), s. 23-32.
- Tekin, T. (1989). “Türk Dili Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Erdem*, 5(13), s. 141-168.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Simurg Kitapçılık, Ankara.
- Toklu, O. (2018). “*Dilbilimine Giriş*”, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Türkdil, Y. (2013). *Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Ülkü, V. (2018). *Dil Denen Mucize*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Vardar, B. (1982). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi, İstanbul.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilim Yazıları*, Multilingual Yayınları, İstanbul.
- Vasiliev (Cargıstay), Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Vendler, Z. (1957). “Verbs and Times”. *Philosophical Review*, 66(2), s. 143-160.
- Viberg, Å, (2001). “Verbs of Perception” *Language Typology and Language Universal*, p. 1294-1309.
- Viberg, Å. (1983). “The Verbs of Perception: A Typological Study”, *Linguistics*, (21), p. 123-162.
- Wellman, H., Estes, D. (1986). “Early Understanding Of Mental Entities: A Reexamination Of Childhood Realism”, *Child Development*, p. 910-923.
- Whorf, L. (2001). *Dil ve Mantık: Dil Yazıları*, (çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yaylagül, Ö. (2005). “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s. 17-51.

- Yegin, A. (2019). “Mental Fiil Kavramı ve Şeyyâd Hamza’nın Yūsuf U Zelihâ Mesnevisinde Mental Fiiller”, *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), s. 51-74.
- Yıldız, H. (2017), “Türk Dilinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması Problemi”, *Littera Turco Journal of Turkish Language and Literature*, 3(1), s. 337-362.
- Yıldız, H. (2017). “Eski Uygurcada Göz Fiilleri”, *Journal of Old Turkic Studies*, 1(1), s. 145-213.
- Yıldız, H. (2018). “Atebetü’l-Hakayık’ta Algi Fiilleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, (60), s. 163-181.
- Yıldız, H. (2019). “Eski Uygurcada Bellek Fiilleri”, *Türkbilig*, (37), s. 21-34.
- Yıldız, H. (2019). “Kutadgu Bilig’de Bellek Fiilleri Üzerine Notlar”, *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı*, Ankara.
- Yıldız, H. (2020). “Eski Uygurcada Mental Fiiller Arası Geçişler Üzerine Notlar”, *Gazi Türkiyat*, s. 105-125.
- Yıldız, H., (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yusuf, B. (1993). *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük*, Özbek Remaksa Ltd. Ortak Şirketi, Taşkent.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://sozluk.gov.tr/> Aydınlatma Terimleri Sözlüğü (1973), erişim: 19.02.2021
- <https://sozluk.gov.tr/> Dilbilim Terimleri Sözlüğü (1949), erişim: 23.02.2022
- <https://sozluk.gov.tr/> Eğitim Terimleri Sözlüğü (1974), erişim: 23.02.2022
- <https://sozluk.gov.tr/> Felsefe Terimleri Sözlüğü (1975), erişim: 19.02.2022
- <https://sozluk.gov.tr/> Gramer Terimleri Sözlüğü (2003), erişim: 23.02.2022
- <https://sozluk.gov.tr/> Güncel Türkçe Sözlük, erişim: 19.02.2022
- <https://sozluk.gov.tr/> Hemşirelik Terimleri Sözlüğü (2015), erişim: 19.02.2022
- <https://sozluk.gov.tr/> Ruhbilim Terimleri Sözlüğü (1974), erişim: 23.02.2022
- <https://sozluk.gov.tr/> Yöntembilim Terimleri Sözlüğü (1981), erişim: 19.02.2022
- <https://sakhatyla.ru/books/sakha-tylyn-tyllyta-1> / A, erişim: 22.01.2022
- <https://sakhatyla.ru/books/sakha-tylyn-tyllyta-13> /X, erişim: 22.01.2022
- <https://sakhatyla.ru/books/sakha-tylyn-tyllyta-3> / G-İ, erişim: 22.01.2022
- <https://sakhatyla.ru/books/sakha-tylyn-tyllyta-4> / K, erişim: 22.01.2022
- <https://sakhatyla.ru/books/sakha-tylyn-tyllyta-5> / K, erişim: 23.01.2022
- <https://sakhatyla.ru/books/sakha-tylyn-tyllyta-6> / L-N, erişim:23.01.2022

<https://sakhatyla.ru/books/sakha-tylyn-tyllyta-7> /N-P, erişim: 23.01.2022

<https://sakhatyla.ru/books/sakha-tylyn-tyllyta-9> /S-h, erişim: 24.01.2022

ÖZ GEÇMİŞ